

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Л. В. Гуцаленко, Л. Г. Михальчишина,
В. М. Сидорчук, І. К. Пентюк

СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 343.148.5(075.8)
ББК 67.535я73
Г 87

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-9799 від 22.10.2010 р.)*

Рецензенти:

Петрик О. А. – доктор економічних наук, професор;

Прутська О. О. – доктор економічних наук, професор.

Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентюк І. К.
Г 97 Судово-бухгалтерська експертиза. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011.
– 352 с.

ISBN 978-611-01-0166-0

У навчальному посібнику послідовно викладено теоретичні, методологічні та практичні аспекти організації судової експертизи та експертних досліджень в Україні. Акцентовано увагу на організаційній, дослідній та завершальній стадіях судово-економічної експертизи та експертних досліджень.

Навчальний матеріал доповнюється рисунками і таблицями, запитаннями для самоперевірки, глосарієм.

Посібник розрахований на керівників підприємств, організацій, установ різних форм власності, бухгалтерів, працівників судово-економічних експертиз, студентів та викладачів вищих навчальних закладів.

УДК 343.148.5(075.8)
ББК 67.535я73

ISBN 978-611-01-0166-0

© Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г.,
Сидорчук В. М., Пентюк І. К., 2011.
© Центр учбової літератури, 2011.

ЗМІСТ

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ І ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.	7
1.1. Правоохоронні органи та їх зв'язок з судовими експертизами.	7
1.2. Поняття про судові експертизи, експертні дослідження та їх нормативне регулювання	10
1.3. Класифікація та завдання судових експертиз.	14
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.	34
2.1. Загальна організація судової експертизи в Україні . . .	34
2.2. Порядок атестації судових експертів та основні кваліфікаційні вимоги до них	37
2.3. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта	41
2.4. Процес судово-економічної експертизи та його стадії	46
РОЗДІЛ 3. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТИ І МЕТОДИ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	49
3.1. Види судово-економічних експертиз, їх особливості та завдання.	49
3.2. Предмет судово-економічної експертизи	52
3.3. Об'єкти судово-економічної експертизи та експертних досліджень	52
3.4. Методичні прийоми судово-економічної експертизи та експертних досліджень.	54

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТАДІЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	58
4.1. Підстава призначення та порядок проведення судово-економічної експертизи	58
4.2. Попереднє вивчення матеріалів експертом-економістом.	61
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НА ДОСЛІДНИЙ СТАДІЇ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОКРЕМИХ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ	64
5.1. Економічна експертиза та експертне дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності.	64
5.1.1. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з коштами та за розрахунками	64
5.1.2. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з основними засобами	87
5.1.3. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з товарно-матеріальними цінностями.	94
5.1.4. Економічна експертиза та експертне дослідження нарахування та сплати податків та зборів	99
5.1.5. Економічна експертиза та експертне дослідження достовірності фінансової звітності	106
5.2. Економічна експертиза та експертне дослідження фінансово-кредитних операцій	111
5.3. Економічна експертиза та експертне дослідження інформації про економічну діяльність підприємств та організацій.	118
РОЗДІЛ 6. ЗАВЕРШАЛЬНА СТАДІЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	129
6.1. Висновок судово-економічної експертизи, його структура та зміст	129
6.2. Особливості висновку експертного дослідження та повідомлення про неможливість надання висновку	132
6.3. Оцінка висновку судово-економічної експертизи органами попереднього слідства та судом	134
Додатки	137
Перелік літературних джерел	348

ПЕРЕДМОВА

Судова експертиза, як і криміналістика, виникла у зв'язку з потребами практики. Випадки запрошення до суду експертів були відомі ще в давньоримському судовому процесі, де в такій ролі виступали землеміри та спеціалісти з почерку, проте ці факти стосуються цивільного процесу. У кримінальному процесі перші згадування про судові експертизи пов'язані з медичною експертизою [14].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», «...судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства чи суду».

Експертиза є самостійною процесуальною формою отримання нових і перевірки (уточнення) наявних речових доказів.

В умовах становлення ринкової економіки поняття «економічна злочинність» стало одним із центральних кримінологічних понять. Як свідчать статистичні дані та матеріали перевірок державних органів контролю, останнім часом спостерігається значне зростання кількості злочинів у сфері господарської діяльності [14].

З метою повного задоволення потреб слідчої та судової практики поряд з криміналістичною, товарознавчою, психологічною, інженерно-технічною експертизами виникає потреба у здійсненні бухгалтерської експертизи.

Злочини у сфері економіки щодо юридичних осіб відображаються у бухгалтерських документах, записах на рахунках бухгалтерського обліку та у бухгалтерській звітності. Ця закономірність дозволяє визначати ознаки скоєних злочинів на основі криміналістичної діагностики бухгалтерської інформації [3, с. 16—32].

Організація та методика проведення судово-бухгалтерської експертизи є досить складним та відповідальним процесом, оскільки вимагає від суб'єкта контролю, окрім ґрунтовних професійних знань, обізнаності в суміжних науках. Здійснення контролю немо-

жливе без знань бухгалтерського обліку, планування, економічного аналізу.

Збільшення в суспільстві кількості економічних порушень, зокрема зловживань та шахрайства, визначають необхідність у вивченні студентами вищих навчальних закладів судово-бухгалтерської експертизи як складової частини заходів, орієнтованих на економічні відносини ринкового спрямування, етапів формування взаємовідносин між суб'єктами господарювання як на самому підприємстві, так і за його межами.

Метою написання цього навчального посібника є допомогти студентам засвоїти теоретичні знання і набути практичних навичок організації та методики проведення судово-бухгалтерських експертиз.

Курс «Судово-бухгалтерська експертиза» в закладах, де є напрям підготовки «Економіка і підприємництво», є однією із важливих і корисних дисциплін для вивчення студентами при здобутті професійних знань.

У навчальному посібнику викладено питання теоретичних, методичних, організаційних та практичних аспектів судово-бухгалтерської експертизи як складової судово-економічної експертизи, законодавчих та нормативних актів України, щодо регулювання судово-бухгалтерських експертиз, організації та планування роботи судових експертів, оформлення підсумкових результатів бухгалтерської експертизи.

Дисципліна «Судово-бухгалтерська експертиза» вивчається слухачами магістерських програм після оволодіння знаннями дисциплін «Фінансовий облік», «Управлінський облік», «Податковий облік і звітність», «Аудит», «Контроль і ревізія», «Аналіз господарської та комерційної діяльності», «Державний фінансовий контроль», «Звітність підприємств» та інших.

Після вивчення цієї дисципліни студент повинен знати: сутність судово-бухгалтерської експертизи в ринкових умовах, її значення, завдання та тенденції розвитку, правові та організаційні основи, етапи проведення, порядок узагальнення результатів судових експертиз та експертних досліджень в Україні.

Навчальний посібник побудований за темами, визначеними програмою цього предмета, що полегшує його засвоєння, а тому може бути використаний як опорний конспект для самостійного вивчення дисципліни студентами та магістрами, що навчаються за спеціальністю «Облік і аудит».

Посібник містить питання для обговорення та самоперевірки.

Автори будуть вдячні та візьмуть до уваги всі відгуки науковців і практиків щодо структури і змісту викладеного матеріалу.

РОЗДІЛ 1

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ І ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Правоохоронні органи та їх зв'язок з судовими експертизами

1.2. Поняття про судові експертизи, експертні дослідження та їх нормативне регулювання

1.3. Класифікація та завдання судових експертів

1.1. Правоохоронні органи та їх зв'язок з судовими експертизами

Правоохоронні органи — це державні силові структури, які покликані захищати законні права та інтереси громадян України, в тому числі економічні.

До правоохоронних органів України належать: Служба безпеки України (СБУ), Державна служба у боротьбі зі злочинами у сфері економіки у складі МВС України, Прокуратура України, судові органи і т.д.

Служба безпеки України (СБУ) — це елітна державна правоохоронна служба, яка з метою підтримання належного рівня Державної безпеки держави здійснює державний контроль у сфері зовнішньоекономічних операцій, а також протидіє міжнародній незаконній торгівлі наркотиками, людьми, зброєю, землею тощо.

Роль СБУ особлива — захищати країну від злочинності в глобалізованій економічній сфері і потребує від її працівників високого інтелектуального рівня, професійного рівня у сфері знання міжнародного права, специфіки зовнішньоекономічної діяльності, комп'ютерно-інформаційної безпеки, іноземних мов, прийомів бойових мистецтв, водіння всіма видами транспортних засобів і т.ін.

Значення Служби безпеки України полягає в тому, що вона є виразником державних інтересів у міжнародних стосунках (в тому числі міжнародних економічних стосунках) та дозволяє Україні щорічно уникати збитків, що оцінюються в декілька мільярдів умовних одиниць.

Державна служба у боротьбі зі злочинами у сфері економіки — це державна правоохоронна служба, що здійснює оперативну профілактичну роботу і проводить цілеспрямовану боротьбу проти

осіб, які свідомо порушують вітчизняне законодавство щодо господарсько-фінансової діяльності різних суб'єктів підприємницької діяльності.

Роль Державної служби безпеки у боротьбі зі злочинами в сфері економіки у забезпеченні профілактичних заходів, виявленні та локалізації економічних злочинів, збирання аргументованих їх доказів, проведенні слідчих дій та передаванні матеріалів до суду й т. ін. Служба діє як складова частина (підрозділ) Міністерства внутрішніх справ України.

Під економічним злочином розуміють розкрадання (привласнення) матеріальних цінностей, грошових коштів, цінних паперів з метою особистого збагачення.

Всі економічні злочини можна класифікувати за групами, наведеними на рис. 1.1.

Значення Державної служби у боротьбі зі злочинами у сфері економіки полягає в тому, що спеціалізуючись на боротьбі з економічними злочинами, ця служба сприяє суттєвому зменшенню цих злочинів, допомагає суспільству очиститись від сильних проявів тіньової економіки, корупції, хабарництва і, врешті-решт, навести елементарний порядок в державі та вітчизняній економіці.

Прокуратура України — це сукупність державних правоохоронних органів, які забезпечують безперервний і системний нагляд за точним виконанням фізичними та юридичними особами України чинного, на її території, законодавства, в тому числі фінансового, банківського, податкового, митного, антимонопольного, приватизаційного, господарського, трудового, міжнародного, земельного, аграрного і т. ін.

Роль прокуратури полягає в тому, що вона здійснює загальний нагляд за дотриманням в державі законодавчих актів, що поширюються на всю територію країни або окремі її регіони. Прокуратура виступає в ролі провідного правоохоронного органу, який вимагає від усіх дотримання законності та проводить відповідні заходи з метою її забезпечення.

Значення прокуратури України в її функціях щодо кримінального переслідування винуватців різних злочинів (в тому числі економічних злочинів) і підтримання обвинувачення в суді.

Судові органи — це органи, які в процесі публічного розгляду судових справ приймають рішення про міру відповідальності винуватців за здійснені ними вчинки.

Роль судових органів полягає в тому, що вони зобов'язані брати до розгляду судові справи, вивчати матеріали цих справ і відкрито розглядати їх, вислуховувати свідків, потерпілого та обвинувачуваного, виносити вирок (рішення).

Рис. 1.1. Класифікація економічних злочинів за відповідними групами

Значення судових органів полягає у забезпеченні законних прав і свобод громадян на звернення до суду та відстоювання там своїх інтересів.

Під час розслідувань та судових розглядів кримінальних справ нерідко виникає потреба у застосуванні фахових знань з економіки та бухгалтерського обліку. На практиці вони використовуються як залучення фахівців до слідчих і судових дій та проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза є засобами доказу в кримінальній справі, що передбачені та регламентовані кримінально-процесуальним кодексом України. На цьому етапі відбувається дослідження зібраних у справі матеріалів, зокрема даних бухгалтерського, податкового, статистичного обліку та звітності, їх аналізі та узагальненні у висновках експертів.

Характер та обсяг експертного дослідження визначається питаннями, які слідчий (суд) передає на розгляд експерту.

Експерт бере участь у процесі доказування, а його права й обов'язки чітко визначені процесуальним законом.

1.2. Поняття про судові експертизи, експертні дослідження та їх нормативне регулювання

Укріплення законності та правопорядку в Україні зумовлює застосування судових експертиз правоохоронними органами на стадії попереднього розслідування та судовими органами при розгляді кримінальних, господарських, адміністративних і цивільних справ.

Термін «експертиза» походить від латинського слова «*expertus*» — досвідчений, обізнаний. Експертиза отримала назву судової, оскільки виконується за призначенням судових чи правоохоронних органів.

Експертизою є дослідження визначених питань особами, що володіють спеціальними знаннями в цій області.

Основним нормативно-правовим документом, що регламентує охоронну діяльність та її зв'язок із судовими експертизами, є Конституція України (ст. 60—63).

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства

Експертиза є самостійною процесуальною формою отримання нових і перевірки (уточнення) встановлених доказів, що полягає в дослідженні експертом, за завданням правоохоронних органів, речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактично-

го стану і обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи.

Судова експертиза є одним з видів наукового дослідження, але відрізняється від всіх інших наукових досліджень тим, що ця діяльність відбувається в спеціально регламентованому процесуальному законом порядку.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 році (зі змінами та доповненнями): *«Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ та процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду».*

Цей Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне досягнення науки і техніки.

Законодавство України про судову експертизу складається з цього Закону, процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності. До них належать: Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України, Закон України «Про виконавче провадження», Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Інструкція «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» та інші нормативно-правові акти з питань судової експертизи.

Законом України «Про судову експертизу» визначено, що судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження.

Принцип законності полягає в дотриманні експертом і органами суду в своїй діяльності законодавства України.

Принцип незалежності судового експерта полягає в тому, що при наданні висновку за результатами дослідження, експерт не може знаходитися в будь-якій залежності від органу або особи, що призначила експертизу, сторін та інших осіб, які зацікавлені в результатах справи. Експерт надає висновок на підставі результатів проведених досліджень відповідно до законодавства та своїх спеціальних знань.

Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечується:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;
- забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;

- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дільнання та попереднього слідства;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матерiальним i соціальним забезпеченням;
- кримiнальною вiдповiдальнiстю судового експерта за надання звiдомо неправдивого висновку та вiдмову без поважних причин вiд виконання покладених на нього обов'язкiв;
- можливiстю призначення повторної судової експертизи;
- присутнiстю учасникiв процесу в передбачених законом випадках пiд час проведення судової експертизи.

Принцип повноти полягає у виявленнi та вивченнi за документами всiх фактiв, що мають значення для експертизи. Дотримання цього принципу дозволяє на пiдставi всiх виявлених фактiв з'ясувати причини незадовiльного стану об'єкта, що дослiджується.

Принцип об'єктивностi передбачає, що експерт повинен дати об'єктивну оцiнку дослiджуваному об'єкту з документальним обгрунтуванням фактiв, обов'язковим виявленням причин i зв'язкiв мiж ними.

Основними ознаками експертизи є:

- Використання спеціальних знань.

Експертиза проводиться лише у випадках, коли для дозволу визначених питань у справi необхіднi науковi, технiчнi, чи iншi спеціальнi знання. Питання, що ставляться експерту, не можуть виходити за межi знань експерта.

Наприклад, питання правового характеру, що зважаються безпосередньо слідчим чи судом.

• *Проведення експертизи в передбаченому процесуальним законом порядку.*

1) Законом України регламентований порядок призначення експертизи, її проведення i процесуального оформлення: Кримiнально-процесуальним кодексом (ст. 196—200 КПК), Господарсько-процесуальним кодексом України (ст. 31, ст. 41, ст. 42), Кодексом України про адмiнiстративнi правопорушення, Митним кодексом України (ст. 380—381), Законом України «Про виконавче провадження» (ст. 11), Кодексом адмiнiстративного судочинства України (ст. 81—86), Цивiльно-процесуальним кодексом (ст. 143—148, ст. 189), а також Інструкцiєю «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних дослiджень».

Результати дослiдження оформляються спеціальним процесуальним документом — висновком експерта, що є спеціальним видом передбачених законом судових доказiв i тим самим вiдрiзняється вiд діяльності фахiвця, що оформляється протоколом слідчої дiї чи довiдками, актами, висновками вiдомчих експертиз, якi отриманi з

застосуванням спеціальних знань, та інших документів, що є різновидом, а не самостійним видом речовинних доказів.

2) Визначені права й обов'язки учасників процесу (ст. 77 КПК), призначених як експертів.

Експертиза проводиться особою, спеціально призначеною слідчим чи судом, що володіє відповідними спеціальними знаннями і задовольняє іншим вимогам, зазначеним у кодексах.

Експерт наділений переліком процесуальних прав і несе процесуальні обов'язки. Він володіє визначеною процесуальною самостійністю і незалежністю при проведенні експертизи, дає висновок від свого імені і за своїм внутрішнім переконанням та несе особисту відповідальність за цей висновок.

Дотримання процесуальної форми виробництва судової експертизи — необхідна умова допустимості висновку експерта як судового доказу, відрізняє її від не судових (відомчих) експертиз, ревізії, проведених до чи після порушення кримінальної справи, але незалежно від нього і не в зв'язку з ним.

• *Проведення досліджень з метою встановлення обставин, що мають значення для справи.*

Якщо при проведенні експертизи експерт знайде факти, що мають значення для справи, і з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право вказати про них у своєму висновку, а також для правильного рішення поставлених перед ним питань з дозволу слідчого чи суду бути присутнім при проведенні допитів та інших слідчих дій і ставити допитуваному запитання, що стосуються експертизи.

Отже, джерело доказових фактів — висновок експерта — є не тільки результатом діяльності експерта, але і результатом діяльності і використання своїх прав іншими учасниками процесу. При цьому право експерта, за допомогою своїх спеціальних пізнань, знаходити в представлених на дослідження фактичних даних, додаткові властивості, сторони, виявляти взаємозв'язок з іншими фактичними обставинами, установлювати закономірності, причинно-наслідкові зв'язки.

На підставі зазначеного вище можна сформулювати поняття судової експертизи таким чином: **Судова експертиза** — процесуальна дія, що складається в дослідженні обставин справи, проведеної з доручення слідчих органів і судів у передбаченому законом порядку обізнаними в науці, техніці, мистецтві, ремеслі людьми для встановлення науково обґрунтованих фактичних даних у формі висновку експерта, засобом судового доведення і встановлення об'єктивної істини по кримінальних і цивільних справах.

1.3. Класифікація та завдання судових експертиз

В експертних установах України проводяться види експертиз (класифікація за галузями знань), які передбачені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями).

З розвитком науки, появою нових технологій, зміною соціальних умов життя суспільства галузі дослідження судової експертизи поступово розширюються, тому з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

Основними видами експертиз, які проводяться в експертних установах, є:

- Криміналістична: почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; портретна; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних пошкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи) та балістична; вибухотехнічна; відеозвукозапису; матеріалів, речовин та виробів з них (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнодійних і отруйних речовин; спиртомістких сумішей; металів і сплавів).

- Ґрунтознавча.
- Біологічна.
- Екологічна із дослідження пестицидів.
- Інженерно-технічна: автотехнічна; транспортно-залізнична; стану доріг та дорожніх умов; гірничотехнічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна; в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційних систем та засобів.

- Економічна.
- Товарознавча.
- Автотоварознавча.
- Оціночна (у т. ч. оцінка цілісних майнових комплексів; паїв; цінних паперів; оцінка будівельних об'єктів та споруд; оцінка машин, обладнання, транспортних засобів, літальних апаратів, судноплавних засобів).

- Експертиза охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.
- Психологічна.
- Мистецтвознавча.

Наглядно ця класифікація представлена на рис. 1.2.

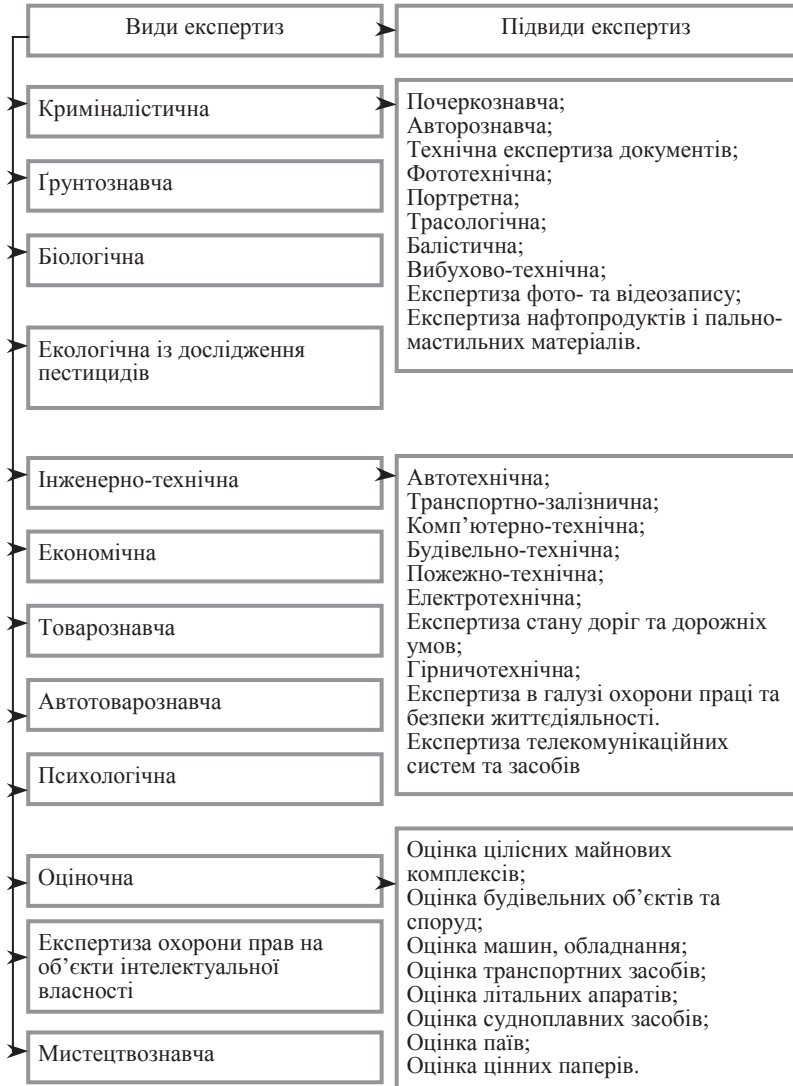

Рис. 1.2. Класифікація експертиз за видами

Головним завданням *почеркознавчої експертизи* є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису.

Цією експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання тексту, факт викривлення ознак писемного мовлення тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа.

Технічна експертиза документів поділяється на:

- експертизу реквізитів документів,
- експертизу друкарських форм,
- експертизу матеріалів документів.

Головними завданнями **технічної експертизи реквізитів документів** є:

- установлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту;

- виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабко видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;

- установлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;

- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;

- установлення цілого за частинами документа;

- установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки;

- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця.

Головними завданнями **експертизи друкарських форм** є:

- установлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках;

- установлення належності літер певному комплекту шрифту;

- установлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машини, касо-

ві, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; установлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машині;

- установлення типу, системи, марки, моделі копіювально-розмножувальної техніки (електрофотографічні апарати, факси) та ідентифікація засобів копіювально-розмножувальної техніки за їх відбитками;

- установлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа;

- установлення типу та ідентифікація комп'ютерної техніки за виготовленим за їх допомогою документом.

Експертизою *матеріалів документів* установлюються рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини та ін.), а також їх спільна (різна) родова (групова) належність; визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Головними завданнями *фототехнічної експертизи* є:

- ідентифікація знімальної апаратури за негативами, а також апаратури, яка застосовувалась для виготовлення позитивів (збільшувачі, кадрувальні рамки, глянсувачі та ін.);

- ідентифікація негатива за позитивом;

- ідентифікація типу (марки) фото- і кіноматеріалів, які застосовуються для зйомки і для виготовлення фотознімків і кінофільмів;

- ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на знімках (негативах);

- визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків і кінофільмів;

- визначення розмірних характеристик зображень на фотознімках (кінокадрах) або їх негативах;

- відновлення первісних зображень на фотознімках.

Основними завданнями *експертизи відеозвукозапису* є:

- встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису;

- ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

Завданням *портретної експертизи* є ідентифікація особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом, кінострічкою).

Головними завданнями *трасологічної експертизи* є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами — відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (уста-

новлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Трасологічною експертизою можна також установлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів.

Перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Розрізняють такі основні *підвиди трасологічної експертизи*: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів рукавичок, одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів ніг (лап) тварини; експертиза знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами, експертиза слідів знаряддя та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів; експертиза замикальних та контрольних засобів; експертиза слідів розділу цілого на частини; експертиза рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах; експертиза холодної зброї; експертиза вузлів та петель.

Не виключається можливість проведення трасологічної експертизи за слідами інших слідоутворювальних об'єктів, зокрема зубів (інших частин тіла людини або тварини), різного роду предметів масового виробництва тощо. З приводу можливостей експертиз і підготовки матеріалів для їх проведення слід отримувати консультації від експерта (спеціаліста).

Головним завданням *експертизи слідів рук людини (дактилоскопічної)* є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи.

Експертиза слідів рук вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворювального об'єкта.

Головними завданнями *експертизи слідів ніг людини та взуття* є ідентифікація людини за слідами: босих ніг, шкарпеток, панчіх, взуття та вирішення діагностичних завдань з установлення

особливостей пересування людини, розміру взуття, зросту людини тощо.

Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин проводиться з метою ідентифікації конкретної тварини за слідами її ніг (лап), зубів та вирішення діагностичних і ситуаційних завдань (установлення властивостей, станів слідоутворювальних об'єктів, механізму утворення слідів).

Головним завданням **експертизи слідів злому, інструментів, виробів масового виробництва** є:

- установлення конкретного екземпляра або виду (характерних особливостей) знаряддя, інструмента, агрегату за слідами його дії;
- установлення механізму (способу) злому (іншої дії), напрямку, в якому проводився злом перешкоди (з внутрішнього або зовнішнього боку), типу (виду) виробу, що залишив слід, способу його виготовлення тощо.

Головними завданнями **експертизи замикальних та запобіжних (контрольних) пристроїв (засобів)** є встановлення факту і способу відмикання (зламу) пристрою, видів предметів, що були використані для цього, ідентифікація цих предметів, а для пломб, крім того, ідентифікація пломбувальних лещат, факту переклеювання паперових контрольних засобів.

Експертизою цілого за частинами встановлюється, чи мають частини предмета (знайдені уламки, шматки, осколки тощо) спільну лінію (поверхню) розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле.

Головне завдання **експертизи холодної зброї** — установлення належності до холодної зброї ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням предметів. Крім того, експертизою може вирішуватися питання про спосіб виготовлення зазначених предметів, зокрема, чи використовувалося для їх виготовлення заводське обладнання.

Об'єктами досліджень **експертизи вузлів та петель** є вузли та петлі, що виконані (утворені) на мотузках, ремнях тощо.

Об'єктами досліджень **експертизи рельєфних знаків** можуть бути відновлені спиляні (забиті), слабовидимі номери та інші рельєфні зображення на різного роду виробах. Експертизою встановлюються факт та спосіб змінення зображень.

Проведення наступного виду трасологічної експертизи — **експертизи механічних пошкоджень одягу** — дає змогу вирішувати ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання. У процесі дослідження встановлюється характер пошкоджень та механізм їх утворення, вирішуються питання, пов'язані з ідентифікацією (отожненням) знаряддя за пошкодженнями, що є на певному одязі та

ін. Окрему групу становлять питання, що пов'язані з установленням належності єдиному цілому частин одягу, що досліджується.

Дослідження пошкоджень одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-медичної експертизи.

Трасологічною експертизою у комплексі з експертами інших спеціальностей можуть вирішуватися питання щодо **експертизи нашарувань на одязі (взутті)** — ґрунту, плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Головними завданнями трасологічної **експертизи слідів транспортних засобів** є ідентифікація (ототожнення) конкретної одиниці транспортного засобу за частинами та слідами, що залишені його частинами; діагностика (установлення властивостей та стану об'єктів) та ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення, механізму взаємодії транспортного засобу з іншими об'єктами).

До головних завдань **балістичної експертизи** належать:

- установлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах;

- визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї і боеприпасів;

- визначення технічного стану зброї, боеприпасів і придатності їх до стрільби;

- установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок;

- установлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї і боеприпасів;

- установлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв;

- установлення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди тощо).

Головними завданнями **експертизи вибухових пристроїв** є:

- визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події;

- визначення виду вибуху;

- визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боеприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;

- визначення потужності вибуху вибухового пристрою;

- визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення;

- установлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо);

- установлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.

До основних завдань *експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу)* належать:

- установлення факту належності цього об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів;

- установлення способу виготовлення вибухових речовин;
- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;

- установлення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху (пострілу);

- установлення спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин (порохових зарядів).

В *експертизі матеріалів, речовин та виробів* розрізняють такі основні підвиди:

- експертиза волокон і волокнистих матеріалів;

- скла та кераміки;

- лакофарбових матеріалів і покриттів;

- нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів;

- експертиза ґрунтів;

- наркотичних засобів, сильнодійних речовин (дослідження рослин (їх частин) з метою встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини, становить компетенцію біологічної експертизи);

- рідин, що містять спирт;

- металів і сплавів;

- полімерів, пластмас.

Головними завданнями, спільними для всіх підвидів експертиз матеріалів і речовин, є:

- виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів пально-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікрОВОЛОКОН, частинок наркотичних засобів тощо);

- визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують в науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо);

- установлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин;

- установлення походження матеріалів і речовин з певного джерела.

Головними завданнями *грунтознавчої експертизи* є:

- виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток ґрунтового походження, визначення їх природи, а також установлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками);
- установлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події);
- установлення механізму утворення ґрунтових шарувань.

Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Ними найчастіше бувають:

- листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, спори, пилок тощо;
- похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо);
- продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо);
- продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камець, екскременти та ін.).

Головними завданнями біологічної експертизи є:

- установлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження (далі — біологічне походження) до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях);
- установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів;
- установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого;
- визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження та ін.);
- установлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

До головних завдань *екологічної експертизи із дослідження пестицидів* належить:

- встановлення належності пестицидів до стандартизованої групи (виробничої, хімічної, гігієнічної тощо) відповідно до існуючої класифікації;
- встановлення спільної (різної) родової (групової) належності, єдиного джерела походження, належності до єдиної маси тощо.

Головними завданнями *автотехнічної експертизи* є:

- установлення несправностей транспортного засобу (далі — ТЗ), які загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення (до дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) чи

внаслідок неї або після неї), можливості виявлення несправності звичайно застосованими методами контролю за технічним станом ТЗ; визначення механізму впливу несправності на виникнення та розвиток пригоди;

- установлення механізму ДТП та її елементів: швидкості руху (за наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмового та зупинного шляхів, траєкторії руху, віддалі, пройденої ТЗ за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик пригоди. Швидкість руху транспортних засобів, виходячи з їх пошкоджень, може визначатися за допомогою програмних комплексів з дослідження механізму ДТП, що рекомендовані для впровадження в експертну практику;

- установлення відповідності дій водія ТЗ в певній дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявності у водія технічної можливості запобігти пригоді з моменту виникнення небезпеки, відповідності, з технічної точки зору, дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП. Коли експерт вважає, що небезпека для руху виникла не в той момент, який зазначено в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, він має вказати мотиви незгоди з позицією слідчого (суду) і дати відповідні варіанти розв'язання поставленого питання.

Перед автотехнічною експертизою можуть бути поставлені й інші завдання, вирішення яких пов'язане з дослідженням технічного стану ТЗ, дорожньої обстановки і дій учасників дорожньої події.

Головним завданням *транспортно-трасологічної експертизи* є:

- ідентифікація за слідами, залишеними ТЗ, певного його екземпляра або установлення його типу, моделі;

- визначення взаємного розташування ТЗ в момент їх контактування;

- визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду (пішохода), установлення механізму утворення слідів;

- розташування ТЗ щодо проїзної частини на момент контактування.

Основними завданнями *експертизи стану доріг і дорожніх умов у місцях ДТП* є визначення відповідності техніко-експлуатаційних, геометричних та технічних показників автомобільних доріг нормативно-технічним вимогам. Визначення відповідності робіт з організації дорожнього руху вимогам безпеки руху.

Об'єктами судової *гірничотехнічної експертизи*, які досліджуються з кримінальних, цивільних та господарських справ, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями на підприємствах гірничої

промисловості, виникнення яких обумовлене порушеннями вимог правил безпеки і охорони праці, є:

- надшахтні споруди (будівлі вентиляторів головного провітрювання, баштові копри, будівлі підйомів, градирні тощо);

- гірничі виробки (стволи, лави, штольні, шурфи, навколоствольні двори, квершлагги, штреки, бремсберги тощо);

- збагачувальні фабрики та кар'єри;

- підземні споруди;

- породні відвали;

- гірничошахтне устаткування (підйомні, породонавантажувальні, бурові та інші машини, конвеєри, локомотиви рудникові, виїмкові та прохідницькі комбайни, струги, механізовані кріпії, вагонетки, вентилятори й вентиляційні спорудження, компресори, лебідки рудникові, насосні станції, скіпи, трансформаторні підстанції, огороження захисні, сигнальні знаки тощо);

- засоби зв'язку і сигналізації;

- прилади керування і контролю за технологічними процесами;

- вимірювальні прилади і пристосування;

- інструменти (відбійні молотки, свердла, бурові штанги, різці тощо);

- комунікації (електрична та тягова мережі, водоводи, повітроводи, трубопроводи, газопроводи і ін.);

- засоби індивідуального захисту (ізолювальні, протипилові й фільтрувальні респіратори, саморятувальники тощо);

- засоби контролю та захисту (прилади контролю метану, сигналізатори контролю метану, прилади контролю кількості повітря, температури, вологості, різноманітна апаратура тощо);

- технічна документація: проект підготовки та відробітки лави, геологічна характеристика порід ґрунту та покрівлі пласта, геологічна характеристика пласта, що виймається, геологічні зйомки лави, викопіювання з плану гірничих робіт, табель виходів інженерно-технічних робітників, посадові інструкції інженерно-технічних робітників, акт комісії спеціального розслідування, висновки експертної відомчої комісії, відомості про режими провітрювання, кондиціонування повітря, пилогазовий і газовий режими тощо;

- матеріали кримінальної, цивільної чи господарської справи, у яких містяться протокол огляду місця події, протоколи інших слідчих (судових) дій, протоколи допитів свідків, потерпілих, схеми, фотографії та ін.

До основних завдань гірничотехнічної експертизи з фактів порушення вимог техніки безпеки й охорони праці на підприємствах гірничої промисловості та в підземних умовах належать:

- перевірка виду техногенної аварії на гірничому підприємстві, з'ясування її причин та обставин і визначення ступеня тяжкості наслідків;

- установлення порушень технологічного гірничого процесу;
- визначення стану гірничих механізмів і придатності їх для виконання конкретних технічних операцій;

- виявлення дефектів гірничих механізмів, технічних причин і часу їх виникнення;

- установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується;

- визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих технічних умовах;

- установлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі гірничого підприємства;

- визначення відповідності умов праці на гірничому підприємстві вимогам охорони праці;

- оцінка, з технічної точки зору, дій осіб, причетних до події, у певній виробничій ситуації;

- оцінка дій працівників у певній ситуації відповідно до вимог Правил безпеки у вугільних шахтах, нормативних актів та інших документів.

Основними завданнями *пожежно-технічної експертизи* є:

- визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі;

- визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі;

- визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі;

- оцінка умов, засобів і способів гасіння пожежі;

- відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Перед пожежно-технічною експертизою можуть ставитись й інші завдання, пов'язані з розслідуванням (судовим розглядом) справ про пожежі, якщо для розв'язання цих завдань необхідні спеціальні знання в галузі пожежної справи.

Головними завданнями *будівельно-технічної експертизи* є:

- визначення ринкової вартості нерухомого майна (різного роду будівель та споруд);

- установлення факту відповідності (невідповідності) збудованої або реконструйованої будівлі проекту і вимогам державних будівельних норм (ДБН);

- визначення вартості різного роду будівельних робіт (спорудження будівель, їх переобладнання, ремонт, благоустрій території та ін.);

- установлення відповідності проектно-кошторисної документації вимогам ДБН та інших державних стандартів з питань будівництва;

- установлення правильності складання державної звітності про виконання будівельних робіт;

- розробка варіантів поділу будинків і надвірних будівель відповідно до ідеальних часток кожного зі співвласників з підготуванням, у необхідних випадках пропозицій щодо переобладнання об'єктів, залишення їх частин у спільній власності, а також визначенням грошової компенсації власнику, частка якого в натурі після поділу стала меншою за ідеальну;

- розробка варіантів порядку користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі, що належать громадянам на правах спільної власності;

- визначення технічного стану будівель, споруд, інженерного обладнання (відсоток зношення, придатність до експлуатації, необхідність ремонту, наявність дефектів, причини, які їх викликали, та ін.).

Головними завданнями *експертизи з охорони праці та безпеки життєдіяльності* є:

- установлення причин та наслідків нещасного випадку, аварії;
- установлення механізму нещасного випадку, аварії;
- установлення вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває в причинному зв'язку з нещасним випадком, аварією;

- визначення кола осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком;

- установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується;

- установлення, з технічної точки зору, причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб та настанням події нещасного випадку, аварії тощо.

Основним завданням *електротехнічної експертизи* є встановлення причин виникнення аварійних режимів в електричних мережах та електрообладнанні, вплив цих режимів на роботу електроприладів та електробезпеку людини, аналіз роботи електроустановок та їх відповідність нормативним вимогам.

Об'єктами електротехнічної експертизи є електрообладнання, електроприлади, їх частини, фрагменти електропроводів і кабелів, улаштування електрозахисту, електрокомутаційне влаштування, електричні схеми тощо.

Головними завданнями *експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів* є:

- установлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів;
- установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;

- виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
- установлення відповідності програмних продуктів певним параметрам.

Головними завданнями *експертизи телекомунікаційних систем та засобів* є:

- визначення характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів;
- встановлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах;
- встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;
- визначення якості телекомунікаційних послуг;
- встановлення технічного стану телекомунікаційних систем та засобів;
- встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів;
- дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій.

Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем та засобів є телекомунікаційні системи, засоби, мережі і їх складові частини та інформація, що ними передається, приймається та обробляється.

Економічна експертиза включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

До об'єктів *товарознавчої експертизи*, яка провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Головними завданнями *товарознавчої експертизи* є:

- визначення належності товарів (далі — товарна продукція) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);
- визначення якісних змін товарної продукції;
- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);
- установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;

- визначення вартості товарної продукції, у т. ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів;

- визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

Різновидом товарознавчої експертизи є **автомобільно-товарознавча експертиза** (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

До основних завдань **автотоварознавчої експертизи** належить визначення ринкової вартості дорожніх транспортних засобів (далі — ДТЗ), їх складових, а також розміру вартості матеріальних збитків, заподіяних власнику або володільцю ДТЗ унаслідок пошкодження останнього.

Перед автотоварознавчою експертизою можуть ставитись також питання про складові основного завдання або споріднені з ним, якщо такі питання мають значення для цивільно-правових і адміністративно-правових відносин, пов'язаних з придбанням і експлуатацією дорожньо-транспортних засобів.

Основним завданням **експертизи об'єктів інтелектуальної власності** є визначення властивостей об'єктів інтелектуальної власності, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав.

При дослідженні об'єктів промислової власності вирішуються питання щодо властивостей об'єктів промислової власності, а саме: винаходів і корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, знаків для товарів і послуг (торговельних марок), комерційних найменувань, географічних зазначень походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сортів рослин, порід тварин тощо.

При дослідженні об'єктів авторського права та суміжних прав вирішуються питання щодо властивостей таких об'єктів: літературних та художніх творів (романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності); комп'ютерних програм, компіляцій даних (баз даних), якщо вони за добором або впорядку-

ванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; виконань, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення тощо.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема визначення вартості перелічених вище об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Психологічна експертиза призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. Об'єктом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку належать також психолого-почеркознавча експертиза та психолого-лінгвістична експертиза, що перебувають наразі в стадії наукової розробки.

Головним завданням **психологічної експертизи** є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

До об'єктів **мистецтвознавчої експертизи** належать твори мистецтва, а саме: монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, нотна література; друкована продукція, аудіо- та відеозаписи, фотографія з метою віднесення їх до порнографічної чи еротичної та до такої, що пропагує культ насильства та жорстокості.

Головними завданнями **мистецтвознавчої експертизи** є:

- проведення атрибуції твору (встановлення автора твору, періоду створення роботи, приналежність до певної школи тощо);
- визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору;

- визначення оціночної або страхової вартості твору;
- визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

За процесуальними ознаками судові експертизи поділяють на:

- первинні;
- повторні;
- додаткові;
- комісійні;
- комплексні.

Первинною є експертиза, під час проведення якої об'єкт досліджується вперше. Проведення первинної експертизи передбачає виконання всіх потрібних заходів для підготовки та прийняття рішень щодо об'єкта експертизи. Первинна експертиза є основним видом експертизи.

Повторна експертиза призначається у випадку необґрунтованості висновку експерта чи сумнівів у його правильності, коли має факт протиріч між висновками декількох експертів, висновок експерта суперечить матеріалам справи, недостатня ясність або неповнота висновку експерта. Повторна експертиза проводиться за тими ж фактичними даними для вирішення питань, по яких уже був раніше наданий висновок експерта. Отже, повторна експертиза не обов'язково друга за рахунком, вона може бути і третьою і четвертою і т.д. Якщо в постанові (ухвалі) поряд з первісними питаннями ставляться нові питання, то в такому випадку варто розглядати можливість оцінки її одночасно як повторну і нову або додаткову експертизу.

У постанові про призначення повторної чи додаткової експертизи, крім загальних основ призначення експертизи, повинні бути зазначені мотиви і підстави щодо проведення повторної чи додаткової експертизи.

Зміна вихідних даних і формулювання аналогічних за формою, але нових, власне кажучи, питань щодо колишніх фактів, є підставою для призначення не повторної, а нової або додаткової експертизи. Повторна експертиза призначається іншому експерту чи іншим експертам.

Додаткова експертиза призначається при недостатній чіткості і повноті висновку. Висновок неповний не тільки у випадку, коли експерт не вирішив деяких питань або не застосував ефективних методів і засобів, але і тоді, коли не були надані для виконання экс-

пертизи якісь нові вихідні дані. Додаткові експертизи призначаються, коли експерт, з якихось причин не відповів на всі поставлені запитання. Додаткові експертизи призначаються у випадку, коли в слідчого чи суду виникають додаткові запитання, що стосуються раніше досліджених матеріалів, або потрібно роз'яснити методику і техніку дослідження.

На відміну від повторної, додаткова експертиза призначається не для перевірки обґрунтованості висновку експерта, а для доповнення дослідження з окремих питань, роз'яснення методики виконання експертизи або одержання відповідей на знову поставлені питання за матеріалами, що були об'єктом дослідження основної експертизи. Додаткова експертиза може бути доручена експерту, що проводив основне дослідження, чи іншому експерту, що залежить від органу, що призначив експертизу. В установах судової експертизи додаткову експертизу прийнято доручати експерту, що раніше давав висновок, тому що при цьому скорочується час на ознайомлення з матеріалами справи і вибору методики, полегшується оцінка результатів дослідження.

У випадку постановки експерту нових питань і надання не досліджених раніше вихідних даних необхідно призначати не додаткову, а самостійну нову експертизу. Протокол допиту експерта в суді не може вважатися самостійним доказом у справі, оскільки протокол допиту не є висновком експерта, що виконується «...від свого імені і несе за нього особисту відповідальність» (ст. 75 КПК).

Залежно від складності питання або дуже великого обсягу роботи слідчий, суд, суддя можуть призначити, а керівник експертної установи доручити проведення експертизи двом і більше експертам. Така експертиза називається **комісійною**. Судово-психіатрична експертиза завжди проводиться комісією експертів у складі не менше трьох осіб, враховуючи величезну складність предмета дослідження і виняткову важливість для правосуддя висновку про осудність.

Слід розрізняти комісійну експертизу однопредметну, яку проводять фахівці однієї галузі знань, і багатопредметну, яку здійснюють експерти різних спеціальностей і яка одержала назву **комплексної**. (Наприклад, криміналіст і судовий медик). Під час проведення комплексних досліджень експерти використовують дані кількох галузей знань, застосовуються різні науково-технічні методи і прийоми; у дослідженні, зазвичай, беруть участь кілька спеціалістів, які репрезентують різні галузі знань. Комісійна експертиза призначається у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю декількох експертів — фахівців у одній галузі знань.

Комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань.

Комісія експертів може бути створена судом чи за його рішенням керівником судово-експертної установи.

Поняття комплексності дослідження в судовій експертизі має методичне, правове і організаційно-управлінське значення. Нерідко комплексні дослідження у рамках експертизи єдиного роду невірно ототожнюються з комплексною експертизою, особливо якщо перша та друга виконується комісійно. Але ні спільність об'єктів експертизи, ні кількість експертів, нехай навіть різних спеціальностей, не є вирішальними ознаками комплексної експертизи.

Комплексність експертних досліджень характеризується:

- використанням різних спеціальних знань суміжних наук для вирішення завдання, яке неможливо вирішити шляхом застосування знань тільки однієї науки;
- одночасним або послідовним дослідженням різних властивостей об'єкта з метою вирішення різних експертиз.

Комплексна експертиза, як і будь-яка інша, має свій предмет, специфічні об'єкти і методики дослідження. Вони створюються шляхом синтезу даних і методів тих родів експертиз, до яких поставлені запитання є суміжними і реалізуються експертами різних спеціальностей за єдиною програмою.

Комплексна експертиза декількома спеціалістами проводиться за правилами комісійної експертизи, порядок проведення яких визначається законодавством України. Експерти, які проводять комплексну експертизу за загальним правилом складають єдиний висновок, солідарно відповідають, за його зміст і висновки. Складання єдиного висновку комплексної експертизи зручно, оскільки в єдиному документі дають в узагальненому і систематизованому вигляді повні відповіді на запитання.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТА САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення правоохоронних органів.
2. За якими групами класифікуються економічні злочини?
3. Розкрийте поняття судових експертиз.
4. Який існує зв'язок судових експертиз із правоохоронною діяльністю?
5. Система доказів, що застосовуються в правоохоронній діяльності?
6. Яка роль висновку експерта у формуванні системи доказів?

7. Дайте визначення поняття «Судово-бухгалтерська експертиза» відповідно до чинного законодавства.
8. За якими ознаками класифікуються судові експертизи?
9. Як поділяються експертизи за процесуальними ознаками?
10. Назвіть види експертиз.
11. Охарактеризуйте криміналістичну експертизу та її підвиди.
12. Охарактеризуйте технічну експертизу документів.
13. Охарактеризуйте оціночну експертизу.
14. У чому полягає процесуально-правовий зміст судово-бухгалтерської експертизи?
15. Назвіть підстави призначення судово-бухгалтерської експертизи.
16. Визначте етапи розвитку судово-бухгалтерської експертизи.
17. У чому полягає відмінність судово-бухгалтерської експертизи від ревізії?
18. У чому полягає відмінність судово-бухгалтерської експертизи від аудиту?

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 2.1. *Загальна організація судової експертизи в Україні*
- 2.2. *Порядок атестації судових експертів та основні кваліфікаційні вимоги до них*
- 2.3. *Права, обов'язки та відповідальність судового експерта*
- 2.4. *Процес судово-економічної експертизи та його стадії*

2.1. Загальна організація судової експертизи в Україні

Відповідно до Закону України від 25 лютого 1994 року «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами та відомчими службами, до яких належать:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Винятково державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються винятково державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Судово-експертна діяльність може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами. Видача ліцензій та атестація судових експертів серед працівників підприємницьких структур та громадян здійснюється Міністерством юстиції України або Міністерством охорони здоров'я України відповідно до їх повноважень та у встановленому порядку Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкт — це особа або організація, що є носієм певних прав і обов'язків, якій надано право на здійснення певного виду діяльності. Суб'єкт у будь-якому процесі є активною особою, при-

значеною створювати умови, регулювати перебіг цього процесу, взаємовідносини у його межах, тобто, вчиняти активні дії для реалізації цього процесу. Судова експертиза є процесом, завданням якого є з'ясування істини в певному моменті справи за допомогою використання знань фахівців з різних галузей науки. Тому в судовій експертизі під суб'єктом розуміють орган або особу, яка уповноважена призначати судову експертизу та орган або особу, яка безпосередньо проводить дослідження. Тобто, розрізняють:

- *суб'єктів призначення* судової експертизи, до повноважень яких належить визначення необхідності її призначення та документального оформлення цього рішення шляхом винесення постанови або ухвали про призначення експертизи;

- *суб'єктів проведення* судової експертизи, які уповноважені проводити експертне дослідження та надавати висновок з поставлених слідчим або судом запитань.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» та підпункту 20 пункту 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 року № 1577, з метою підвищення результативності наукових розробок і удосконалення експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз створено науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. Відповідний нормативний документ затверджено наказом Міністерства юстиції України від 13 жовтня 2000 року № 49/5 і зареєстровано у Міністерстві юстиції 13 жовтня 2000 року за № 708/4929.

Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи (далі — НКМР) є консультативно-дорадчим органом, що створений Міністерством юстиції України з метою удосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок та якості експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз (далі — судово-експертні установи), що належать до сфери управління Міністерства юстиції.

НКМР здійснює свою діяльність на громадських засадах.

Робота НКМР здійснюється за такими основними напрямками діяльності судово-експертних установ:

- наукові дослідження в галузі судової експертизи;
- експертна практика;
- підготовка експертних кадрів.

Основними завданнями НКМР є:

- визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень судово-експертних установ у галузі судової експертизи та надання

пропозицій щодо форм і методів їх здійснення та впровадження в експертну практику;

- оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни;
- забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи;
- удосконалення наукових робіт;
- розгляд спірних питань експертної практики;
- сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ.

НКМР відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює розгляд нових наукових робіт, запропонованих судово-експертними установами, з метою вирішення питання доцільності їх включення до тематичного плану наукових робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції;
- здійснює приймання результатів наукових робіт та вирішує питання доцільності апробації, публікації та впровадження їх в експертну практику;
- розглядає за клопотанням вчених рад судово-експертних установ хід виконання довгострокових наукових робіт та надає виконавцям методичну й консультаційну допомогу;
- здійснює з метою уникнення дублювання координацію наукових робіт, що виконуються за планами інститутів;
- сприяє здійсненню пошукових наукових досліджень та впровадженню нововведень у галузі судової експертизи;
- організовує обмін науково-інформаційними матеріалами між судово-експертними установами;
- здійснює методичну допомогу в організації наукової та експертної роботи;
- вносить пропозиції керівництву судово-експертних установ і Мін'юсту щодо усунення недоліків в організації та проведенні наукової, методичної роботи; узагальнення експертної практики, підготовки експертних кадрів та вдосконалення цих форм діяльності;
- сприяє встановленню та підтриманню зв'язків з судово-експертними установами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;
- здійснює аналіз міжнародного й вітчизняного досвіду в галузі судової експертизи;
- бере участь в організації та підготовці семінарів, науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом;

- бере участь у розробці програм підготовки експертних кадрів та розгляді пропозицій до планів стажування працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції;
- сприяє міжнародному співробітництву в галузі криміналістики й судової експертизи;
- надає за своєю ініціативою, за дорученням Міністерства юстиції або за клопотанням вченої ради судово-експертної установи консультаційну, інформаційну та іншу допомогу з питань, що належать до її компетенції.

2.2. Порядок атестації судових експертів та основні кваліфікаційні вимоги до них

В Україні застосовується атестація судових експертів узагалі та експертів-економістів зокрема. Метою атестації судового експерта є забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи. Залежно від спеціалізації і рівня підготовки їм присвоюють кваліфікацію судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз і кваліфікаційний клас.

Порядок проведення атестації та присвоєння кваліфікаційних класів визначається міністерствами і відомствами, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи. Відповідно до ст. 9 і 16 Закону України «Про судову експертизу» наказами Міністерства юстиції затверджені Положення про кваліфікаційні класи судових експертів (№ 1163/5 від 09.07.2008 р.), Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних та підприємницьких структур та громадян (149/7 від 15.04.1997 р.) і Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестації судових експертів (№ 882/11162 від 11.08.2005 р.).

Відповідно до цих документів у системі Міністерства юстиції України створюються:

- експертно-кваліфікаційні комісії (ЕКК) науково-дослідних інститутів судових експертиз;
- Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерств юстиції України (ЦЕКК).

ЕКК відповідно до покладених на неї завдань:

- розглядає подання, складене безпосереднім керівником експерта, який підлягає атестації, та документи, що додаються (характеристика, копія диплома про освіту, витяг з трудової книжки);

- організує попереднє рецензування поданих рефератів та проектів висновків експертів;

- допускає експерта або відмовляє йому в допуску до атестації;
- приймає кваліфікаційний іспит.

Кандидати на одержання кваліфікації експерта-бухгалтера складають письмовий (реферат і проекти висновків експерта) та усний (співбесіда) іспити з питань бухгалтерського, податкового обліку, економічного аналізу, контролю й аудиту, судово-бухгалтерської експертизи, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права.

За наслідками іспиту та перегляду відповідних документів залежно від рівня професійних знань, стажу і досвіду експерта ЕКК ухвалює одне з таких рішень:

- про присвоєння відповідного кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;
- про підтвердження раніше присвоєного кваліфікаційного класу та кваліфікації;
- про пониження кваліфікаційного класу судового експерта;
- про позбавлення кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;
- про відмову в присвоєнні кваліфікації судового експерта.

Результати атестації щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта заносять до атестаційного аркуша, що підписується головноючим на засіданні ЕКК, секретарем та членами комісії, які брали участь у засіданні, і повідомляються працівнику, який атестувався, одразу ж після проведення засідання.

Матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності експертно-кваліфікаційних комісій покладається на інститути, в яких працюють комісії. ЕКК користується штампом і печаткою інституту, в якому працює.

Основними завданнями Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції є:

- проведення атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур і громадянам;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що працюють у державних, підприємницьких структурах або одноособово;
- визначення порядку та умов підвищення кваліфікації судових експертів.

Для присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу фахівці державних установ повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку в галузі судової експертизи, знати чинне законодавство та інші нормативні акти, що регулюють порядок призначення і проведення судових експертиз.

На підставі рішення комісії фахівцю видається, відповідно, *Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта*. Свідоцтво підписується головою комісії і секретарем, засвідчується печаткою ЦЕКК, реєструється в журналі, який веде секретар комісії.

Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта дійсне протягом п'яти років для працівників інститутів та інших державних експертних структур і трьох років — для громадян, що працюють у підприємницьких структурах або проводять судові експертизи за разовими договорами. Термін дії свідоцтва продовжується після підтвердження експертом своєї кваліфікації, про що ставиться відповідна позначка у свідоцтві.

Кандидати на одержання кваліфікації за спеціальністю економічної експертизи можуть атестуватися за такими експертними спеціальностями:

1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності.

2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Фахівці, яким присвоєна кваліфікація судового експерта, вносяться до Реєстру атестованих судових експертів державних та підприємницьких структур і громадян відповідно до чинного законодавства України.

Цей Реєстр є офіційною автоматизованою системою обліку спеціалістів, яким органи дізнання, досудового слідства чи суду повинні переважно доручати проведення судових експертиз.

До Реєстру атестованих судових експертів державних та підприємницьких структур і громадян вносять такі дані про спеціалістів:

- реєстраційний номер;
- прізвище, ім'я та по батькові судового експерта;
- дата включення до Реєстру;
- вид експертизи, експертна спеціальність;
- адреса, телефон, факс судового експерта державної, підприємницької структури або судового експерта-громадянина;
- назва експертно-кваліфікаційної комісії, дата та номер її рішення;
- номер та термін дії свідоцтва;
- кваліфікаційний клас судового експерта.

Кожному судовому експерту в Реєстрі присвоюється особистий реєстраційний номер, що складається з:

- букви Д — для судових експертів державних структур; П — для судових експертів підприємницьких структур; Г — для судових експертів-громадян;

- порядкового номера державної реєстрації; року реєстрації.

Підставою для виключення з Реєстру є рішення експертно-кваліфікаційної комісії державної структури:

- про позбавлення кваліфікації судового експерта та кваліфікаційного класу;
- про скасування свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта через визнання судового експерта недієздатним або його засудження.

Центральна експертно-кваліфікаційна комісія виступає як апеляційна комісія з розгляду скарг фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз на рішення експертно-кваліфікаційних комісій інститутів.

Основними завданнями Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України є:

- проведення атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур та громадянам;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів;
- визначення порядку та умов підвищення кваліфікації судових експертів.

Положення про кваліфікаційні класи судових експертів визначає порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (далі — НДУСЕ).

Присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта працівнику НДУСЕ є підставою для присвоєння йому рангу державного службовця та виплати доплат за ранг згідно з чинним законодавством.

Кваліфікаційні класи судових експертів присвоюються працівникам НДУСЕ залежно від посади, стажу, досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації судового експерта.

Ранги державних службовців у межах відповідної категорії посад державних службовців працівникам НДУСЕ присвоюються згідно з установленими кваліфікаційними класами судових експертів та відповідно до вимог Закону України «Про державну службу» і постанови Кабінету Міністрів України від 19.06.96 р. № 658 «Про затвердження Положення про ранги державних службовців».

Працівникам, які вперше прийняті на роботу або переведені на вищу посаду, присвоюється найнижчий кваліфікаційний клас, передбачений для відповідних посад працівників НДУСЕ.

Черговий кваліфікаційний клас судового експерта в межах займаної посади може бути присвоєний працівникові, який успішно

відпрацював у раніше присвоєному кваліфікаційному класі не менше ніж 4 роки.

Питання про присвоєння чергового кваліфікаційного класу розглядається за поданням безпосереднього керівника.

Строки перебування у присвоєних кваліфікаційних класах працівників НДУСЕ не обмежуються.

Атестацію з метою присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів проводять експертно-кваліфікаційні комісії відповідних НДУСЕ (далі — ЕКК), які діють відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 № 86/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.08.2005 за № 882/11162.

На підставі всебічної оцінки професійного рівня працівників, які атестуються, ЕКК приймає одне з таких рішень:

- присвоїти працівнику відповідний кваліфікаційний клас;
- залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас без змін.

Якщо ЕКК прийнято рішення залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас без змін, повторно питання про присвоєння чергового кваліфікаційного класу може бути розглянуто не раніше ніж через шість місяців.

Результати атестації заносяться до протоколу засідання ЕКК та атестаційного листа. Результати атестації повідомляються працівнику, який атестувався, протягом 10 днів.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру» та ст. 48 Кримінально-процесуального кодексу України на підставі заяв адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, в експертних установах можуть виконуватись дослідження, результати яких викладаються в *письмових висновках спеціалістів*. Причому експертизи та висновки спеціалістів проводяться експертними закладами відповідно до регіональних зон їх обслуговування.

Основою для проведення експертиз в експертному закладі є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на це особою (органом). Інші дослідження проводяться на підставі письмової заяви замовника з обов'язковим зазначенням його реквізитів, а також питань, які підлягають вирішенню.

2.3. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта

Незалежно від виду судочинства відповідно до ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» і ст. 77 КПК України експерт, який призначений постановою слідчого, зобов'язаний:

- з'явитися за викликом до органу, який призначив експертизу;
- провести повне дослідження і скласти обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- на вимогу органів дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо змісту висновку;
- заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які унеможливають його участь у справі;
- у письмовій формі повідомити слідчого про неможливість зробити висновки за недостатності наданих йому матеріалів, а також якщо поставлені слідчим запитання виходять за межі його спеціальних знань;
- не розголошувати даних попереднього розслідування під загрозою кримінальної відповідальності.

Повнота експертного дослідження та об'єктивність висновку забезпечується застосуванням у процесі експертизи наукових методів дослідження та неупередженістю експерта.

Наукові методи дослідження викладаються експертом детально, що надає слідчому можливість правильно оцінити матеріали, хід, результати дослідження і його доказову силу.

У слідчій та судовій практиці мають місце ситуації, коли при ознайомленні з висновком експерта слідчий або суд встановлює, що висновок потребує уточнення або доповнення, наприклад, при виявленні редакційних неточностей, неповних відповідей на поставлені запитання, арифметичних помилок, ужитих без пояснень спеціальних термінів та формулювань тощо. Висновок може доповнюватись або уточнюватись шляхом допиту експерта відповідно до ст. 201 та ст. 311 КПК України. При цьому, необхідно мати на увазі, що роз'яснення і доповнення не повинні мати принципового характеру, оскільки вони пов'язані з запитаннями, поставленими слідчим перед експертом раніше. Протокол допиту експерта заповнюється слідчим, але експерту може бути надано право написати його власноруч.

За наявності підстав, які виключають участь експерта у справі, він зобов'язаний заявити самовідвід від проведення експертизи. У ст. 54, 62 та 75⁷ КПК України, ст. 22 та 23 ЦПК України наведений перелік таких обставин (родинні стосунки, наявність прямої зацікавленості у результатах справи, якщо особа перебуває у службовій або іншій залежності від звинуваченого, потерпілого тощо). Виконання цього положення забезпечує вибір неупередженого та компетентного експерта.

Питання про самовідвід експерта оформлюється мотивованою постановою слідчого, особою, яка проводить дізнання, або прокурором.

Експерт не повинен давати висновок з питань, що виходять за межі його компетенції, про свою відмову він повинен повідомити орган, який призначив судову експертизу. Так само експерт зобов'язаний діяти у випадках, коли на підставі наданих документів він не може дати обґрунтований висновок, а його клопотання про доповнення матеріалів залишено без задоволення.

Незалежно від виду судочинства експерт при проведенні судової експертизи користується правами, наданими йому ст. 77 КПК України та ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» і які створюють реальні можливості для виконання ним процесуальних обов'язків.

Відповідно до чинного законодавства експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета судової експертизи;
- подавати клопотання про надання додаткових документів;
- вказувати у висновку судової експертизи на виявлені у ході її проведення факти, що мають значення для справи та з приводу яких не були поставлені запитання;
- з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу бути присутнім під час проведення слідчих дій, ставити допитуваним особам запитання, що стосуються предмета судової експертизи;
- подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують його права;
- одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим обов'язком.

Норми права дають експерту можливість вивчати матеріали справи, які стосуються предмета експертизи.

За недостатності наданих слідчим матеріалів експерт має право подавати клопотання про надання йому додаткових документів, необхідних для надання висновку.

Необхідно пам'ятати, що за законом збір і надання матеріалів для експертизи покладено на особу, яка призначила експертизу, а проведення дослідження їх належить до компетенції експерта.

При недостатності матеріалів для проведення судової експертизи експерт не має права звертатися за ними до підприємств, організацій, окремих громадян, тобто брати на себе функції збору доказів. У таких випадках він звертається до особи або органу, що призначили експертизу, про надання йому необхідних додаткових матеріалів.

У разі відхилення клопотання експерт зобов'язаний повідомити слідчого у письмовій формі про неможливість проведення експертизи.

Керуючись своїми правами, та відповідно до ст. 200 КПК експерт у висновку експертизи може вказувати ті факти, з приводу

яких йому запитання не ставилися, але які можуть мати значення для справи. Норми чинного законодавства виходять з того, що орган розслідування при визначенні кола питань, що потребують дослідження, не завжди може враховувати можливості експертизи, і тому експерту надано право викладати у висновку відомості про факти, з'ясування яких не було передбачено завданням. Ці факти мають відповідати таким вимогам:

- а) не виходити за межі спеціальних знань експерта;
- б) мати значення для тієї справи, з якої проводиться експертиза.

З дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу експерт може брати участь у проведенні слідчих дій, а також ставити допитуваним особам запитання, що стосуються предмета судової експертизи. При проведенні слідчих дій експерт має право клопотатися про те, щоб до протоколу слідчих дій або судового розгляду були внесені істотні для експертизи обставини справи. Запитання експерта і відповіді допитуваних осіб фіксують у протоколі допиту або протоколі судового засідання, що дає можливість експерту, за потреби, уточнити свої висновки з окремих питань.

Згідно із законом експерт має право оскаржити дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують його права. Скаргу на рішення та дії органу дізнання або слідчого експерт надсилає прокурору особисто, або через особу, чії дії оскаржуються. В останньому випадку скарга протягом 24 годин підлягає переданні прокурору з поясненнями органу дізнання або слідчого. Закон дає прокурору три доби для розгляду скарги і відповіді експерту. У разі відхилення скарги у відповіді викладаються причини, за якими її визнано безпідставною. Скарга на рішення і дії прокурора може бути подана вищому органу прокуратури.

Експерту, що проводить судову експертизу, забезпечується:

- збереження середньої заробітної плати за місцем роботи за весь час, витрачений на експертне дослідження;
- оплата витрат на проїзд та наймання житла;
- виплата винагороди за роботу, якщо її виконання не є службовим обов'язком.

Експерт може бути притягнутий до кримінальної відповідальності:

- за відмову дати висновок, за неявку за викликом слідчого або суду. (ст. 385 КК України);
- за подання свідомо помилкового висновку (ст. 384 КК України);
- за розголошення даних попереднього слідства (ст. 387 КК України);

Експерт може бути притягнутий до адміністративної відповідальності:

- за злісне ухилення від явки до органів дізнання та попереднього слідства (ст. 185-3, 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Експерту забороняється:

- самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони неоднозначно відображені у наданих йому матеріалах;

- зберігати речові та інші докази поза встановленим порядком;
- вирішувати питання, які не належать до його компетенції;
- розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, данні попереднього слідства чи дізнання;
- вирішувати правові питання;

- використовувати для обґрунтування своїх висновків відомості оперативно-пошукового характеру або інформацію, отриману з не процесуальних джерел;

- проводити дослідження, які можуть призвести до повного знищення речових доказів або основних їх властивостей, не погодивши це питання з особою, що призначала експертизу.

При вирішенні питання про оплату праці експертів судам слід мати на увазі, що відповідно до ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», наказу Міністра юстиції України № 35/5 від 17 вересня 1996 року та постанови Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів», проведення судових експертиз спеціалізованими науково-дослідними установами Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України здійснюється на підставі договору між цими установами та органами дізнання, попереднього слідства чи судом за рахунок коштів, що виділяються для цієї мети з державного та місцевих бюджетів. Остаточний розрахунок провадиться після виконання замовлення на проведення експертизи.

Оплата експертизи в цивільній справі провадиться за рахунок сторони, яка порушила відповідне клопотання. Якщо експертиза призначається за клопотанням обох сторін або з ініціативи суду, кошти на її оплату вносяться обома сторонами порівну (ст. 73 ЦПК). У разі незгоди сторони (сторін) оплатити вартість експертизи суд розглядає справу на підставі наявних доказів.

2.4. Процес судово-економічної експертизи та його стадії

Як будь-який дослідний процес, проведення експертизи має такі стадії:

- підготовчу;
- організаційно-методичну;
- дослідну;
- узагальнення, оцінки і реалізації результатів експертизи.

На *підготовчій стадії*, виходячи з характеру завдань, поставлених правоохоронними органами, здійснюється:

- підбір експертів (призначення фахівця — експерта-бухгалтера з огляду на зміст питань, поставлених перед судово-бухгалтерською експертизою);
- вивчення призначеним експертом-бухгалтером змісту завдання та постанови правоохоронних органів чи ухвали суду;
- підбір нормативно-правових актів з питань, які мають бути досліджені.

Організаційно-методична стадія включає:

- вивчення змісту і повноти матеріалів справи, поданих на експертизу;
  - опрацювання методики проведення експертизи;
- складання календарного плану-графіка проведення судово-бухгалтерської експертизи (оскільки процесуальні норми передбачають строки розслідування кримінальних і цивільних справ правоохоронними органами).

При визначенні методики проведення конкретної експертизи експертові слід враховувати можливість використання зареєстрованих методик, що визначено Порядком атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затверджених Постановою Кабінету міністрів України від 2 липня 2008 року № 595.

Цей Порядок визначає процедури атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

Порядком визначено, що під поняттям «методика проведення судової експертизи» слід розуміти результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання.

Методики розробляються державними спеціалізованими установами, визначеними статтею 7 Закону України «Про судову експертизу». За потреби до розроблення методик залучаються провідні фахівці з певних галузей знань за їх згодою.

Атестація методик полягає в оцінці звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення його рецензування та апробації методик спеціалізованими установами.

Результати атестації методик розглядаються науковими радами спеціалізованих установ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». У разі прийняття науковою радою рішення про рекомендацію до впровадження методики в експертну практику вона подається для державної реєстрації.

Державна реєстрація методик проводиться Міністерством юстиції, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз.

Реєстр — це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595.

Порядок ведення реєстру методик проведення судових експертиз визначено Наказом Міністерства юстиції України від 02.10.08 р. № 1666/5.

Держателем Реєстру є Міністерство юстиції України, що здійснює його ведення.

Функції держателя Реєстру покладаються на Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України.

Методика проведення судової експертизи включається до Реєстру за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції.

Інформація, яка міститься у Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та заінтересованих юридичних і фізичних осіб.

Дослідна стадія судово-бухгалтерської експертизи передбачає виконання експертом-бухгалтером конкретних процедур, передбачених методикою дослідження, в тому числі з використанням ЕОМ, для одержання необхідної інформації щодо питань, поставлених перед судово-бухгалтерською експертизою.

Стадія узагальнення, оцінки і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи має два етапи:

1. Узагальнення результатів експертизи передбачає групування і систематизацію недоліків фінансово-господарської діяльності підприємства, які стали об'єктом бухгалтерської експертизи, за економічною однорідністю і хронологічною послідовністю, узагаль-

нення результатів дослідження, складання експертного висновку, розроблення пропозицій із профілактики виявлених недоліків;

2. Реалізація результатів експертизи — це передання експертного висновку органу, який призначив експертизу; оцінка висновку експерта слідчим (судом); допит експерта на попередньому слідстві чи судовому розгляді.

Детальніше зміст кожної стадії буде розглянуто у відповідних темах посібника.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТА САМОПЕРЕВІРКИ

1. Якими органами здійснюється судово-експертна діяльність в Україні?

2. Дайте визначення суб'єкта судово-бухгалтерської експертизи.

3. Дайте характеристику суб'єктів судової експертизи.

4. Назвіть основні напрями діяльності судово-експертних установ.

5. Назвіть мету атестації судового експерта.

6. Ким визначається порядок проведення атестації та присвоєння кваліфікаційних класів?

7. Які експертні комісії створюються при Міністерстві юстиції України?

8. Назвіть основні кваліфікаційні вимоги до судових експертів.

9. За яких умов фахівцю видається *Свідощтво про присвоєння кваліфікації судового експерта*?

10. Які права судового експерта?

11. Які обов'язки судового експерта?

12. Яку відповідальність несе судовий експерт?

13. Що є заборонаю для судового експерта?

14. Якими документами оформляють результати досліджень судові експерти?

15. Назвіть стадії дослідного процесу судово-економічної експертизи.

16. Дайте характеристику підготовчої стадії судово-економічної експертизи.

17. Дайте характеристику організаційно-методичної стадії судово-економічної експертизи.

18. Дайте характеристику дослідної стадії судово-економічної експертизи.

19. Дайте характеристику стадії узагальнення, оцінки і реалізації результатів судово-економічної експертизи.

РОЗДІЛ 3

ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТИ І МЕТОДИ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Види судово-економічних експертиз, їх особливості та завдання

3.2. Предмет судово-економічної експертизи

3.3. Об'єкти судово-економічної експертизи та експертних досліджень

3.4. Методичні прийоми судово-економічної експертизи та експертних досліджень

3.1. Види судово-економічних експертиз, їх особливості та завдання

За напрямками досліджень судово-економічна експертиза розподіляється на бухгалтерську, фінансово-кредитну та фінансово-економічну експертизи.

До предмета судово-бухгалтерської експертизи належить дослідження закономірностей утворення і відображення інформації у бухгалтерському та податковому обліку за господарськими операціями по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

До завдань судово-бухгалтерської експертизи належить встановлення:

- документальної обґрунтованості розміру нестач або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;
- документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, основних засобів, надання послуг;
- документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати та інших виплат;
- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валових доходів та валових витрат по фінансово-господарських операціях, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з ПДВ;
- відповідності відображення фінансово-господарських операцій вимогам нормативних актів з обліку, звітності.

До предмета судової фінансово-кредитної експертизи належить дослідження закономірностей утворення та відображення інформації у банківському обліку і звітності за господарськими операціями по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Завданням судової фінансово-кредитної експертизи є встановлення:

- документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;
- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;
- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;
- відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності, чинному законодавству;
- документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідність даним обліку та звітності, чинному законодавству;
- кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів з банківського обліку і контролю.

До предмета судової фінансово-економічної експертизи належить дослідження закономірностей утворення та відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх статутних фондів, акціонування, паювання, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів та грошових коштів підприємств за господарськими операціями по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Завданням судової фінансово-економічної експертизи є встановлення:

- документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та ін.);
- документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;

- документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;
- документальної обґрунтованості аналізу джерел власних коштів і фінансових результатів діяльності;
- документальної обґрунтованості аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;
- документальної обґрунтованості аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;
- документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання і використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;
- документальної обґрунтованості аналізу витрат, цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;
- документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди від невиконання угод, несумлінної реклами;
- документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді, відповідності до діючих методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;
- документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;
- документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати заподіяної шкоди при втраті працездатності та інших випадках);
- документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;
- документальної обґрунтованості розрахунків утраченої вигоди;
- відповідності вимогам чинного законодавства розрахунків з використанням цінних паперів та погашення заборгованості вексями.

Коло питань, що їх може вирішувати судово-економічна експертиза, необмежене і залежить від конкретних фактів порушень, виявлених під час ревізій та перевірок, які стали предметом розслідувань та потребують застосування спеціальних знань у сфері економіки. Але при цьому питання не повинні виходити за межі компетенції експерта-економіста.

Орієнтовний перелік питань, що можуть ставитись на вирішення експертизи та експертних досліджень, наведено у науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень (додаток до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень).

3.2. Предмет судово-економічної експертизи

Предмет експертизи — це ознака, якою визначається природа і джерела пізнань експерта будь-якої спеціальності. Спеціальні пізнання експерта необхідні для всебічного вивчення обставин справи. Кожен вид експертизи має свій предмет, тобто своєрідні фактичні дані (факти, обставини), встановлені шляхом дослідження матеріалів справи. Експертиза призначається і виконується для установлення фактів, які є специфічними для різних видів судової експертизи. Виняток становлять випадки, коли той самий факт може бути встановлений (доведений) за допомогою різних процесуальних засобів.

Конкретний предмет експертизи — це коло питань, що поставлені перед експертом і які розв'язуються певною, конкретною експертизою. Він не може виходити за рамки визначеного виду експертизи. Конкретний предмет має значення для вибору експерта, визначення його повноважень у цій експертизі. Це означає, що предметом кожного виду судової експертизи є факти, які можна встановити за допомогою спеціальних знань в конкретній галузі науки, техніки.

Водночас, сутність спеціальних знань експерта визначається особливостями та характеристиками тих об'єктів, на дослідженні яких він спеціалізується, і методами (системою методів), які ним використовуються для успішного вирішення поставлених завдань. Саме тому предмет експертизи хоча і є вирішальною, але не єдиною ознакою, що відрізняє один вид експертного дослідження від іншого.

Отже, предмет експертизи складають фактичні дані, які можливо одержати за допомогою досліджень експертів, представників різних галузей науки і техніки.

3.3. Об'єкти судово-економічної експертизи та експертних досліджень

Вирішення завдань судово-економічної експертизи потребує чіткого визначення об'єктів їх дослідження.

Від правильного та повного надання слідством на дослідження об'єктів судово-економічної експертизи залежить якість експертного висновку, його доказовість. Особливо ретельно підбираються первинні документи, що підтверджують факт виконання господарської операції.

Практика свідчить, що об'єкти судово-економічної експертизи визначають параметри дослідження.

Об'єктами судово-економічної експертизи є документи, що містять дані про матеріальні, трудові і фінансові ресурси, процеси господарської діяльності та система бухгалтерського, податкового обліку і звітності (первинні документи, реєстри бухгалтерського, податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та статистичної звітності).

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості — вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: договірна, статутно-реєстраційна документація, рахунки, прибуткові та видаткові накладні (ордери), акти приймання виконаних робіт та послуг, доручення, касові та банківські документи (розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги), векселі та інші цінні папери, звіти матеріально-відповідальних осіб, картки складського обліку, матеріали інвентаризації, табелі, наряди, трудові договори, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського обліку і звітності, податкові накладні, їх реєстри і податкова звітність (декларації).

Якщо ведення обліку механізовано, експерту надаються документи на машинних носіях (роздруківки реєстрів бухгалтерського та податкового обліку).

До об'єктів судово-економічної експертизи належать також розрахунки економічних показників, матеріали стосовно оцінки майнових комплексів підприємств, орендних відносин тощо.

Не належать до об'єктів дослідження експерта-економіста акти ревізій і перевірок, висновки різних видів експертиз, нормативні матеріали, які є джерелами інформації, що використовується в ході дослідження.

В окремих випадках експертом-економістом можуть враховуватися матеріали неофіційної документації, так званих «чорнових записів», яка повинна досліджуватися тільки в межах кількості (обсягу), вилученої і залученої до справи, та бути пов'язана з даними офіційної документації і бухгалтерського обліку по операціях, що розглядаються. Така документація оцінюється слідством або судом і надається експерту як вихідні дані, про що вказується в питаннях, поставлених на вирішення експертизи. Висновки експертів за результатами дослідження з використанням неофіційної документації надаються в умовно-категоричній формі.

3.4. Методичні прийоми судово-економічної експертизи та експертних досліджень

Методи дослідження завжди цілеспрямовані, тому в науці і на практиці їх співвідносять із задачею й об'єктом вивчення. Вибір і застосування того чи іншого методу дослідження залежить від предмета й об'єкта експертизи. Іноді розробляються і застосовуються спеціальні системи методів, що іменуються методиками дослідження. Зміст методик дослідження розглядається як ознака кожного виду, роду, різновиду судової експертизи.

У широкому значенні метод — це:

- спосіб пізнання, дослідження об'єктів, явищ;
- прийом, спосіб або характер діяльності.

Методика проведення судово-економічної експертизи базується на використанні *загальнонаукових і спеціальних методів*.

Загальнонаукові методи є сукупністю принципів і категорій матеріалістичної діалектики та загальнонаукової теорії пізнання. Вони базуються на використанні таких прийомів, як *аналіз і синтез, індукція і дедуція, абстрагування і конкретизація, аналогія і моделювання, системний і функціонально-вартісний аналіз*.

• *Аналіз* — прийом дослідження, який включає в себе вивчення предмета способом уявного або практичного розчленування його на складові елементи. Кожна з виокремлених частин аналізується самостійно в межах єдиного цілого.

• *Синтез* — прийом вивчення об'єкта в його цілісності, єдності і взаємозв'язку його частин. Експертиза поєднує синтез з аналізом, оскільки це дає змогу з'єднати об'єкти, розчленовані в процесі аналізу, встановити їхній взаємозв'язок і пізнати предмет як єдине ціле.

• *Індукція* — прийом дослідження, за якого загальний висновок про ознаки численних елементів об'єкта складають на підставі вивчення лише їх частини, тобто від окремого до загального.

• *Дедуція* — досліджує стан об'єкта загалом, а потім — за його складовими елементами, тобто висновок складається від загального до окремого.

• *Абстрагування* — прийом, який дає змогу способом абстракції переходити від конкретних об'єктів до загальних понять і законів розвитку.

• *Конкретизація* — всебічне дослідження об'єктів у якісній багатогранності реального існування (на відміну від абстрактного). Досліджується стан об'єктів у зв'язку з певними умовами існування та їх історичного розвитку.

- *Аналогія* — прийом наукового дослідження, за яким пізнання одних об'єктів досягається на основі подібності їх до інших. Метод аналогії ґрунтується на подібності деяких сторін різних об'єктів і становить основу моделювання, яке застосовується в судово-бухгалтерській експертизі.

- *Моделювання* — прийом наукового пізнання, який ґрунтується на заміні явища на його аналог, модель, що містить риси оригіналу. В експертизі застосовуються моделі проведення експертизи, які імітують організацію і проведення експертних досліджень. Модель включає такі елементи: об'єкти дослідження та джерела інформації.

- *Системний аналіз* — вивчення об'єкта експертного дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему.

- *Функціонально-вартісний* аналіз вивчає об'єкти на стадії інженерної підготовки виробництва, у т. ч. проектування і функціонування складних систем з оцінкою їх вартісних показників (встановлення експертизою вартості виробничого браку тощо).

Загальнонаукові методи в практиці органів внутрішніх справ частіше за все використовуються для дізнання і виявлення ознак скоєння корисливих правопорушень.

До спеціальних методів належать: метод документальної перевірки, метод зіставлення, метод економічного аналізу та метод моделювання бухгалтерських документів.

Складовими частинами методу документальної перевірки є арифметична, реквізитна та нормативна перевірки, за якими встановлюється правильність підрахунків, правильність застосування форми та повноти заповнення реквізитів документів, відповідність записів про господарсько-фінансові операції вимогам нормативних документів.

Метод документальної перевірки застосовується у комплексі з методом зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних документах, для встановлення тотожностей відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. За результатами зіставлення даних первинних документів з даними зведених документів та їх відображенням в реєстрах бухгалтерського обліку, даних одних рахунків бухгалтерського обліку з даними кореспондуючих з ними інших рахунків, експерт-економіст може встановити правильність не тільки відповідних записів при веденні обліку, але й даних, відображених у первинних документах.

Внаслідок зіставлення даних первинних документів з даними податкового обліку і даними, відображеними в податковій звітності (декларації, розрахунки), експертом встановлюється правильність нарахувань та сплати податків (за видами податків).

При проведенні судово-економічної експертизи застосовується також метод економічного аналізу, який полягає у аналізуванні системи економічних показників діяльності підприємств і організацій з метою встановлення взаємозв'язку між ними та їх впливу на фінансовий стан, результати їх господарсько-фінансової діяльності, можливість укладення та виконання договорів (угод).

З 1 січня 2000 року порядок організації і ведення бухгалтерського обліку в Україні здійснюється на підставі Положень (стандартів) бухгалтерського обліку — П(С)БО, що регламентується Законом України від 16.07.1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні». Даним Законом передбачено впровадження в практику бухгалтерського обліку національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку і звітності, заснованих на міжнародних стандартах фінансової звітності.

Введення фінансової звітності, передбаченої П(С)БО, потребує визначення показників, які характеризують фінансово-господарську діяльність підприємств в нових умовах, визначення нових методів калькулювання собівартості продукції, робіт, послуг.

Застосування методу економічного аналізу в нових умовах господарювання дає можливість вирішувати експертам-економістам більш широкий спектр завдань, пов'язаних з вирішенням питань фінансового планування грошових потоків на підставі складеної фінансової звітності, ефективності використання власного капіталу, вибору оптимальних методів нарахування амортизації, розрахунку показників ефективності виробничої діяльності підприємств, ліквідності, фінансової стабільності і т.п. Аналіз тенденцій фінансової стабільності підприємств передбачає порівняння різних показників за різні періоди часу в однакових грошових вимірниках, що особливо необхідно для здійснення прогнозування фінансово-господарської діяльності.

Зазначені вище методи є найпоширенішими у експертній практиці.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТА САМОПЕРЕВІРКИ

1. У чому полягає суть предмета судово-бухгалтерської експертизи?
2. Означте коло питань, які, згідно з чинним законодавством, можуть бути поставлені на вирішення судово-бухгалтерської експертизи.
3. Які Ви знаєте види та особливості судово-економічних експертиз?

4. Назвіть завдання судово-бухгалтерської експертизи.
5. Назвіть завдання судової фінансово-економічної експертизи.
6. Назвіть завдання судової фінансово-кредитної експертизи.
7. Назвіть об'єкти судово-економічної експертизи.
8. Назвіть об'єкти експертних досліджень.
9. На використанні яких методів базується методика проведення судово-економічної експертизи?
  10. Охарактеризуйте загальнонаукові методи, що використовуються при проведенні судово-економічної експертизи.
  11. Охарактеризуйте спеціальні методи, що використовуються при проведенні судово-економічної експертизи.
  12. Назвіть складові частини методу документальної перевірки.
  13. Охарактеризуйте метод документальної перевірки.
  14. В яких випадках застосовується метод документальної перевірки?
    15. Охарактеризуйте метод економічного аналізу.
    16. В яких випадках застосовується метод економічного аналізу?
    17. На використанні яких прийомів застосовуються методи в судово-економічній експертизі?
      18. Дайте визначення таких прийомів: аналіз, синтез, індукція, дедукція.
      19. Дайте визначення таких прийомів: абстрагування, конкретизація, аналогія, моделювання, системний аналіз, функціонально-вартісний аналіз.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТАДІЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

4.1. Підстава призначення та порядок проведення судово-економічної експертизи

4.2. Попереднє вивчення матеріалів експертом-економістом

4.1. Підстава призначення та порядок проведення судово-економічної експертизи

В господарській діяльності, особливо при економічній нестабільності держави, підвищується і кількість проблем, для вирішення яких потрібно проводити експертні дослідження.

Призначення експертизи — це процесуальна дія, що реалізується за визначених підстав і умов. Час і умови призначення судових експертиз визначаються слідчим і судом залежно від сформованих обставин, тактичних розумінь, істотності обставин, які повинні бути встановлені.

Необхідність у призначенні судової експертизи може виникнути лише тоді, коли для пояснення певного факту, встановлення певних обставин і залежностей потрібні, справді, спеціальні знання в якійсь сфері людської діяльності, набуті внаслідок визначеної професійної підготовки, досвіду роботи. Тобто, такі знання, які, з одного боку, не є загальновідомими і загальнодоступними (наприклад, знання за програмою середньої школи) або повсякденними, побутовими відомостями, а з іншого боку, такі знання, які не входять до професійної підготовки юриста (судді, прокурора, адвоката, слідчого) у вищому навчальному закладі.

Призначення експертизи доцільно, коли для її проведення зібрані всі необхідні матеріали і, судячи зі стану речових доказів, можливо вирішити потрібні для слідчого чи суду питання.

Особливістю судової експертизи є те, що порядок її призначення і виконання, а так само використання отриманих результатів, регламентований відповідними законодавчими актами.

Постанову про призначення судової експертизи може бути винесено тільки по відкритій кримінальній або цивільній справі, що прийняті судом до розгляду.

В постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити суть позовних вимог або обставини кримінальної справи, в якій призначено експертизу. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням. Якщо ці об'єкти знаходяться за місцем проживання громадян, то особа або орган, які призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження має проводитись в присутності зацікавлених осіб.

Призначення експертизи не слід відкладати на кінець розслідування, тому що це може призвести до затягування термінів розслідування, втрати можливості виконання експертизи внаслідок псування чи істотних змін речових доказів.

Порядок призначення і проведення експертиз встановлюється відповідними статтями Кримінально-процесуального кодексу (КПК), Цивільно-процесуальним кодексом (ЦПК), Кодексом адміністративного судочинства (КАС), Господарським процесуальним кодексом (ГПК) України:

- порядок призначення експертизи (ст. 196 КПК; ст. 81 КАС; ст. 143 ЦПК; ст. 41 ГПК);
- проведення експертизи в експертній установі та в суді (ст. 198, ст. 310 КПК; ст. 147 ЦПК);
- проведення додаткових і повторних експертиз (ст. 312 КПК ст. 148, 150 ЦПК ст. 85 КАС).

Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Експертиза призначається обов'язково (ст. 76 КПК; ст. 145 ЦПК):

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені статтею 155 Кримінального кодексу України;
- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Підставою для проведення експертиз в експертних установах є передбачений законом документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом).

Інші дослідження проводяться за письмовою заявою замовника з обов'язковим зазначенням його реквізитів, а також питань, які підлягають вирішенню.

Слідчий надає в експертну установу чи експерту копію постанови про призначення експертизи, роз'яснює його права і обов'язки, попереджує про кримінальну відповідальність, уточнює чи немає у експерта заяв щодо призначення експертизи. Зазначені процесуальні процедури слідчий оформлює відповідним протоколом.

У постанові (ухвалі) про призначення експертизи вказуються такі дані: місце і дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, назва суду, який виніс постанову (ухвалу); назва справи та її номер; обставини справи, які стосуються експертизи, підстави призначення експертизи; прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення експертизи; запитання, поставлені експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, а також матеріалів, направлених експертові для ознайомлення.

Експертизи та інші дослідження в експертних установах проводяться співробітниками, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестовані як експерти певної спеціальності.

Експертизи та інші дослідження в експертних установах можуть проводитися також позаштатними працівниками цих установ.

За необхідності проведення експертизи слідчий (суддя) складає мотивовану постанову (ухвалу), в якій вказує підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назву установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, з яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, які мають бути досліджені, а також перелічує матеріали, що пред'являються експертові для ознайомлення.

Коли експертиза проводиться в експертній установі, експерт зазначає у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, і затверджує це своїм підписом.

Організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз, контроль за своєчасним їх проведенням та за дотримання законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладаються на керівника установи.

Одержавши постанову (ухвалу) про призначення експертизи, керівник експертної установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти дають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність.

4.2. Попереднє вивчення матеріалів експертом-економістом

Від правильного та повного надання слідством (судом) на дослідження об'єктів судово-економічної експертизи залежать терміни виконання експертизи, якість та доказовість експертного висновку. Особливо ретельно підбираються первинні документи, що підтверджують факт здійснення господарських операцій. Документи мають бути систематизованими (за епізодами, періодами тощо), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

На дослідження експертам надаються, зазвичай, оригінали документів, вилучених на підприємствах, організаціях і закладах, але можливе надання і ксерокопій документів, про що зазначається у висновку.

У багатьох випадках постановою слідчого на проведення судово-економічної експертизи виноситься передчасно, ще до того, як зібрані необхідні документи, з'ясовані обставини справи, які потребують проведення додаткових перевірок, в тому числі зустрічних.

Визначення матеріалів, які слід направляти експерту для проведення дослідження, є важливим аспектом підготовки до призначення судово-економічної експертизи. Найбільш розповсюдженою є ситуація, коли слідчі направляють на експертизу всі матеріали кримінальної справи. При цьому більшість документів не мають жодного відношення до предмета цієї експертизи.

За таких обставин експерту необхідно подавати клопотання про представлення додаткових документів, яке інколи задовольняється протягом декількох місяців.

Експертна практика свідчить про те, що суттєву допомогу слідчим при визначенні повноти ревізійних матеріалів і обсягу документів, необхідних для проведення експертизи, надає залучення експертів для вирішення цих питань як спеціаліста-економіста.

За результатами дослідження спеціаліста слідчим органам може бути рекомендовано: яку додаткову перевірку слід провести, які додаткові документи залучити до справи; за необхідності, до призначення судово-економічної експертизи, призначити інші види досліджень, що можуть мати вплив на висновки економічної експертизи.

Практика свідчить, що участь спеціаліста в проведенні слідчих дій та надання письмових консультацій допомагають визначити:

- чи всі ревізійні дії проведено;
- чи всі необхідні документи були використані ревізією, податковою, аудиторською перевірками;
- які додаткові документи містять необхідні для слідства дані, і які з них слід вилучити і залучити до справи;

- правильність обґрунтування висновків перевірок та в зв'язку з цим необхідність у проведенні експертизи;

- які запитання можуть бути поставлені на вирішення судово-економічної експертизи, якщо виникне необхідність в її проведенні.

Результати такої роботи оформляються письмовими консультаціями згідно з листом слідчого, у якому вказуються конкретні питання.

Слід додати, що при проведенні ревізій та перевірок за завданням правоохоронних органів, ревізорами до акту перевірки обов'язково повинні бути підібрані всі необхідні документи по кожному факту порушень; надані додатки до актів, в яких систематизуються однорідні факти порушень, наводяться розрахунки донарахувань тощо. Практика свідчить, що досить часто це не виконується.

Проведення експертизи доцільно доручати тому спеціалісту, який залучався слідчим для вирішення зазначених вище питань.

За необхідності врахування висновків (про таку необхідність зазначається в постановочній частині постанови чи ухвали) інших видів експертиз, наприклад, будівельно-технічної, товарознавчої, почеркознавчої, ці експертизи повинні бути проведені до призначення судово-економічної експертизи. Слід зазначити, що висновки експертом по таких питаннях надаються в умовно-категоричній формі.

Оцінка обґрунтованості висновків актів документальних перевірок, ревізій чи аудиторських висновків полягає у визначенні їх юридичної вмотивованості, тобто посилання на нормативно-довідкову інформацію, нормативно-правові акти. Висновки повинні складатися на підставі перевірених фактів, підтверджених документальними даними. Кожен факт, відображений в акті ревізії (перевірки) або у аудиторському висновку, повинен бути документально обґрунтований з посиланням на номер, дату документа, мати підписи осіб, що його склали.

Одночасно перевіряється, чи факти, виявлені під час перевірки, відповідають змісту виявлених недоліків і чи вони підтверджені первинними документами і даними реєстрів бухгалтерського обліку.

Це особливо важливо в тому випадку, коли за фактами розслідування проводилося декілька перевірок, у тому числі перевірки державними податковими службами, висновки яких суперечливі.

Строки проведення експертиз встановлюються у межах:

- 10 днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і не складних за характером досліджень експертиз;

- 1-го місяця — щодо матеріалів з середньою кількістю об'єктів і середньої складності;

— 2 місяців — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;

— більше 2 місяців — щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень, при цьому термін виконання не повинен перевищувати 3 місяців.

Якщо експертиза не може бути виконана у зазначені строки, більший строк встановлюється за домовленістю з органом чи особою, які призначили експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не може перевищувати 5-ти днів; при складних та найскладніших дослідженнях — десяти днів.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, пов'язаних з витребуванням додаткових матеріалів або усунення інших недоліків, допущених особою або органом, які призначили експертизу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТА САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що є підставою для проведення судово-економічної експертизи?
2. В яких випадках виникає необхідність у призначенні судової експертизи?
3. Назвіть випадки доцільності призначення судової експертизи?
4. В яких випадках виноситься Постанова про призначення судової експертизи?
5. Якими законодавчими актами встановлюється порядок призначення і проведення експертиз?
6. Назвіть випадки, коли експертиза призначається обов'язково.
7. Назвіть порядок проведення судово-економічної експертизи.
8. Які документи надаються на дослідження експертам?
9. В яких випадках на суттєву допомогу слідчим залучаються спеціалісти-економісти?
10. Що допомагає визначити участь спеціаліста в проведенні слідчих дій та надання письмових консультацій?
11. Назвіть строки проведення експертиз.
12. В яких випадках збільшується строк проведення судової експертизи?

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НА ДОСЛІДНИЙ СТАДІЇ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОКРЕМИХ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

5.1. Економічна експертиза та експертне дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності

5.1.1. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з коштами та за розрахунками

5.1.2. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з основними засобами

5.1.3. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з товарно-матеріальними цінностями

5.1.4. Економічна експертиза та експертне дослідження нарахування та сплати податків та зборів

5.1.5. Економічна експертиза та експертне дослідження достовірності фінансової звітності

5.2. Економічна експертиза та експертне дослідження фінансово-кредитних операцій

5.3. Економічна експертиза та експертне дослідження інформації про економічну діяльність підприємств та організацій

5.1. Економічна експертиза та експертне дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності

5.1.1. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з коштами та за розрахунками

Дослідження операцій з коштами в касі та на рахунках у банку здійснюється судово-бухгалтерською експертизою окремо від інших господарських операцій, коли поставлені перед експертизою питання стосуються нестачі коштів, порушення нормативних документів, що регулюють облік коштів у касі підприємства та на його банківських рахунках, з метою привласнення їх окремими працівниками (касирами, бухгалтерами).

Цей розділ судово-бухгалтерської експертизи належить до найскладніших і дуже трудомістких. Дослідження операцій із грошовими коштами є найбільш характерною ділянкою експертно-бухгалтерської роботи.

Метою судово-бухгалтерської експертизи готівково-розрахункових операцій є встановлення об'єктивної істини щодо достовірності та об'єктивності відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності готівково-розрахункових операцій.

Основними завданнями судово-бухгалтерської експертизи щодо стану та операцій із грошовими коштами в касі та на рахунках у банку є:

- встановлення правильності документального оформлення операцій з руху грошових коштів;
- визначення документальної обґрунтованості нестач (лишків) грошових коштів;
- визначення і підтвердження розміру матеріального збитку, завданого матеріально відповідальною особою внаслідок навмисних корисливих правопорушень;
- встановлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій з грошовими коштами чинним нормативним актам з бухгалтерського обліку;
- підтвердження виявлених недоліків у організації бухгалтерського обліку грошових коштів і контролі фінансово-господарської діяльності підприємства, які сприяли утворенню матеріальних збитків;
- встановлення причин, які сприяли навмисним зловживанням;
- встановлення правильності визначення оподаткованого прибутку підприємства і розрахунку розмірів податків;
- встановлення правильності методики проведення документальної ревізії грошових коштів у касі й на рахунках у банку і достовірності її результатів.

Основним завданням судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами незалежно від обсягу досліджуваних операцій є встановлення розміру заподіяної шкоди, відповідальних за неї конкретних осіб та виявлення причин, що зумовили правопорушення, з метою їх профілактики.

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи грошових коштів у касі та на рахунках у банку є:

- касові книги і звіти касира з доданими до них прибутковими і видатковими касовими ордерами та іншими грошовими документами;
- виписки установ банку з розрахункового, валютного та інших рахунків;

- платіжні доручення, вимоги-доручення, рахунки-фактури та інші документи, що додаються до виписок банків;
- чекові книжки та корінці використаних і анульованих чеків;
- платіжні відомості на виплату заробітної плати;
- журнали-ордери і відомості № 1, № 2, а також журнали-ордери № 3 і № 7;
- акти внутрішніх ревізій каси та попередніх перевірок;
- листування з установами банків та іншими фінансовими органами.

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи грошових коштів у касі та на рахунках у банку мають бути також такі операції:

- збереження коштів у касі, закріплення матеріальної відповідальності;
- операції, що здійснюються готівкою;
- перекази грошових сум з розрахункового рахунка на рахунки в банках (інколи вони пов'язані з передаванням грошей підставним особам або розкраданням грошових коштів);
- повнота відображення виручки, що надійшла на поточний рахунок;
- використання грошових коштів у особистих цілях, наприклад, для оплати з поточного рахунка підприємства штрафів, які мають персональний характер, а також оплата послуг неслужбового характеру, одержаних окремими працівниками;
- нестача коштів та збитки, виявлені ревізією, обґрунтованість їх, відповідальні особи.

Таким чином, об'єктами експертного дослідження операцій із коштами є:

- достовірність оцінки та реальність відображення в балансі та фінансовій звітності;
- повнота оприбуткування;
- обґрунтованість (законність) вибуття;
- дотримання вимог законодавчо-нормативного забезпечення щодо їх обліку;
- стан збереження грошових коштів;
- сума заподіяної шкоди за наслідками виявлених нестач, розкрадань та особи, причетні до цих порушень.

Методичні прийоми експертного дослідження операцій з коштами у касі та на рахунках у банку включають розрахунково-аналітичні, документальні, прийоми узагальнення й реалізації результатів експертизи, аналітичного групування доказів правопорушень та ін.

Інформаційно-методичне забезпечення експертного дослідження операцій з грошовими коштами у касі та на рахунках у банку поділяють на нормативно-правове і фактографічне.

Досліджуючи операції з коштами, судово-бухгалтерська експертиза використовує нормативно-правову інформацію, загальнодержавні нормативні акти, затверджені органами державного управління, а також нормативно-довідкову інформацію, затверджену органами управління і відомчими нормативними документами, які регулюють операції з коштами підприємств.

Нормативно-правове забезпечення:

Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні. Затверджене Постановою правління НБУ № 637 від 15.12.2004 р.

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті. Затверджена Постановою НБУ від 21.01. 2004 р. № 22.

Інструкція Про порядок відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах. Затверджена постановою правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492.

Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.

Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.1994 р. № 69. Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.08.1994 р. за № 202/412 (зі змінами і доповненнями).

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03. 1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137.

Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку. Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.06.1995 р. № 88.

Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку. — Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356.

(У цьому переліку наведено не всю нормативну базу, а лише основну).

До фактографічної інформації належать:

1. Первинні документи:

- прибутковий касовий ордер ПКО-1;
- видатковий касовий ордер ПКО-2;
- квитанція на внесок готівки до банку або на оплату послуг інших організацій;
  - корінець чекової книжки;
  - розрахунково-платіжна відомість на виплату заробітної плати, відпускних, матеріальної допомоги, компенсацій, відрядних, стипендій та інших виплат;
  - акт про результати інвентаризації наявних коштів;
  - податкові накладні та інші підтверджувальні документи;
  - трудові угоди на виконання і оплату певних робіт;
  - договір про матеріальну відповідальність;
  - чеки, рахунки на придбання матеріальних цінностей готівкою та накладні на отримання цінностей і надання послуг та ін.

2. Облікові реєстри:

- касова книга;
- журнал реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів;
- звіт касира;
- відомість депонованої заробітної плати;
- журнал обліку грошових коштів та грошових документів;
- облікові записи на позабалансовому рахунку 08 «Бланки сучорого обліку»; відомості за дебетом рахунків 30, 31, 33;
  - Головна книга та інші.

3. Звітні документи:

- книга обліку розрахункових операцій (КОРО);
- розрахункова книжка (РК);
- авансові звіти;
- баланс підприємства (установи) та ін.

Щодо операцій на рахунках банку, це можуть бути:

- виписки банку за відповідними рахунками (субрахунками) з додатками, що є підставою для проведення прибутково-видаткових операцій;
- копії платіжних доручень, заяв на виставлення акредитива;
- облікові реєстри за рахунками: 31 — «Рахунки у банках», 33 — «Інші кошти»;
- Головна книга;
- баланс та ін.

Грошові кошти в національній та іноземній валюті підприємств, організацій, установ можуть перебувати у вигляді готівки в касі,

зберігатися в установах банків, у підзвітних осіб, а також використовуватися у вигляді акредитивів, чеків тощо.

Порядок приймання, видачі й обліку готівкових грошей, а також оформлення касових документів регламентується Положенням про ведення касових операцій у національній валюті України, затвердженим постановою Правління НБУ № 637 від 15.12.2004 р.

Відповідно до згаданого Положення на підприємствах усіх форм власності у строки, установлені керівником, має проводитись раптова інвентаризація готівкових коштів, які перебувають у касі (у т. ч. валютних), цінних паперів, чеків, бланків суворої звітності та інших цінностей. Тому експерт-бухгалтер, ознайомившись з матеріалами проведених інвентаризацій, повинен оцінити правильність оформлення актів відповідно до вимог, визначених у додатку 1 Положення про проведення касових операцій.

Усі операції щодо приймання та видачі грошей з каси виконує матеріально відповідальна особа — касир. Оформляючись на роботу, касир дає зобов'язання (відображене в договорі про матеріальну відповідальність), за яким бере на себе повну матеріальну відповідальність за прийнятті грошові кошти та інші цінності в касі. Якщо через необережність, недбалість касира підприємству будуть заподіяні збитки, касир зобов'язаний їх відшкодувати.

Адміністрація підприємства зобов'язана створювати необхідні умови для забезпечення збереження грошових коштів у касі. Підприємство може мати у своїй касі мінімальні суми готівки на задоволення невідкладних господарських потреб. Ліміт залишку готівки в касі самостійно визначається підприємством. Перевищення ліміту можливе лише в дні видачі заробітної плати протягом трьох робочих днів. Зберігання в касі цінностей, які не належать цьому підприємству, забороняється.

Основними джерелами поновлення готівки в касі є надходження з розрахункового рахунка в банку, виручка від реалізації продукції чи послуг, надходження невикористаних залишків підзвітних сум тощо.

Для одержання грошових коштів з розрахункового рахунка установи банку на підставі спеціальних заяв видають підприємствам чекові книжки.

Надходження готівки в касу оформлюється прибутковим касовим ордером. У ньому вказується, від кого надійшли гроші, на які цілі або за що вони вносяться, сума і дата. Видача готівки з каси оформлюється видатковим касовим ордером. У ньому зазначається кому, на які цілі або за що видані гроші, сума і дата. У разі видачі грошей готівкою за видатковим касовим ордером касир ретельно перевіряє правильність його оформлення, наявність підписів керівника підприємства та головного бухгалтера.

Облік руху грошових коштів підприємства здійснюється в касовій книзі, записи в якій ведуть у двох примірниках. Після виведення результатів за день касир надсилає другий примірник у бухгалтерію як звіт про касові операції. До нього додаються всі документи, що надійшли до каси за день. Відповідальність за додержання касової дисципліни покладається на керівників підприємств, головних бухгалтерів, керівників фінансових служб та касирів.

Облік руху грошових коштів по касі здійснюється на активному рахунку № 30 «Каса». За дебетом цього рахунка відображається надходження грошей до каси.

У разі виявлення в касі нестач або лишків готівкових грошей експертне дослідження касових операцій проводиться, зазвичай, у такій послідовності:

- порівнюються записи в касовій книзі з прибутковими та видатковими касовими документами. Визначається повнота і правильність оформлення документації. При цьому необхідно зіставити дані, вказані у прибуткових касових ордерах, з даними записів на контрольній стрічці регістрів розрахункових операцій (якщо вони є на підприємстві) або з даними розрахункових книжок;

- перевіряється арифметична достовірність підрахунків у касовій книзі сум операцій за кожний день і правильність переносу сум залишків на наступну сторінку книги;

- встановлюється тотожність записів у касовій книзі записам у звітах касира за кожний операційний день;

- аналізуються по суті операції в документах, які додаються до прибуткових та видаткових касових ордерів.

Найбільш характерними видами зловживань у здійсненні касових операцій є:

- оформлення видаткових операцій по касі за недоброякісними та підробленими документами;

- підробки в касових книгах і касових звітах;

- привласнення готівкових грошей, отриманих за чековою книжкою у банку, через підробку банківських виписок;

- незаконна видача готівкових грошей з каси після підробки авансових звітів з відряджень;

- розкрадання грошових коштів через привласнення депонованих сум;

- розкрадання грошових коштів, призначених для заробітної плати, за допомогою підроблення розрахунково-платіжної відомості.

Особливу увагу під час проведення експертного дослідження необхідно приділити повноті оприбуткування готівкових грошей та цільовому їх використанню.

Аналіз експертної практики показує, що можливі випадки утворення в касі нестачі готівкових коштів без відображення в обліку. Але частіше вилучення грошових коштів із каси відбувається через не оприбуткування грошей та необґрунтоване їх списання у видатки, а саме:

- не оприбуткування виручки від реалізації товарно-матеріальних цінностей та за надані послуги;
- не оприбуткування коштів, отриманих із банку на виплату заробітної плати та на адміністративно-господарські та виробничі потреби;
- списання грошових коштів без виправдувальних документів, за підробленими документами та в більших розмірах, ніж це потрібно за документами;
- повторне списання грошових коштів за тими самими виправдувальними документами. Зазвичай, це відбувається, коли витратні документи не були погашені в установленому порядку.

Під час дослідження матеріалів кримінальних справ, пов'язаних з установленням фактів лишків та нестач у касі, експерту в усіх випадках необхідно мати всі реєстри бухгалтерського обліку кута касові звіти з доданими до них документами.

Для висновків експерта особливе значення мають акти зняття фактичної наявності грошових коштів, оскільки без них неможливо вирішити, чи мають місце нестачі або лишки грошових коштів у касі.

За відсутності актів зняття залишків каси на початок досліджуваного періоду збільшується обсяг матеріалів, оскільки в таких випадках належить досліджувати рух грошових коштів, починаючи з дати попереднього зняття залишків каси, підтвердженого актом. У цьому разі, а також за відсутності приймально-передаточних актів у період заміни касирів розмежувати період утворення нестач або лишків не завжди можливо.

У разі не оприбуткування грошових коштів у касі аналіз та встановлення нестач слід здійснювати порівнянням записів про надходження грошових коштів:

- із банку — за даними виписок та корінців чеків про отримання готівкових коштів;
- із виручки від реалізації товарно-матеріальних цінностей — за даними товарних звітів про здавання виручки в касу;
- від окремих осіб за різні послуги — за документами, що є підставою для одержання та утримання грошей.

За необхідності поглибленої перевірки повного оприбуткування в касу готівкових коштів, отриманих із різних джерел, експерт-бухгалтер повинен проаналізувати також обороти відомості № 1 за

дебетом рахунка 301 «Каса», порівняно з оборотами за кредитом кожного з кореспондуючих рахунків (311 «Поточні рахунки в національній валюті», 631 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», 661 «Розрахунки з оплати праці», 681 «Розрахунки за авансами одержаними» та ін.) з подальшим зіставленням їх з відповідними записами в касовій книзі і даними документів, які підтверджують отримання підприємством певних сум готівки у певні строки.

На відміну від касових операцій, які в кожному конкретному випадку здійснюються з письмового дозволу розпорядника кредитів, підзвітні суми витрачаються авансодержателем самостійно на ті потреби, на які видані гроші.

Відповідно до нормативних актів аванси у підзвіт можуть видаватися обмеженому колу осіб з числа штатного складу підприємства. Видача нового авансу забороняється, поки підзвітна особа не відзвітується за раніше отриманий. Не дозволяється видача авансів у рахунок заробітної плати, а також передання їх однією особою іншій.

У разі видачі авансів працівникам, відправленим у відрядження, вони мають право на одержання авансів, що залежать від терміну відрядження.

Практика свідчить, що вилучення підзвітних сум відбувається частіше за все внаслідок порушення перелічених правил і після необгрунтованого списання витрат грошових коштів з підзвітної особи.

Для вирішення питань, пов'язаних з необгрунтованим витрачанням або з нестачею підзвітних сум, експерту мають бути надані звіти про витрачання авансів з доданими до них документами.

Для підтвердження обгрунтованості витрат, здійснених підзвітною особою, і визначення розміру нестачі необхідно:

1) установити правильність оформлення витратних документів та документальну обгрунтованість проведених підзвітною особою операцій;

2) визначити відповідність витрат призначенню виданого підзвітній особі авансу та операціям, відображеним у виправдувальних документах.

Рух підзвітних сум аналізується в послідовності записів у особовому рахунку підзвітної особи.

Під час дослідження матеріалів про нестачі підзвітних сум або їх необгрунтоване витрачання експерти застосовують різні прийоми для вирішення поставлених слідчим питань. Доцільність застосування тих чи інших прийомів визначається експертом та залежить від обставин конкретної справи.

Відповідно до чинного законодавства підприємства, незалежно від форми власності, зобов'язані зберігати свої грошові кошти на відкритих у банку поточних рахунках у різних валютах. Банки контролюють використання коштів, які зберігаються на рахунках, однак це не виключає можливості фінансових порушень під час здійсненні розрахункових операцій.

Порядок здійснення розрахункових операцій на рахунках у банках та порядок оформлення відповідних банківських документів регламентуються в Україні Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою Постановою НБУ від 21.01.2004 р. № 22, та Законом України «Про банки і банківську діяльність», затвердженим постановою ВР України від 07.12.2000 р. № 2121-III (зі змінами і доповненнями), та іншими нормативними актами.

Безготівкові розрахунки здійснюються за такими формами розрахункових документів: платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, чеками, акредитивами, векселями, інкасовими дорученнями (розпорядженнями). Платіжні вимоги та інкасові доручення застосовуються у випадках, передбачених чинним законодавством та нормативними актами Національного банку України.

Основними напрямками використання грошей з рахунка, відкритого в банку, є платежі постачальника за сировину, матеріали, готову продукцію, внески до бюджету, погашення заборгованості за позиками тощо.

Для контролю за рухом грошових коштів на рахунках у банку, а також для відображення цих операцій в обліку підприємств (незалежно від форм власності) установи банку періодично надсилають підприємствам виписки з поточного та інших рахунків із зазначенням сум надходжень і платежів. У випадках, коли запис проведений не за наказом підприємства, до виписки додають усі виправдувальні документи. Виписки з рахунків — це другий примірник відповідного особистого рахунка підприємства, що ведеться в установах банку.

Облік руху грошових коштів у бухгалтерії підприємства ведеться на рахунку № 31 «Розрахунки в банках». За дебетом відображається надходження коштів на розрахунковий рахунок у банку. Залежно від джерел надходження грошей кореспондуючими рахунками можуть бути: рахунок «Каса», рахунки обліку розрахунків, рахунки обліку позик банку тощо.

Початковим етапом дослідження операцій щодо кожного рахунка є перевірка тотожності залишків грошових коштів на кінець кварталу (року) за даними:

- виписок банків;
- бухгалтерських балансів і облікових регістрів підприємства (Головної книги, журналів-ордерів № 2 і № 3).

Потім за кожний звітний період звіряються записи у регістрах синтетичного (Головна книга) і аналітичного обліку (журнал-ордер № 2 і відомість № 2), робиться підрахунок щоденних, щомісячних і кварталних підсумків з постійним звірянням їх з виписками банку. Необхідно також установити, чи надані експерту всі виписки банку. Якщо на підприємстві немає окремих виписок, то слід отримати з банку їх засвідчені копії. У разі розбіжностей між обліковими даними підприємства та виписками банку треба з'ясувати їх причини за матеріалами установи банку.

Перевіряючи тотожність облікових даних змісту виписок з розрахункового рахунка, необхідно з'ясувати, чи всі банківські виписки надані та наскільки вони достовірні. Повноту банківських виписок з'ясовують за їхньою посторінковою нумерацією та переносом посторінкових підсумків. Достовірність виписок визначають за зовнішніми ознакам (реквізитами, підписами, штампами банку та ін.). При цьому експерт-бухгалтер не встановлює підроблень штампів та підписів.

Банк систематично контролює залишки грошових коштів на (розрахункових, поточних та інших рахунках, тому залишки коштів на початок та на кінець місяця, показані підприємством, зазвичай, відповідають залишкам виписок банку. Проте це не виключає можливості здійснення протягом місяця різного роду зловживань.

Під час дослідження банківських операцій можуть бути встановлені такі факти:

- розбіжності між записами по касі зданих до банку готівкових коштів та відображенням цих операцій у виписках банку;
- розбіжності між записами у виписках банку сум, виданих готівковими коштами, та записами тієї самої операції по касі, а також із записами на корінцях чеків;
- необґрунтованість перерахування грошей з рахунків у банку та інші недоліки в порядку оплати.

Розрахункові операції мають досліджуватись у нерозривному зв'язку з перевіркою інших операцій — касових, банківських, товарних і виробничих. Це пояснюється тим, що перелічені операції прямо чи опосередковано впливають на розрахункові взаємовідносини господарських організацій. А тому експерт мусить упевнитись у відповідності кожної виписки банку. Особливу увагу слід звернути на обґрунтованість записів за кредитом рахунків «Поточні рахунки в національній валюті» і 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті» в кореспонденції з рахунками витрат на виробництво, адміністративних витрат, витрат на збут та ін. Якщо внаслідок звіряння банківських виписок, які перебувають на підприємстві, і платіжних документів зі справжніми записами і документами, що пе-

ребувають в установі банку, буде виявлено розбіжності, то експерт зобов'язаний зазначити у своєму висновку справжні напрямки витрачання коштів.

Експерту-бухгалтеру треба також досліджувати банківські операції за суттю й установити:

— наскільки правильно використовувались на підприємстві отримані позики та чи достовірні матеріали на їх отримання;

— чи правильно відображались в обліку і чи законно використовувались отримані в банку розрахункові чеки;

— чи не допускалося неправильне перерахування авансів і платежів за безтоварними рахунками, а також оплата рахунків інших організацій, які не мають відношення до підприємства, що перевіряється;

— наскільки раціональні на підприємстві, що перевіряється, форми застосовуваних розрахунків та чи сприяють вони прискоренню обігу коштів підприємства.

Облік заробітної плати є однією з найгроміздкіших та найважливіших ділянок у бухгалтерському обліку підприємства і, відповідно, у судово-економічній експертизі. Як свідчить практика, велика кількість порушень і корисливих зловживань допускається під час здійснення операцій, пов'язаних з розрахунками щодо оплати праці.

Завданням судово-економічної експертизи в дослідженні операцій з праці та заробітної плати є активізація господарського механізму на раціональне використання трудових ресурсів, стимулювання працівників за результатами їхньої праці, тобто правильне здійснення розподільних функцій за розміром трудових затрат у знову створений продукт. У процесі експертного дослідження встановлюється порушення трудового законодавства та інших нормативних актів з праці та її стимулювання, які негативно впливають на результати праці, коли оплата праці випереджає зростання продуктивності праці робітників. Судово-економічна експертиза визначає розмір витрат від правопорушень в організації праці, у використанні трудових ресурсів і заробітної плати, а також розробляє пропозиції щодо профілактики негативних явищ.

Основними завданнями, які вирішуються у процесі судово-економічної експертизи операцій, пов'язаних з розрахунками з оплати праці, є:

- перевірка правильності встановлення тарифних ставок та окладів робітникам підприємств, установ та організацій;
- перевірка стану розрахунків з оплати праці;
- контроль за правильністю визначення заробітку робітників, які перебувають на по годинній оплаті праці;

- перевірка законності та правильності нарахування виплат та утримань із заробітної плати, а також порядку нарахування працівниками внесків до державних цільових фондів;

- перевірка та підтвердження достовірності розрахункових та платіжних відомостей із заробітної плати;

- встановлення причин, що сприяли вчиненню корисливих зловживань.

Об'єктами судово-економічної експертизи під час дослідження операцій з розрахунків з персоналом є:

- трудові ресурси та їх використання;
- система оплати праці та преміювання, їх застосування;
- стан трудової дисципліни і дотримання трудового законодавства;

- витрати на оплату праці;
- розрахунки з оплати праці;
- адміністративні витрати;
- розрахунки зі страхування;
- розрахунки з податків і платежів;
- розрахунки з різними дебіторами;
- розрахунки з іншими кредиторами;
- первинна документація з обліку розрахунків з персоналом;
- дані бухгалтерського обліку і звітності;
- нанесені збитки внаслідок правопорушень у оплаті праці, виявлені ревізією, їх обґрунтованість відповідальними особами тощо;
- реєстри аналітичного та синтетичного обліку заробітної плати (відомість № 12, журнал-ордер № 10, записи в Головній книзі за рахунками 64, 65, 66, 67 та ін.) тощо.

Основні об'єкти експертизи, що їх досліджує експерт-економіст.

Розрахунки з персоналом вивчаються в разі встановлення розміру збитків, завданих через порушення нормативних актів або навмисного зловживання посадовими особами з метою привласнення коштів. Навмисне перекручення коду працівника може створити умови для нарахування ЕОМ і переведення на особовий рахунок у банку коштів особам, яким вони не належать (бухгалтерам та ін.). Відсутність належного контролю за веденням документів із заробітної плати за умов комп'ютерних технологій дає можливість нечесним працівникам бухгалтерії розкрадати грошові кошти.

Первинна документація з обліку розрахунків з персоналом досліджується з метою встановлення доброякісності для використання в разі обґрунтування розміру нанесених збитків.

Бухгалтерський облік з розрахунків з персоналом і звітності вивчається з метою виявлення приписок невиконаних робіт, навмис-

ного завищення заробітної плати окремим особам і виявлення інших правопорушень. Нанесені збитки внаслідок правопорушень в оплаті праці, виявлені ревізією, їх обґрунтованість і відповідальні особи визначаються за результатами ревізії (перевірки) і встановлюються розмір нанесених збитків і конкретні матеріально відповідальні особи.

Експерт-економіст також має ретельно перевірити правильність відображення в обліку розрахунків з персоналом на таких рахунках: 661 «Розрахунки по заробітній платі»; 81 «Витрати на оплату праці»; 23 «Виробництво»; 91 «Загальновиробничі витрати»; 92 «Адміністративні витрати»; 65 «Розрахунки по страхуванню» (рах. 651, 653); 641 «Розрахунки по податках»; 662 «Розрахунки з депонентами»; 377 «Розрахунки з іншими дебіторами»; 30 «Каса» тощо.

Таким чином, об'єктами експертного дослідження поточних зобов'язань є:

- інтерпретація, достовірність оцінки і реальність відображення в балансі та фінансовій звітності;
- констатація юридичної сили поточного зобов'язання;
- форма погашення зобов'язання;
- термін погашення зобов'язання та його цільове призначення;
- оцінка стану погашення поточного зобов'язання;
- дотримання нормативно-правового забезпечення щодо порядку відображення поточних зобов'язань у системі обліку та фінансовій звітності.

При дослідженні операцій по нарахуванню і виплаті заробітної плати і розрахункам з робітниками та службовцями основними об'єктами судово-економічної експертизи є первинні документи по обліку виробітки і відпрацьованого часу, розрахункові і платіжні відомості, особові рахунки, реєстри не виданої заробітної плати і книги обліку розрахунків з депонентами, журнали-ордери № 8, 10, Головна книга, баланс і надані довідки про нараховану і видану заробітну плату. Крім основних об'єктів експертизи, джерелами інформації, зазвичай, є також дані оперативного і статистичного обліку, розпорядчі (адміністративні) і планові документи, наприклад, списки робітників підприємства і документи про їх прийом і звільнення, відпустки, відомості про невиходи і прогули, накази про порушення трудової дисципліни, звіти про виконання норм виробітки, а також інші матеріали карної (або цивільної) справи, що дозволяють з'ясувати обставини, які стосуються предмета судово-економічної експертизи (протоколи допитів свідків та обвинувачених, висновки експертів інших фахів і т.п.).

Визначаючи обґрунтованість виплати заробітної плати і премій робітникам та службовцям, експерт досліджує дані про дотримання

на підприємстві систем оплати праці, порядку документального оформлення і обліку операцій по розрахунках з робітниками та службовцями, а також перевіряє правильність нарахування і виплати заробітної плати (преміальних сум) відповідно до діючої на підприємстві тарифної системи, встановленими посадових окладах, ставок, розцінок і норм виробітку, показників і умов преміювання.

Нерідко перед експертом-економістом ставлять питання про стан обліку і контролю витрати коштів на оплату праці на цьому підприємстві.

Експерт-економіст може охарактеризувати у висновку стан контролю і обліку і за власною ініціативою, якщо вважає, що це може мати значення для з'ясування умов і обставин, які сприяли приховуванню необґрунтованих виплат. При цьому експерт повинен керуватися Положеннями по обліку праці і нарахуванні заробітної плати на підприємстві.

Коло питань, пов'язаних з дотриманням установленого порядку ведення обліку з оплати праці, дуже велике і різноманітне. Це питання нарахування і виплати заробітної плати відповідно до виконаних обсягів робіт і відпрацьованого часу, а також преміальних винагород, доплат за понаднормовані і нічні роботи, оплати за час відпустки, простоїв або у випадку випуску браку; стягнення податків і утримань із заробітної плати; розрахунків з робітниками та службовцями, депонентами, органами соціального страхування, Пенсійним фондом, Фондом зайнятості і державним бюджетом; оформлення операцій по нарахуванню і виплаті заробітної плати, розрахункам з робітниками та службовцями, а також їх відображення в бухгалтерському обліку і звітності.

Інформаційно-методичне забезпечення експертного дослідження операцій з оплати праці поділяють на *нормативно-правове* і *фактографічне*.

Досліджуючи операції з розрахунків з персоналом, судово-економічна експертиза використовує нормативно-правову інформацію, загальнодержавні нормативні акти, затверджені органами державного управління, а також нормативно-довідкову інформацію, затверджену органами управління і відомчими нормативними документами, які регулюють операції з виплати, нарахування та утримання із заробітної плати.

Нормативно-правове забезпечення:

1. Конституція України, ухвалена Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 254 К96ВР.

2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Затверджений постановою Верховної Ради України від 16.07.1999 р. № 996XIV.

3. Закон України «Про оплату праці». Затверджений постановою Верховної Ради України від 19.10.2000 р. № 2056ІІІ (зі змінами і доповненнями).

4. Закон України «Про відпустки». Затверджений постановою Верховної Ради України від 15.11.1996 р. № 504/96 (уведений у дію з 01.01.1997 р.).

5. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Затверджений постановою Верховної Ради України від 21.12.2000 р. № 2181-ІІІ.

6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Затверджений постановою Верховної Ради України від 02.03.2000 р. № 1533- ІІІ.

7. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку із втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням». Затверджений постановою Верховної Ради України від 18.01.2001 р. № 2240-ІІІ.

8. Порядок обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат по загальнообов'язковому соціальному страхуванню. Затверджений постановою КМУ від 26.09.2001 р. № 1266.

9. Інструкція зі статистики заробітної плати. Затверджена наказом Міністерства статистики України від 13.01.04 р. № 5 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 27.01.04 р. за № 114/8713.

10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз. Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.

11. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137.

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20.

16. Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку. Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356.

До *фактографічної інформації* належать:

- накази про прийняття на роботу, переведення на іншу роботу, звільнення і надання відпусток робітникам;
- договори, контракти;
- документи обліку персоналу, особові картки робітників;
- таблиць (відомість) явки на роботу та використання робочого часу;
- наряд на виконання робіт;
- маршрутна карта, змінний рапорт;
- документи, що дають право на додаткову оплату праці, нарахування премій, надання допомоги, субсидій та компенсацій;
- розрахункові та платіжні відомості;
- комп'ютерна інформація;
- регістри аналітичного і синтетичного обліку заробітної плати (відомість № 12, журнал-ордер № 10);
- рахунки Головної книги (64, 65, 66, 67 та ін.);
- звітність із праці і розрахунків із цільовими фондами;
- акт ревізій та інші.

(У цьому переліку законодавчо-нормативної та фактографічної інформації наведено лише основну базу даних).

Експерт може досліджувати лише ті документи, які є в справі і надані йому слідчим або судом за його клопотанням. Якщо в основу дослідження покладена лише ксерокопія документа, то експерт має зазначити це у своєму висновку. Документ, наданий на дослідження експерту, має бути перевірений ним як з формального боку, так і за суттю відображених у ньому операцій. Згідно з Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку (затверджене наказом Мінфіну України від 24.05.1995 р. № 88), для того щоб документ мав юридичну силу і доказовість, він має містити всі передбачені обов'язкові реквізити. Усі документи, з якими працює експерт, можна класифікувати як доброякісні та недоброякісні. Експерт не вправі втручатися у вирішення питання про справжність документів, це виходить за межі його компетенції.

Доброякісний документ — це документ, який за формою і змістом відповідає вимогам чинного законодавства й точно відображає проведену господарську операцію. *Недоброякісний документ* — це документ, який не відповідає вимогам чинного законодавства, неправильно оформлений, не відображає справді виконану господарську операцію або показує її в перекрученому вигляді.

Первинна документація, реєстри бухгалтерського обліку та звітність, акти ревізій і перевірок, в яких знайшли відображення операції, пов'язані з розрахунками з оплати праці, сприймаються судово-економічною експертизою як об'єкти дослідження, з одного боку, і джерела інформації — з іншого.

Застосування експертом-економістом прийомів дослідження операцій із заробітної плати залежить від характеру та способів вчинення необґрунтованих виплат зарплати, їхнього приховування та обумовлюється особливостями документації й обліку праці та заробітної плати на окремих підприємствах, в установах і організаціях.

Етапи проведення судових експертиз оплати праці:

1. Аналіз штатної дисципліни.

2. Перевірка законності оплати праці працівників, що працюють за сумісництвом.

Такі працівники отримують заробітну плату за фактично виконану роботу. Необхідно зазначити, що робота за сумісництвом також здійснюється на підставі трудового договору. При цьому експерту варто пам'ятати, що згідно з Положенням про умови праці за сумісництвом, затвердженим постановою КМ України від 03.04.1993 р. № 245, забороняється робота за сумісництвом керівникам державних підприємств, їхнім заступникам, керівникам структурних підрозділів (цехів, лабораторій) і їхнім заступникам, за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності.

Слід зазначити, що всі правові відносини, пов'язані з укладанням і виконанням трудового договору, регулюються Кодексом законів про працю України.

Певні види робіт можуть виконуватися на підставі угод (договорів) цивільно-правового характеру, які часто плутають із трудовими договорами (особливо з трудовим договором, що укладається на час виконання певної роботи). До таких угод цивільно-правового характеру, умови яких дуже схожі з обов'язками, покладеними на сторони за трудовими договорами, належать договори підяду, комісії, доручення та ін.

У випадках укладання угод цивільно-правового характеру правовідносини регулюються Цивільним кодексом України і цивільним законодавством. Усі ці особливості трудових відносин мають ураховуватись експертом-економістом під час перевірки операцій з нарахування та виплати заробітної плати (винагороди) працівникам підприємства.

3. Перевірка правильності встановлення тарифних ставок і окладів працівникам підприємств, організацій та установ України. Основою організації оплати праці є тарифна система, яка включає:

тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників — залежно від їхньої кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є базою для формування та диференціації розмірів заробітної плати. Експерту потрібно керуватися рекомендаціями постанови КМ України «Про єдині тарифні умови оплати праці працівників і службовців за загальними (наскрізними) професіями та посадами» від 02.02.1993 р. № 74 і відповідними додатками до неї, де наводиться єдина тарифна сітка оплати праці працівників масових професій і переліки професій з віднесенням їх до розрядів тарифної сітки.

4. Перевірка стану розрахунків з оплати праці починається із зіставлення показників поточної і річної звітності з даними аналітичного і синтетичного обліку заробітної плати. Так, аналітичні дані про структуру заробітної плати за окремими видами виплат і розподілу її між дільницями, цехами і відділами підприємства мають відповідати записам у відомості № 12 і журналі-ордері № 10. Сальдо за рахунками 65 і 66 Головної книги на кінець кожного кварталу мають відповідати даним бухгалтерських балансів. Для контролю за правильністю визначення заробітку працівників, що перебувають на погодинній оплаті праці, використовують показники табельного обліку.

5. Обсяги виконаних ремонтних і будівельних робіт. Перевірка з метою встановлення приписок за цими видами робіт вимагає спеціальних знань як у галузі технології, так і в проектно-кошторисній справі. Тому для проведення експертної оцінки правильності складання кошторисів і визначення фактичних обсягів будівельних і ремонтних робіт експерт-економіст може скористатися послугами експертів інших галузей знань. Після експертного визначення фактичних обсягів робіт і зіставлення їх з обсягами, зазначеними в договорі, експерт-економіст за допомогою слідчого повинен установити, чи справді ці роботи виконувалися сторонніми особами. У договорі підяду обов'язково мають бути зазначені всі дані про виконавців: прізвище та ініціали, серія і номер паспорта, ідентифікаційний код, домашня адреса і номер телефону.

6. Перевірка правильності нарахування виплат. Для перевірки правильності нарахування виплат за невідпрацьований час, передбачений трудовим законодавством, експерт повинен перевірити відповідність розрахунків «Порядку обчислення середньої заробітної плати», затверджене постановою КМУ від 26.09.2001 р. № 1266. Склад виплат, що враховуються для обчислення середньої заробітної плати, визначається Інструкцією зі статистики заробітної

плати, затвердженої наказом Міністерства статистики України від 13.01.04 р. № 5.

Середня заробітна плата працівників за місяць (квартал, рік) загалом по підприємству, установі, організації обчислюється діленням сум, нарахованих з фонду оплати праці працівників у грошовій формі, на середньоспискову чисельність працівників, що береться для розрахунку середньої заробітної плати, та інших середніх показників (середньоспискову чисельність усього персоналу в еквіваленті повної зайнятості) за відповідний період.

Середню заробітну плату для оплати тарифних, додаткових відпусток і відпусток на навчання (у разі навчання без відриву від виробництва), а також розмір компенсації за невикористану відпустку розраховують, виходячи з виплат за останні 12 календарних місяців перед місяцем надання відпустки. У всіх інших випадках збереження середньої заробітної плати та розрахунку допомоги з тимчасової непрацездатності середньомісячна заробітна плата має розраховуватися за останні два календарних місяці роботи. Якщо працівник проробив менше двох місяців, то середня заробітна плата розраховується за фактично відпрацьований час. При цьому експерт має пам'ятати, що у випадках законодавчого підвищення тарифних ставок і посадових окладів заробітна плата й інші виплати, що беруться до уваги для розрахунку середнього заробітку, мають коригуватися на коефіцієнт їхнього підвищення.

7. Порядок надання відпусток регулюється Законом України «Про відпустки», затвердженим постановою ВР України від 15.11.1996 р. № 504/96 ВР. Право працівника на щорічні основну та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи настає після закінчення шести місяців безперервної роботи на цьому підприємстві. Загальна тривалість щорічних основної та додаткових відпусток не може перевищувати 59 календарних днів, а для працівників, зайнятих на підземних гірничих роботах, — 69 календарних днів. Заробітна плата працівникам за час відпустки виплачується не пізніше ніж за три дні до її початку. Порядок обчислення заробітної плати працівникам за час щорічної відпустки, додаткових відпусток у зв'язку з навчанням, творчої відпустки, додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, та компенсації за невикористані відпустки встановлюється КМ України.

Експерт-економіст має перевірити порядок оплати відпусток у межах їхньої тривалості, а також законність і правильність створення резерву на оплату відпусток робітників, яка включається до собівартості продукції, що випускається, і наданих послуг.

Експерт-економіст, керуючись законодавчими актами та іншими нормативними документами, повинен перевірити обґрунтова-

ність нарахування допомоги з тимчасової непрацездатності, родинам з дітьми, громадянам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, та ін.

8. Законність і правильність утримань із заробітної плати.

Відповідно до чинного законодавства бухгалтерія підприємства (організації, установи) має здійснювати такі види утримань:

- податок з доходів фізичних осіб;
- страхові внески до Пенсійного фонду;
- збір до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- збір до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- профспілкові внески (на підставі заяв працівників);
- аліменти (за виконавчими листками судових органів);
- за виданий підприємством кредит;
- за брак та заподіяні підприємству матеріальні збитки;
- різні види добровільних утримань за заявою громадян.

З 01.01.2001 р. набув чинності Закон України «Про компенсацію громадянам втрат частини доходів у зв'язку з порушенням термінів їхньої виплати». Тому за затримання виплати заробітної плати працівникам експерту необхідно перевірити, чи діє на підприємстві, що перевіряється, механізм компенсації доходів.

Одночасно з перевіркою правильності нарахування заробітної плати експерт має перевірити і порядок нарахування роботодавцями внесків до державних цільових фондів, базою для визначення яких є фактичні витрати на оплату праці найманих робітників, а саме:

- до Пенсійного фонду;
- до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- до Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань.

Здійснюючи перевірку розрахунків за цими зборами, експерт зобов'язаний дослідити:

- правильність нарахування внесків і визначення страхових тарифів;
- законність використання пільг;
- своєчасність перерахування коштів до цільових фондів;
- правильність відображення в обліку операцій з нарахування і сплати зазначених зборів.

9. Перевірка достовірності розрахункових і платіжних відомостей із заробітної плати.

Серед видаткових касових документів, за якими видається готівка, найбільшу питому вагу мають розрахунково-платіжні та платіжні відомості. Саме завдяки підробленням у цих документах приховуються розкрадання грошей з каси, призначених для виплати заробітної плати.

Ці підроблення можуть бути викриті способом підрахунку підсумків у розрахунково-платіжних відомостях як по горизонталі (рядках), так і по вертикалі (стовпцях). Кінцеві підсумки порівнюють із сумою, зазначеною у видатковому касовому ордері та в первинних документах з нарахування заробітної плати.

Документування підроблень, викритих за допомогою арифметичної перевірки розрахунково-платіжної відомості, здійснюється на підставі таких документів:

- розрахунково-платіжна або платіжна відомість;
- видатковий касовий ордер;
- журнал обліку прибуткових та видаткових ордерів;
- касова книга та касовий звіт;
- наряди на оплату праці або табелі обліку робочого часу.

Вибірково можна перевірити, чи не записані в розрахунково-платіжні відомості підставні особи. Для цього порівнюються прізвища осіб, які внесені у відомість, з даними обліку особового складу підприємства. Порівнюються підписи працівників у відомості на одержання заробітної плати за будь-який місяць і підписи на заявах про прийняття на роботу або у відомостях за попередні чотири—п'ять місяців. Це дозволяє розкривати випадки видачі заробітної плати підставним і вигаданим особам. У разі виявлення певної суми готівки, яка одержана не тією особою, кому була призначена, через підроблення розрахунково-платіжної відомості, призначається ревізія з ініціативи органів внутрішніх справ.

10. Перевірка необґрунтованих виплат заробітної плати.

Способи необґрунтованих виплат заробітної плати можна розділити на дві основні групи:

- виплати, проведені за документами, необґрунтовано складеними бухгалтерськими розрахунковими працівниками;
- виплати, проведені на підставі документів, необґрунтовано складених іншими посадовими особами.

Необґрунтовані виплати заробітної плати, насамперед, здійснюються в разі виконання розрахунковими працівниками, що ведуть розрахунки із зарплати, обов'язків касира або в разі змови розрахункових працівників, які мають право підпису касових документів.

Найбільш поширеними способами необґрунтованих виплат є:

- повторна виплата заробітної плати тим самим особам за той самий платіжний період;
- неправильний підрахунок у платіжних відомостях підсумкових сум, що належать до видачі та утримання із заробітної плати;
- видача позапланових авансів без подальшого їх утримання;
- виплата депонованих сум не тим особам, яким вони призначені.

Необґрунтовані виплати заробітної плати можуть робитися на підставі помилкових даних, що надаються робітниками, які ведуть облік виробітку та відпрацьованого часу. Наприклад, такі виплати можуть здійснюватися за рахунок:

- виплати заробітної плати за операції, які фактично не виконувалися;
- завищення розцінок.

11. Перевірка правильності оформлення відповідних документів на виплату депонованих сум.

Депонентом вважається особа, яка з тих чи інших причин своєчасно не отримала заробітну плату, додаткову заробітну плату, премію тощо. Ознакою можливих розкрадань грошових коштів через привласнення депонованих сум може бути такий показник використання трудових ресурсів, як відносно велика плінність кадрів на тому чи іншому підприємстві.

Механізм розкрадання готівки через привласнення депонованих сум полягає в тому, що касир у змові з бухгалтером підробляють підпис депонента в розрахунково-платіжній відомості або в депонентській відомості, або у видатковому касовому ордері. Проте за заробітною платою, яка не отримана своєчасно, працівник пізніше звертається в бухгалтерію, тому на практиці привласнення депонованої заробітної плати, порівняно з привласненням інших видів грошової винагороди, зустрічається рідко.

Для виявлення та документування цього способу розкрадання грошових коштів необхідно проаналізувати такі документи:

- розрахунково-платіжну відомість (або платіжна відомість);
- депонентську відомість;
- видатковий касовий ордер;
- особистий рахунок та картку депонента;
- журнал реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів;
- касову книгу та касовий звіт;
- накази про прийняття на роботу та звільнення з роботи;
- розрахунково-платіжні відомості, інші службові документи за попередній період, в яких містяться підписи депонентів.

У ході перевірки та аналізу документів порівнюються підписи працівників підприємства (у тому числі й звільнених), що зазначені в розрахунково-платіжній відомості, депонентській відомості чи у видатковому касовому ордері (залежно від того, за яким з цих документів отримані готівкові кошти), з підписами у документах відділу кадрів. Визначається, чи вірно зроблено перенесення депонованих сум з розрахунково-платіжної відомості до депонентської відомості, журналу обліку депонованих сум та депонентської картки. За наявності підстав за ініціативою органу внутрішніх справ призначається ревізія. Після порушення кримінальної справи може бути призначена почеркознавча експертиза.

5.1.2. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з основними засобами

Основні засоби (згідно з П(С)БО 7 «Основні засоби») — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він триваліший за рік).

Відповідно до Господарського кодексу України, основні засоби підприємства є головним елементом його матеріально-технічної бази. Підприємству надано права володіння, розпорядження основними засобами та використання їх. Здійснення цих прав неможливе без своєчасного їй правильного обліку всіх господарських операцій підприємства, і відповідності їх чинному законодавству.

У практиці проведення судово-бухгалтерських експертиз зловживання, пов'язані з основними засобами, зустрічаються відносно рідко. Значно частіше досліджуються матеріали у справах, пов'язаних із крадіжками та нестачами малоцінних та швидкозношуваних предметів.

Основними завданнями, які розв'язує судово-бухгалтерська і експертиза стану і операцій з основними засобами та МШП, є:

- установлення правильності документального оформлення операцій з надходження, переміщення та використання основних засобів в та МШП;
- установлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку операцій з основними засобами та МШП вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку та звітності;

- установлення наявних фактів порушення чинного законодавства щодо правомірності та обґрунтованості управлінських рішень відповідальних працівників підприємства в разі придбання, використання, реалізації і ліквідації окремих об'єктів основних засобів;
- установлення посадової особи, яка відповідальна за здійснення та документальне оформлення незаконної господарської операції;
- перевірка правильності віднесення окремих об'єктів до складу основних засобів та МШП;
- перевірка правильності нарахування амортизації, своєчасність та повнота віднесення її до витрат підприємства;
- установлення правильності визначення і списання збитків, що були понесені внаслідок ліквідації неповною мірою амортизованих об'єктів;
- перевірка правильності ведення обліку операцій, пов'язаних з реалізацією непотрібного і зайвого обладнання;
- визначення впливу операцій з основними засобами на оподатковуваний прибуток.

Об'єктами досліджень судово-бухгалтерської експертизи є будь-які господарські операції з основними засобами та МШП, які здійснювалися на підприємстві протягом певного періоду. Експерт досліджує отримані від слідчого або суду інвентаризаційні описи, порівнювальні відомості, акти інвентаризаційних комісій, письмові пояснення матеріально відповідальних осіб, протоколи, накази та інші документи.

При цьому він перевіряє, чи був виконаний передбачений інструкцією порядок проведення інвентаризації, чи правильно оформлені інвентаризаційні матеріали, чи обґрунтовані результати зіставлення облікових та фактичних даних про залишки цінностей.

Досліджуючи нестачі основних засобів та МШП, експерт-бухгалтер використовує первинні документи, матеріали інвентаризації, усі бухгалтерські записи, надані для розгляду, які звіряються з первинними документами про надходження, вибуття і рух основних засобів та МШП.

Таким чином, об'єктами дослідження операцій з основними засобами та МШП є:

- реальність відображення в балансі;
- достовірність оцінки;
- надходження, вибуття та достовірність відображення їх в обліку;
- правильність нарахування та відображення в обліку амортизації та зносу;
- дооцінка, уцінка, правильність відображення її в обліку та фінансовій звітності;
- стан збереження основних засобів та МШП.

Основні джерела інформації — нормативні акти, якими керується експерт-бухгалтер під час експертного дослідження операцій з основними засобами та МШП:

1) Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Затверджений постановою ВР України від 16.07.1999 р. № 996-ХІУ.

2) Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Затверджений постановою ВР України від 21.12.2000 р. № 2181-III.

3) Інструкція про порядок нарахування пені. Затверджена наказом ДПА України від 01.03.2001 р. № 77.

4) Інструкція про порядок застосування та стягнення штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби. Затверджена наказом ДПА України від 17.03.2001 р. № 110.

5) Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.

6) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

7) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137.

8) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92.

9) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246.

10) Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів. Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 30.09.03 р. № 561.

11) Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку. Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356.

12) Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.1994 р. № 69. Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.08.1994 р. за № 202/ 412. (зі змінами і доповненнями).

До фактографічної інформації належать:

- акт приймання-передачі основних засобів ОЗ-1;
- акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів ОЗ-2;
- акт на списання основних засобів ОЗ-3;
- акт на списання автотранспортних засобів ОЗ-4;
- інвентарна картка обліку основних засобів ОЗ-6;
- опис інвентарних карток з обліку основних засобів ОЗ-7;
- розрахунок амортизації основних засобів ОЗ-15, ОЗ-16;
- інвентаризаційні описи;
- облікові реєстри синтетичного обліку основних засобів та МШП (відомості, журнали, книги);
- рахунки Головної книги, які призначені для обліку основних засобів, їх зносу та МШП (10 «Основні засоби», 13 «Знос необоротних активів», 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» та ін.);
- бухгалтерський баланс звітного періоду;
- звіт про рух основних засобів;
- фінансова звітність за попередній звітний період;
- контракти, договори про оренду, страхові поліси;
- комп'ютерна інформація;
- наказ про облікову політику в частині обліку основних засобів та МШП.

(У цьому переліку фактографічної інформації наведено не всю базу даних, а лише основну).

Під час проведення експертного дослідження операцій з основними засобами та МШП використовують такі основні методичні прийоми: розрахунково-аналітичні, документальні, прийоми арифметичної, зустрічної перевірки, фактичного контролю, дослідження облікових даних, прийоми узагальнення і реалізації результатів експертизи та ін.

Відповідно до Господарського кодексу України основні засоби підприємства є головним елементом його матеріально-технічної бази. Підприємству надані права володіння, розпорядження основними засобами та їх використання.

На початку дослідження експерт-бухгалтер повинен установити правомірність віднесення окремих об'єктів до основних засобів. Основні засоби, які будуть визнані непридатними для використання протягом звітного періоду, мають бути списані на витрати цього періоду за їхньою залишковою вартістю.

Експерт мусить упевнитися в тому, що основні засоби, які за даними бухгалтерського обліку повністю зношені, не можуть принести в майбутньому економічної вигоди, переоцінені за їхньою залишковою вартістю і відображені у складі необоротних активів

підприємства. Важливим завданням експерта-бухгалтера є також перевірка правильності формування первісної вартості основних засобів, що визначено в П(С)БО 7.

Якщо підприємство придбаває основні засоби, які були в експлуатації, то, зараховуючи їх на баланс, потрібно відобразити і суму переданого зносу (продавець повинен указати її в акті приймання-передачі). У разі безкоштовного отримання основних засобів вони мають бути оцінені за ринковою, а не за залишковою вартістю.

Експерту-бухгалтеру слід також пам'ятати, що за основними засобами справедлива вартість визначається в разі:

- безкоштовного передавання основних засобів;
- якщо основні засоби отримані внаслідок бартерних операцій;
- якщо основні засоби передані як внесок до статутного капіталу.

Експерт-бухгалтер мусить також перевірити операції з МШП, а саме:

- закріплення МШП за конкретними відповідальними особами, правильність оформлення документами операцій з експлуатації МШП та їх оперативного обліку;

- перевірку правильності нарахування зносу МШП та включення його до виробничих витрат. Треба мати на увазі, що підприємство самостійно встановлює метод нарахування зносу МШП, і цього методу воно має дотримуватися протягом року.

Експерт-бухгалтер також застосовує дані податкового обліку. Це робиться, насамперед, для правильності визначення об'єктів оподаткування. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», прибуток як об'єкт оподаткування визначається способом зменшення скоригованого валового прибутку за звітний період:

- на суму валових витрат;
- суму амортизаційних відрахувань.

Крім того, експерту-бухгалтеру необхідно дослідити матеріали інвентаризації основних засобів і МШП та звернути увагу на точність визначення збитку, який підлягає відшкодуванню винними особами.

Під час дослідження матеріалів інвентаризації основних засобів, крім вказаних вище питань, експерт-бухгалтер повинен розглянути такі моменти:

- правильність віднесення до основних засобів матеріальних цінностей, що перебувають на балансі господарського органу;
- точність визначення балансової вартості основних засобів на початок кожного звітного періоду;
- обґрунтованість індексації основних фондів;
- правильність нарахування амортизації (зносу) основних засобів тощо.

Нематеріальними активами визнаються немонетарні активи (тобто всі активи, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у визначеній сумі грошей), що не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або для надання в оренду іншим суб'єктам господарювання.

Основними ознаками нематеріальних активів є:

- відсутність матеріально-речової форми;
- використання протягом тривалого часу;
- здатність бути корисними підприємству;
- висока міра невизначеності розмірів можливого у майбутньому прибутку завдяки їх використанню.

Основними об'єктами в процесі експертного дослідження операцій з нематеріальними активами є:

- склад нематеріальних активів (НМА), достовірність і повнота їх оцінки;
- правильність відображення в обліку надходжень, зносу (амортизації) нематеріальних активів, реалізації та іншого вибуття;
- правильність відображення в обліку сум ПДВ, сплачених за придбани та введені в експлуатацію нематеріальні активи.

Основними завданнями експертного дослідження операцій з нематеріальними активами є:

- відповідність бухгалтерського обліку нематеріальних активів П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» та 19 «Об'єднання підприємств»;
- правильність визнання необоротних активів активом;
- пооб'єктний облік активів;
- правильність встановлення термінів корисного використання та методів нарахування амортизації;
- правильність вилучення зі складу активів;
- визначення первинної вартості залежно від способу отримання активів, щодо нематеріальних активів, то ПСБО передбачає декілька шляхів отримання НМА;
- відокремлення досліджень та розробок для визнання НМА;
- збільшення первинної вартості на суму витрат з поліпшення об'єкта;
- вибуття НМА;
- коректність надання інформації про активи у Примітках до фінансової звітності.

Основні джерела інформації експертного дослідження операцій з нематеріальними активами:

1. Законодавча база, що регулює визнання, облік та оцінку нематеріальних активів:

- Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»;
- Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затв. наказом МФУ від 30.11.99 р. № 291 з наступними змінами і доповненнями;
- Інструкція про проведення інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів, розрахунків та інших статей балансу, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.10.98 р. № 90 (зі змінами і доповненнями);
- Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356 (зі змінами і доповненнями);
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: затв. наказом МФУ від 31.03.1999 р. № 87 зі змінами та доповненнями // Все для бухгалтера в торгівлі. — 2006. — № 29 (174). — 17 липня. — С. 21—25.
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»;
- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.95 № 88 (зі змінами і доповненнями) тощо.

2. Фактографічна інформація:

- акт приймання-передачі для обліку введення нематеріальних активів в експлуатацію;
- документи, що підтверджують створення нематеріальних активів, наприклад, кошториси витрат;
- положення (інструкції) про службові і комерційні таємниці;
- накази про віднесення конкретних об'єктів до ноу-хау;
- протоколи визначення строків корисного використання об'єктів ноу-хау;
- наказ про облікову політику підприємства;
- баланс;
- інвентаризаційні відомості та описи;
- відомість нарахування амортизації;
- реєстри аналітичного і синтетичного обліку до рахунків 12 «Нематеріальні активи», 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів»;

льних активів», 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками», 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками».

Типові порушення щодо операцій з нематеріальними активами:

- помилки в оформленні основних первинних документів з обліку нематеріальних активів;
- недотримання діапазону строків корисного використання нематеріальних активів;
- неправильна кореспонденція щодо обліку операцій з придбання чи вибуття нематеріальних активів;
- недотримання порядку оцінки нематеріальних активів та неправильне визначення ліквідаційної вартості;
- недотримання державної реєстрації об'єктів нематеріальних активів, які підлягають обов'язковій реєстрації;
- недотримання правильності обліку орендованих нематеріальних активів.

Методика експертного дослідження і методичні прийоми дослідження щодо операцій з нематеріальними активами аналогічна основним засобам.

5.1.3. Економічна експертиза та експертне дослідження операцій з товарно-матеріальними цінностями

Запаси (згідно з П(С)БО 9 «Запаси») — це активи, які:

- утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності;
- перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва;
- утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання та надання послуг, а також управління підприємством.

Важливою умовою організації обліку запасів є їхнє достовірне групування. За призначенням запаси поділяються на такі види:

- сировина і матеріали;
- паливо;
- запасні частини;
- незавершене виробництво;
- готова продукція;
- товари;
- малоцінні та швидкозношувані предмети;
- поточні біологічні активи.

Основними завданнями, які розв'язує судово-бухгалтерська експертиза операцій з матеріальними цінностями, є:

- установлення документального обґрунтування нестачі (лишків) товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ), розміру матеріальних збитків за відповідний період;
- установлення правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання і реалізації ТМЦ;
- визначення і підтвердження розміру матеріального збитку, завданого посадовими і матеріально відповідальними особами внаслідок навмисних, корисливих правопорушень;
- встановлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних і нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- підтвердження виявлених недоліків у організації бухгалтерського обліку, звітності і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства, що сприяли виникненню матеріальних;
- встановлення обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції і товарів;
- встановлення правильності визначення прибутку підприємства, що обкладається податком, і розрахунок розмірів податків;
- встановлення причин, які сприяли навмисним зловживанням.

Об'єктами дослідження операцій з матеріальними цінностями є господарські операції з матеріальними запасами, перевірка первинних документів, що відображають їх надходження та витрачання, реєстри синтетичного та аналітичного обліку, матеріали інвентаризації, звіти та інші документи.

Таким чином, об'єктами дослідження операцій з матеріальними запасами є:

- реальність відображення в балансі;
- достовірність оцінки;
- надходження, вибуття та достовірність відображення їх в обліку;
- дооцінка, уцінка, правильність відображення їх в обліку та фінансовій звітності;
- стан збереження матеріальних запасів.

Основні джерела інформації:

1. Законодавчо-нормативна інформація:

1) Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Затверджений постановою ВР України від 16.07.1999 р. № 996-ХІУ.

2) Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Затверджений постановою ВР України від 21.12.2000 р. № 2181-111.

3) Інструкція про порядок нарахування та погашення пені. Затверджена наказом Державної податкової адміністрації України від 01.03.2001 р. № 77.

4) Інструкція про порядок застосування та стягнення штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби. Затверджена наказом Державної податкової адміністрації України від 17.03.2001 р. № 110.

5) Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.

6) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

7) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

8) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

9) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 «Звіт про власний капітал». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).

10) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137.

11) Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246.

12) Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку. Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356.

13) Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.1994 р. № 69. Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.08.1994 р. за № 202/412 (зі змінами і доповненнями).

II. Фактографічна інформація:

- книга реєстрації договорів;
- книга реєстрації руху договорів;
- акт про приймання;

- накладна;
- прибутковий ордер;
- рахунок-фактура, товарно-транспортна накладна;
- специфікація;
- довіреність;
- інвентаризаційні описи;
- картка складського обліку (кількісно-сумованого);
- товарний чек;
- вантажна митна декларація;
- податкова накладна;
- товарний звіт;
- журнал обліку довіреностей;
- журнал обліку витрат;
- відомість аналітичного обліку запасів;
- журнал обліку розрахунків, довгострокових та поточних зобов'язань;
- відомість аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками;
- відомість аналітичного обліку розрахунків з постачальниками та підрядчиками;
- комп'ютерна інформація;
- наказ про облікову політику в частині матеріальних запасів;
- рахунки Головної книги, які призначені для обліку матеріальних запасів (20 «Виробничі запаси», 25 «Напівфабрикати», 26 «Готова продукція», 28 «Товари»).

(У цьому переліку законодавчо-нормативної та фактографічної інформації наведено не всю базу даних, а лише основну).

На практиці зустрічається досить багато порушень та корисливих зловживань, пов'язаних з розкраданням матеріальних запасів. І основним джерелом інформації, що надається бухгалтеру-експерту при цьому, є матеріали проведених інвентаризацій. Також багато порушень коїться через необґрунтоване списання нестач матеріалів, неправильне відображення в обліквнаслідокв пересортиці товарно-матеріальних цінностей.

Тому дослідження операцій з матеріальними запасами є одним з провідних у експертно-бухгалтерських дослідженнях.

Основним джерелом інформації, поданої бухгалтеру-експерту під час розслідування злочинів, пов'язаних із розкраданням матеріальних запасів підприємств, є матеріали проведених інвентаризацій.

Досліджуючи дані інвентаризації, експерт повинен з'ясувати:

- наскільки повно вона проведена;
- чи була присутня під час перевірки матеріально-відповідальна особа;

- які виявлені лишки й нестачі цінностей, і як вони відображені в бухгалтерському обліку;

- чи правильно розрахований збиток від нестач матеріальних запасів тощо.

У ході перевірки правильності оформлення акта інвентаризації експерт-бухгалтер має впевнитись у тому, що до початку інвентаризації матеріально відповідальна особа подала розписку про те, що всі прибуткові та видаткові документи включені нею у звіти і здані в бухгалтерію, і всі запаси, які надійшли на склад, оприбутковані, а ті, що вибули, — списані на витрати.

Досліджуючи порівняльні відомості, експерт-бухгалтер повинен установити характер розбіжностей між фактичними залишками матеріальних запасів на момент проведення інвентаризації й обліковими даними на цю саму дату. Експерт має також ознайомитися з письмовими вмотивованими поясненнями матеріально-відповідальних осіб про причини виявлених лишків і нестач. За необхідності проведення додаткової інвентаризації про стан і рух матеріальних ресурсів на підприємстві, що перевіряється, експерт мусить проаналізувати дані, що містяться в протоколах допитів свідків і матеріально відповідальних осіб, отримані слідчим.

Необхідно дослідити обґрунтованість списання нестач матеріалів у межах норм природних втрат.

Від природних втрат необхідно відрізнити псування товарів (бій пляшок, бомбаж консервів тощо). На псування товарів матеріально-відповідальні особи мають складати спеціальні акти.

Лишки матеріалів, виявлені під час інвентаризації, відносять до інших доходів від операційної діяльності. А в податковому обліку сума виявлених лишків включається до складу доходів і є об'єктом оподаткування.

Нестачі можуть бути двох видів:

— у межах норм природних втрат;

— понад затверджені норми втрат.

Таким чином, основним завданням експерта-бухгалтера під час дослідження операцій з матеріальними цінностями є перевірка правильності відображення в обліку та документальної обґрунтованості надходження та витрачання цих цінностей, визначення наявності та розміру нестач (лишків) за результатами інвентаризації.

Для розв'язання поставлених питань експерту мають бути надані слідчим або судом документи, облікові дані про рух матеріалів, акти інвентаризації, дані про те, де, коли та в кого встановлена нестача, пояснення осіб, у яких виявлена нестача, про причини її виникнення та інші дані, що належать до конкретних обставин справи.

Досліджуючи надані документи, експерт-бухгалтер зобов'язаний переконатися у належному їх оформленні; перевірити правильність записів у бухгалтерському обліку за операціями, відображеними в первинних документах; звірити надходження та виконання матеріалів за даними синтетичного та аналітичного обліку. Перевірити відповідність записів у документах, облікових регістрах і звітності за взаємозв'язаними операціями. Так, дані про надходження матеріалів порівнюються з показниками виробництва продукції, на яку вони списані, дані про надходження матеріалів від постачальників — з даними про розрахунки з ними.

Дослідивши правильність даних бухгалтерського обліку про рух та залишки матеріальних цінностей, слід визначити результати інвентаризації способом порівняння залишків за інвентаризаційною відомістю з даними бухгалтерського обліку сировини та матеріалів.

На вирішення експерта-бухгалтера частіше за все виносяться питання, що стосуються встановлення наявності та розмірів нестач, лишків матеріальних цінностей, неповного оприбуткування та надмірного списання сировини та матеріалів.

5.1.4. Економічна експертиза та експертне дослідження нараховування та сплати податків та зборів

Податкове законодавство визначає порядок і терміни сплати відповідних податків та неподаткових платежів.

На платників податків покладається відповідальність за правильність обчислення, своєчасність сплати податків і дотримання законодавства про оподаткування.

Склад порушення податкового законодавства — це умови, закріплені в законі, при виконанні яких у сукупності діяння учасника податкових відносин оцінюється як порушення, що передбачає накладення стягнень.

Елементами складу порушення податкового законодавства є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Захищені законом суспільні відносини і є об'єктом правопорушення. Порушення норм податкового законодавства може бути зроблено як дією, так і бездіяльністю (ухиляння від поставлення на облік, порушення терміну поставлення на облік, неправильне відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку, недокументування і невідображення в обліку господарських операцій).

Суб'єктом правопорушення є особа, яка скоїла протиправні дії і підлягає покаранню. Суб'єкта характеризують властивості, що да-

ють змогу застосовувати заходи відповідальності (фізичні та юридичні особи). Фізичні особи як суб'єкти порушень податкового законодавства поділяються на дві категорії: ті, що беруть участь у податкових відносинах як платники податків або податкові агенти, і ті, що беруть участь у цих відносинах як посадові особи. До податкових злочинів можуть бути причетні такі особи: керівник, головний бухгалтер, касири, працівники бухгалтерії, які підписали бухгалтерські документи, матеріально відповідальні особи та ін.

Об'єктивна сторона ухилянь від сплати податків як корисливого злочину характеризується наявністю трьох взаємозалежних ознак:

- діянь у вигляді ухилянь від сплати податків;
- злочинних наслідків (заподіяння шкоди у вигляді значного, великого чи особливо великого збитку);
- наявності прямого причинного зв'язку між діями і наслідками, що настали.

Характерні способи скоєння податкових злочинів:

- шляхом використання кількох розрахункових рахунків в установах банків;
- декларування одного виду діяльності з заняттям іншими видами підприємницької діяльності;
- навмисне відображення виконаних операцій і розрахунків податків пізніше звітного періоду;
- оформлення фіктивних документів про передання товарів на збереження;
- заниження якості й ціни товару, прийнятого для реалізації;
- фальсифікування даних про кількість реалізованих товарів і отриманих коштів (неоприбуткування отриманого виторгу);
- фальсифікація даних підприємства про витрати на реконструкцію, модернізацію активної частини основних фондів;
- приховування об'єктів оподаткування шляхом надання зведень про тимчасове припинення виробництва і господарських операцій;
- завищення чисельності певної категорії працівників, що надає право користуватися пільгами;
- дострокове припинення дії договору страхування працівників за рахунок засобів підприємства;
- невідображення даних про наявність транспортних засобів;
- заниження суми прибутку як відрахувань до благодійних фондів та інших організацій;
- виплата заробітної плати за фіктивними договорами, угодами;
- приховування операцій, виконаних з давальницької сировини;
- оформлення фіктивних документів про оплату робіт (послуг) консультаційного та інформаційного характеру, пов'язаних із забезпеченням виробництва, зберіганням та реалізацією продукції;

- невиключення до прибутку, що оподатковується, грошових коштів від оперативного та фінансового лізингу;
- завищення даних про матеріальні витрати;
- одержання з бюджету відшкодування податку на додану вартість з використанням фіктивної фірми;
- ухиляння від сплати податків шляхом контрабандного ввезення товарів;
- ухиляння від сплати акцизного збору і податку на додану вартість за допомогою фальсифікації ввізних митних документів;
- ухиляння від сплати акцизного збору при постачаннях товарів в Україну як комплектуючих;
- ухиляння від сплати податків шляхом переуступлення боргу, застосування вексельних розрахунків і позичкових рахунків комерційних банків;
- ухиляння від оподаткування доходів, отриманих резидентом України від розміщення коштів за кордоном;
- ухиляння від оподаткування шляхом укладення договорів з офшорними компаніями за завищеними цінами;
- ухиляння від оподаткування шляхом оформлення постачань устаткування через фіктивні фірми;
- використання фіктивних структур для одержання марок акцизного збору;
- ухиляння від оподаткування шляхом оформлення документів на купівлю товарів за завищеними цінами через фіктивні фірми.

Наведений перелік способів скоєння податкових злочинів не вичерпний. Це дає підстави вважати, що значне зростання економічної злочинності тісно пов'язане з проблемою фіктивного підприємництва.

Предмет судово-бухгалтерської експертизи, що призначається за кримінальними справами, порушеними податковою міліцією, становлять помилки в обчисленні податків, порушення у сплаті та інші зловживання.

До основних завдань, що вирішуються у процесі судово-бухгалтерської експертизи правопорушень, пов'язаних з ухилянням від сплати податків, належать такі:

- встановлення фактів порушення податкового законодавства, які призвели до заниження або ухиляння від сплати податків загалом і окремо за зборами та іншими податками до бюджету;
- аналіз виявлених порушень, що потребує системного підходу і консультацій з фахівцями галузевих управлінь податкової інспекції та юристами;
- чітка класифікація виявлених правопорушень податкового законодавства стосовно їх впливу на оподатковувані об'єкти в розрізі податків, зборів та обов'язкових платежів;

- класифікація порушень загального характеру (порушення у сфері ліцензування, веденні податкового та бухгалтерського обліку, оформленні установчих документів тощо);

- підтвердження розміру матеріального збитку, встановленого матеріалами документальної перевірки;

- встановлення обставин, що спричинили ухилення від сплати податків;

- підтвердження клопотання посадових осіб, діяльність яких було піддано розслідуванню, з питань повноти і правильності нарахування та сплати податків до бюджету;

- встановлення осіб, відповідальних за повноту та правильність нарахування і сплати податків до бюджету, а також які допустили вказані правопорушення;

- встановлення взаємозв'язку різних порушень на окремих об'єктах оподаткування та їх впливу на податковий і бухгалтерський облік.

Джерела інформації, що надаються експерту для дослідження, поділяються на основні (виявлені у процесі перевірок) та додаткові (виявлені оперативно).

Нормативно-правове забезпечення:

- Конституція України;
- Бюджетний кодекс України;
- Кримінальний кодекс України;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.91 № 1789-ХІІ;
- Закон України «Про міліцію» від 20.12.90 № 565-ХІІ;
- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.01.01 № 2246-ІІІ;

- Закон України «Про службу безпеки України» від 25.03.92 № 2229-ХІІ;

- Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.93 № 3341-ХІІ;

- Закон України «Про державну податкову службу в Україні»;

- Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетними та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 № 2181;

- Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.91 № 1251-ХІІ;

- Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 № 168/97-ВР;

- Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 № 334/94-ВР (у редакції Закону України від 22.05.97 № 283/97-ВР);

- Указ Президента України «Про затвердження Положення про Державну податкову адміністрацію України» від 13.07.2000 № 886/2000;

- Інструкція про порядок нарахування та погашення пені, затверджена наказом ДПА України від 01.03.01 № 77;

- Інструкція про порядок застосування і стягнення штрафних (фінансових) санкцій органами ДПС, затверджена наказом ДПА України від 17.03.01 № 110;

- інші нормативно-правові акти, які регулюють взаємодію податкових органів з іншими контролюючими органами і, зазвичай, приймаються або на рівні уряду, або у вигляді спільних наказів міністерств і відомств.

Фактографічна інформація:

- первинні документи;
- реєстри аналітичного та синтетичного обліку;
- форми фінансової звітності підприємства;
- наказ про облікову політику підприємства;
- декларація про прибуток підприємства;
- декларація з податку на додану вартість;
- розрахунки інших податків та платежів;
- документи, розрахунки, фінансові звіти, які свідчать про ухиляння від податків або про приховування прибутків від оподаткування;
- акт податкової інспекції про перевірку сплати податків суб'єктом господарювання;
- пояснення осіб, причетних до корисливих порушень;
- висновок інспектора податкової інспекції про згоду з поясненнями осіб, причетних до корисливих зловживань, або спростування цих пояснень;
- аудиторський висновок чи звіт;
- акт проведення документальної ревізії.

Основні процедури при дослідженні податкових правопорушень такі.

Експертне дослідження скоригованого валового доходу. Перевіряється наявність первинних документів та правильність їх оформлення; повнота та своєчасність відображення в обліку; відповідність складу валових доходів чинному законодавству; правильність визначення скоригованого валового доходу; відповідність даних податкового обліку даним рядка 03 Декларації про прибуток підприємства. При цьому перевіряються такі реєстри обліку: накази про відпуски, накладні, журнали-ордери, відомість валових доходів, платіжні доручення, виписки банку, податкові накладні, доручення на отримання товарно-матеріальних цінностей, додатки до Декларації про прибуток підприємства.

Експертне дослідження валових витрат. Визначається правильність формування валових витрат за звітний період і встановлюється наявність підтверджувальних документів; з'ясовується повнота відображення всіх витрат у податковому та бухгалтерському обліку; перевіряється правильність ведення обліку приросту (збитків) балансової вартості залишків матеріальних активів. При цьому перевіряються реєстри обліку: накладні від поставальників, акти виконаних робіт (послуг); платіжні доручення; картки складського обліку; податкові накладні; журнали-ордери та відомості рахунків 2, 8 та 9-го класів; залишки на рахунках матеріальних активів; додатки до Декларації про прибуток.

Експертне дослідження амортизаційних відрахувань. Встановлюється правильність розподілу основних фондів; визначаються балансова вартість кожної групи основних фондів; правильність відображення в бухгалтерському та податковому обліку; порядок визначення амортизаційних відрахувань згідно з обліковою політикою підприємства. При цьому перевіряються реєстри обліку: інвентарні картки обліку; акти приймання-передавання; сальдо та обороти на рахунках основних засобів; акти ліквідації; накладні; додатки до Декларації про прибуток.

Дослідження правильності відображення в обліквнаслідокв взаємозаліку згідно з актами.

1. Перевірка правильності визначення фінансового результату від різних видів діяльності.

2. Експертне дослідження правильності та обґрунтованості відображення в обліку фінансових санкцій, пені за порушення законодавства, умов договорів.

3. Експертне дослідження правильності визначення бази оподаткування податку на прибуток; нарахування та відображення його в обліку; сплати податку на прибуток; звіряння даних, вказаних у Декларації, з податками та даними обліку на підприємстві.

4. Експертне дослідження розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість:

- перевірка, чи підтверджуються всі суми, включені в податковий кредит, первинними документами — податковими накладними, накладними, рахунками-фактурами, митними деклараціями та ін.;

- порівняння сум податку на додану вартість, вказаних у податкових накладних, з реєстрами податкових накладних. Ці реєстри повинні відповідати аналітичним і синтетичним реєстрам бухгалтерського обліку;

- порівняння даних головної книги із сумами, зазначеними в Декларації про податок на додану вартість.

5. Експертне дослідження платників акцизного збору.

Зокрема:

- визначення, чи є підприємство платником акцизного збору;
- перевірка ставок конкретних видів акцизного збору у відсотках до вартості товару (у відпускних цінах), для імпортованих — до митної вартості (закупівельна вартість з урахуванням митних зборів та мита);
- перевірка ставок конкретних видів акцизного збору у твердих сумах за одиницю реалізованого товару;
- перевірка оборотів з реалізації підакцизних товарів відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір».

6. Експертне дослідження обчислення, сплати інших видів податків, зборів та обов'язкових платежів, встановлених законодавством.

7. Перевірка правильності відображення податків і фінансових результатів у журналах, відомостях, головній книзі, деклараціях, документах фінансової звітності.

При проведенні судово-бухгалтерської експертизи податкових правопорушень експерт-бухгалтер кожного разу повинен самостійно визначати перелік процедур залежно від отриманого завдання, за допомогою яких роботу буде виконано на високому професійному рівні.

Ухилення від сплати податків кваліфікується як злочин, за який передбачено кримінальну відповідальність згідно зі статтею 212 Кримінального кодексу України. Ця стаття містить чотири пункти з примітками і дослівно звучить так: «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів».

1. Умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які входять до системи оподаткування, введених у визначеному законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

4. Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою та другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення її до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Під час проведення судово-бухгалтерської експертизи наявності правопорушень зі сплати податків експерт повинен виконати такі завдання.

1 Виявити факти приховування об'єктів оподаткування та їх способи.

2 З'ясувати відповідність організації та методики ведення бухгалтерського обліку і звітності до вимог чинного законодавства.

3 Визначити міру впливу порушень в організації та проведенні обліку на обчислення податкових платежів і зборів.

4 Виявити помилки в обчисленні витрат і доходів підприємства.

5 З'ясувати наявність документального підтвердження донархованих сум податків і зборів.

6 Визначити правильність застосування фінансових санкцій до цього підприємства за несвоєчасність чи неповноту сплати податків і обов'язкових платежів.

5.1.5. Економічна експертиза та експертне дослідження достовірності фінансової звітності

На основі даних бухгалтерського обліку підприємства зобов'язані скласти фінансову звітність. Фінансову звітність підписують керівник та бухгалтер підприємства.

Метою складання фінансової звітності є надання правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан і діяльність підприємства як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам.

Фінансова звітність базується на даних бухгалтерського обліку і, оскільки згідно з законом за організацію бухгалтерського обліку відповідає керівник (власник чи уповноважений ним орган), а бухгалтер є особою, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку, то саме ці посадові особи і затверджують своїми підписами фінансову звітність. Вони й несуть відповідальність за повноту, достовірність та неупередженість даних, поданих у фінансовій звітності.

У зв'язку з тим, що фінансова звітність повинна задовольняти потреби тих користувачів, які не можуть вимагати інших звітів, складених з урахуванням їхніх конкретних інформаційних потреб, то й інформація, яка надається в ній, мусить бути дохідлива і розрахована на однозначне тлумачення її користувачами за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації.

Фінансова звітність підприємства (крім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва, визнаних такими відповідно до чинного законодавства) включає: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів.

Для узагальнення інформації у бухгалтерському обліку підприємства застосовують План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій відповідно до Інструкції про його застосування та на його основі складають фінансову звітність.

Для суб'єктів малого підприємництва і представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності національними положеннями (стандартами) встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу і звіту про фінансові результати.

Для узагальнення інформації у бухгалтерському обліку суб'єктів малого підприємництва застосовують скорочений План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Відповідно до Інструкції про його застосування та на його основі складають фінансову звітність.

Форми фінансової звітності підприємств (крім банків) і порядок їх заповнення встановлюються Міністерством фінансів України за погодженням з Державним комітетом статистики України.

Зокрема, порядок подання фінансової звітності затверджений Постановою КМУ від 28.02.2000 р. № 419.

Окремі вимоги щодо заповнення форм звітності наведені у Наказі Держпромполітики від 02.03.2001 р. № 83 «Про квартальну звітність підприємства». Крім того, для перевірки порівнянності

показників фінансової звітності підприємства слід користуватися методичними рекомендаціями Міністерства фінансів України від 31.12.2003 р. № 31-04200-20-5/8622.

Відповідно до п. 11 Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою КМУ від 28.02.2000 р. № 419, господарські товариства, що мають дочірні підприємства, подають консолідовану фінансову звітність власникам (засновникам).

Тобто, підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані скласти та подавати консолідовану фінансову звітність.

Консолідовану фінансову звітність подає материнське підприємство.

Консолідовану фінансову звітність складають шляхом впорядкованого додавання показників фінансової звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства.

Фінансова звітність материнського підприємства та його дочірніх підприємств, що використовується при складанні консолідованої фінансової звітності:

- складається за той самий звітний період;
- складається на ту саму дату балансу;
- складається з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, засновані на державній власності, та органи, які здійснюють управління майном підприємств, заснованих на комунальній власності, крім власних звітів, складають та подають зведену фінансову звітність щодо всіх підприємств, що належать до сфери їх управління.

Зазначені органи також окремо складають зведену фінансову звітність щодо господарських товариств, акції (частки, паї) яких перебувають відповідно у державній та комунальній власності.

Об'єднання підприємств, крім власної звітності, складають і подають зведену фінансову звітність щодо всіх підприємств, які входять до їх складу, якщо це передбачено установчими документами об'єднань підприємств відповідно до законодавства.

Укоопспілка подає зведену фінансову звітність щодо споживчих товариств, їхніх спілок та всіх утворених ними підприємств до Мініфіну та Мінекономіки.

Об'єднання підприємств, утворені за рішенням Кабінету Міністрів України або центрального органу виконавчої влади, який здійснює управління майном підприємств, подають, крім власної, зведену фінансову звітність відповідно Міністерству фінансів та

Міністерству економіки або відповідному центральному органу виконавчої влади.

Об'єднання підприємств, утворені на добровільних засадах, подають власну та зведену фінансову звітність, якщо це передбачено установчими документами, щодо господарських товариств, акції (частки, паї) яких перебувають у державній власності, до Міністерства економіки і Міністерства фінансів.

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Проміжна звітність складається щоквартально наростаючим підсумком з початку звітного року в складі балансу та звіту про фінансові результати. Баланс підприємства складається станом на кінець останнього дня кварталу (року).

Квартальна звітність є проміжною звітністю і складається наростаючим підсумком з початку звітного року.

Перший звітний період новоствореного підприємства може бути меншим ніж 12 місяців, але не більшим ніж 15 місяців.

Перший звітний період новоствореного підприємства може бути меншим за 12 місяців, але не може бути більшим за 15 місяців.

Кожний фінансовий звіт повинен містити дату, станом на яку наведені його показники, або період, який він охоплює. Якщо період, за який складено фінансовий звіт, відрізняється від встановленого звітного періоду, то причини і наслідки цього повинні бути розкриті у примітках до фінансової звітності.

Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітного року до дати прийняття рішення про його ліквідацію.

Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку року до моменту ліквідації. Звітний період — відрізок часу з 00 години першого числа до 24 години останнього числа календарного місяця.

Підприємства зобов'язані подавати квартальну та річну фінансову звітність органам, до сфери управління яких вони належать, трудовим колективам на їхню вимогу, власникам (засновникам) відповідно до установчих документів, якщо інше не передбачено чинним законодавством. Органам виконавчої влади та іншим користувачам фінансова звітність подається відповідно до законодавства. Термін подання фінансової звітності встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Фінансова звітність підприємств не становить комерційної таємниці, крім випадків, передбачених законодавством.

Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною у тому розумінні, що вона загалом чи у певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у

зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Комерційна таємниця підприємства — відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

Комерційну таємницю не становлять:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату загалом та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Відкриті акціонерні товариства, підприємства — емітенти облігацій, банки, довірчі товариства, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові установи зобов'язані не пізніше 1 червня наступного за звітним року оприлюднювати річну фінансову звітність та консолідовану звітність шляхом публікації у періодичних виданнях або розповсюдження її у вигляді окремих друкованих видань.

Перед оприлюдненням звітності є обов'язковим проведення аудиту для підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств та інших господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та виду діяльності, звітність яких офіційно оприлюднюється, за винятком установ та організацій, що по-

вністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю.

У разі ліквідації підприємства ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс та у випадках, передбачених законами, публікує його протягом 45 днів.

Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих органах (спеціальному додатку до газети «Урядовий кур'єр» та/або офіційному друкованому виданні органу державної влади чи органу місцевого самоврядування) інформацію про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредитором претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені цим Кодексом чи спеціальним законом строки.

Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку.

5.2. Економічна експертиза та експертне дослідження фінансово-кредитних операцій

Згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» *кредит* — це кошти та матеріальні цінності, що надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на певний термін і під відсоток.

Розрізняють такі види кредиту:

- **фінансовий** — кошти, що надаються банком-резидентом або нерезидентом, що кваліфікується як банківська установа відповідно до законодавства країни перебування нерезидента, або резидентами і нерезидентами, які мають статус небанківських фінансових установ, згідно з відповідним законодавством у позику юридичній або фізичній особі на певний термін для цільового використання і під відсоток;

- **товарний** — товари, що передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичним чи фізичним особам на умовах угоди, яка передбачає відстрочення остаточного розрахунку на певний термін і під відсоток. Цей кредит передбачає передавання права власності на товари в момент підписання договору;

- **під цінні папери, що засвідчують відносини позики** — це кошти, що залучаються юридичною особою — боржником (дебіто-

ром) від інших юридичних або фізичних осіб як компенсація вартості випущених (емітованих) таким дебітором облігацій або депозитних сертифікатів;

• **інвестиційний податковий** — відстрочення плати податку з прибутку, надане суб'єкту підприємницької діяльності на певний термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм із подальшою компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне збільшення прибутку, що буде отримано внаслідок реалізації інноваційних програм.

Відповідно до Положення про кредитування суб'єкти господарської діяльності можуть користуватись різними формами кредиту.

1. Банківський кредит. Надається суб'єктам кредитування всіх форм власності в тимчасове користування на умовах, визначених кредитним договором.

Загальна характеристика:

а) за терміном користування:

- короткострокові (до року);
- середньострокові (до трьох років);
- довгострокові (понад три роки);

б) за способом забезпечення:

- забезпечені заставою;
- гарантовані;
- за іншим забезпеченням;
- незабезпечені;

в) за мірою ризику:

- стандартні;
- з підвищеним ризиком;

г) за методом надання:

- у разовому порядку;
- відповідно до відкритої кредитної лінії;
- гарантовані;

д) за терміном погашення:

- водночас;
- у розстрочку;
- достроково;
- з регресією платежів;
- після закінчення обумовленого періоду.

2. Комерційний кредит. Це товарна форма кредиту, яка визнає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності (за допомогою векселя).

3. Бланковий кредит. Надається комерційним банком тільки в межах наявних власних коштів із застосуванням підвищеної відсо-

ткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах.

4. Консорціумний кредит. Надається позичальнику банківським консорціумом такими способами:

— акумулюванням кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;

— гарантуванням загальної суми кредиту провідним банком (групою банків). Кредитування здійснюється незалежно від потреби у кредиті.

Консорціуми на постійній основі можуть створюватися для виконання операцій на валютних ринках або для великомасштабних лізингових чи факторингових операцій на ринках позикових капіталів.

5. Лізинговий кредит. Це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту.

6. Іпотечний кредит. Це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна. Предмет іпотеки при наданні кредиту становлять житлові та виробничі будинки, квартири, споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Одержання кредитів можливе не лише в національній, але і в іноземній валюті.

Однією з проблем кредитних зобов'язань є забезпечення повернення кредиту. При цьому необхідно використовувати встановлені законодавством засоби забезпечення виконання зобов'язань.

Крім банків кредиторами можуть бути й інші кредитно-фінансові заклади — фонди, асоціації, ломбарди та ін.

Маючи великі можливості позитивного впливу на розвиток економіки, кредитна система зазнає негативного впливу: неврегульованості окремих правових положень, недоліків кредитно-фінансових технологій, документообігу, зловживань з боку як працівників кредитно-фінансових закладів, так і суб'єктів кредитування, позичальників. Ці обставини загострюють обстановку, що спричинює зростання злочинних посягань на кредитно-фінансові ресурси. Відповідальність за злочини, які певним способом пов'язані з посяганнями на фінансові ресурси, регулюється нормами Кримінального кодексу України.

Залежно від мети злочину, яку реалізує злочинець, посягання на фінансові ресурси можуть кваліфікуватись або за ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», або за ст. 190 «Злочини в сфері відносин власності, зв'язані з шахрайством» Кримінального кодексу України.

Суб'єктом злочинів можуть бути як кредитори (банки, фонди, асоціації), так і позичальники (юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності). Способи злочинів у кредитно-фінансових відносинах класифікують за суб'єктами, що діють самостійно або у змові.

Першу групу становлять способи посягання позичальника на фінансові ресурси кредитно-фінансових закладів.

Спосіб 1. Підприємець (zareєстрований за місцем проживання і який має документ на здійснення підприємницької діяльності), власник, засновник, посадова особа підприємства-позичальника надають кредитно-фінансовому закладу помилкову інформацію з фіктивними структурами. Надається помилкова інформація для техніко-економічного обґрунтування кредиту з фальсифікацією даних балансу, наданням фіктивних документів на майно, що виставляється під заставу. Після одержання кредиту і його розкрадання винні вдаються до фіктивного банкрутства, ліквідації тощо.

Спосіб 2. Позичальник (zareєстрований належним способом) надає кредитно-фінансовим установам свідомо помилкову інформацію з метою одержання кредиту для його використання в підприємницькій діяльності: закупівлі основних засобів, сировини, матеріалів тощо.

Спосіб 3. Посадові особи (зазвичай, державних підприємств), отримавши законний пільговий грошовий кредит, використовують його не за призначенням, а для передання під відсотки якійсь комерційній структурі або комерційна структура без жодних документів (за домовленістю) розраховується з посадовою особою, яка привласнює кошти.

Друга група включає способи зазіхання працівників кредитно-фінансових установ на фінансові ресурси, що зберігаються на рахунках клієнтів.

Посадові особи кредитно-фінансової установи без відома клієнта знімають кредитні кошти з його розрахункового рахунка (якщо вони якийсь час не рухаються) і використовують їх у власних інтересах, в інтересах банку, у комерційному обороті шляхом надання кредиту іншим підприємствам, участі в угодах на валютній біржі тощо.

За потреби вживають заходів приховування зловживань: знімають необхідну кількість коштів з рахунка іншого клієнта або відкладають термін перерахування під різними приводами (неправильно оформлені документи).

Третя група способів зазіхань на кредитно-фінансові ресурси пов'язана зі злочинною змовою представників кредитора і позичальника.

Сносiб 1. Працівник кредитно-фiнансової установи, що має вiдповiднi повноваження, видає незаконний кредит позичальнику, з яким перебуває у змовi. За допомогою позикодавця термiн повернення кредиту вiдсувається (за допомогою пiдроблення документiв, надання помилкової iнформацiї).

Сносiб 2. Працівники кредитно-фiнансових установ незаконно дають пiльговий кредит позичальнику, пiсля чого останнiй перелiчує суму в розмiрi рiзницi у вiдсотках мiж звичайним i пiльговим кредитом на зазначений рахунок, з якого позикодавець знiмає грошi.

Сносiб 3. Працівники кредитно-фiнансових установ у змовi з позичальниками створюють пiдприємства з метою одержання кредиту. Отриманi безготiвковi засоби за допомогою працiвникiв перетворюються на наявнi безпосередньо у кредитно-фiнансовiй установi за допомогою фiктивного договору позички. Зазначенi особи вiдсувають термiн повернення кредиту. Пiсля такої операцiї можлива змiна засновникiв, власника, посадових осiб позичальника.

Одним з найважливиших компонентiв наслiдкiв кредитно-фiнансових злочинiв є їх слiди — ознаки (утворюються при здiйсненнi розрахункових, орендних операцiй, на стадiях видання i одержання кредиту, його використання i повернення), що вiдображаються в дiях, якi встановилися мiж учасниками цих операцiй, зв'язках i особливо в документах.

Судово-бухгалтерська експертиза кредитно-фiнансових операцiй проводиться на пiдставi завдань експертної установи та постанови правоохоронних органiв при виявленнi зловживань. Такi зловживання, зазвичай, тiсно пов'язанi з органiзацiєю взаєморозрахункiв з постачальниками чи пiдрядчиками, покупцями чи замовниками, особами i установами, працiвниками господарства, найманими i залученими фiзичними особами тощо.

Завдання експертизи кредитно-фiнансових операцiй полягає в такому:

- дослiдженнi сутi та змiсту розрахункових операцiй, їх достовiрностi, законностi та правильностi вiдображення на вiдповiдних рахунках i субрахунках бухгалтерського облiку;

- дослiдженнi, чи не приховується заборгованiсть на будь-яких iнших рахунках;

- дослiдженнi дебиторської або кредиторської заборгованостi, термiн позову щодо якої минув, i перевiрцi правильностi її вiдображення в аналітичному i синтетичному облiку, порядку списання;

- визначення поточної i очiкуваної платоспроможностi пiдприємства при перевiрцi дебиторської та кредиторської заборгованостi за термiнами її виникнення;

- дослідженні стану претензійної роботи на підприємстві;
- виявленні причин, з яких керівні працівники не бажають стягувати суму боргу у примусовому порядку;
- дослідженні дотримання нормативно-правового регулювання кредитних операцій і стану розрахунково-платіжної дисципліни на основі знання економіки і наукового тлумачення юридичних норм національного права;
- дослідженні правильності відображення в обліку короткострокових та довгострокових позик; перевірки відповідності інформації в реєстрах аналітичного та синтетичного обліку, головний книзі, оборотних відомостях і фінансовій звітності;
- дослідженні за нецільовим наданням чи використанням кредиту, ослаблення контрольних функцій банківських установ;
- дослідженні того, ким складаються і ведуться документи з контролю за використанням кредиту, де ці документи розміщуються і хто має право доступу до них;
- дослідженні правильності оформлення орендних відносин та відображення їх в обліку.

До джерел інформації для проведення експертизи кредитно-фінансових операцій належать такі:

- законодавче, нормативно-правове забезпечення розрахунків з бюджетом, дебіторами і кредиторами, постачальниками і покупцями, розрахунків за претензіями, відшкодуванням заподіяних збитків та здійснення інших кредитно-фінансових операцій:
- Господарський кодекс України (ст. 283-291) від 16.01.03;
- Цивільний кодекс України (гл. 58) від 16.01.03;
- Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 № 996-ХІУ;
- Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами та доповненнями);
- Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 № 2181-111;
- Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 № 334/94-ВР (зі змінами і доповненнями);
- Закон України «Про оренду державного і комунального майна» у редакції від 14.03.95 (зі змінами і доповненнями);
- Закон України «Про оренду землі» від 06.10.98;
- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.95 № 88;
- Положення «Про кредитування», затверджене постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246 (зі змінами та доповненнями);

- Інструкція про проведення інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів, розрахунків та інших статей балансу, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.10.98 № 90 (зі змінами та доповненнями);

- Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 № 356 (зі змінами та доповненнями);

- П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 № 237 (зі змінами та доповненнями);

- П(С)БО № 11 «Зобов'язання», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 № 20 (зі змінами та доповненнями);

- П(С)БО № 14 «Оренда», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.07.2000 № 181 (зі змінами та доповненнями);

- висновки різних видів судових експертиз (криміналістичні, почеркознавчі, специфічні тощо);

- матеріали перевірок, проведених установами Національного банку України, податкової адміністрації, контрольно-ревізійної служби (акти ревізій, експертиз, інвентаризації тощо);

- інформація правоохоронних органів, що міститься в матеріалах розслідуваних справ;

- наказ про облікову політику підприємства;

- первинні документи — виписки з банку; копії платіжних доручень; розпорядження керівництва; накладні, рахунки-фактури, договори, кредитні договори з банками, акти, розрахунково-платіжні документи;

- облікові реєстри — головна книга, журнали-ордери, реєстри аналітичного і синтетичного обліку за рахунками 36, 37, 50, 60, 63, 68;

- документи для відкриття розрахункового рахунка в банку;

- документи позичальника, надані для одержання кредиту (характеристика угоди, розрахунок її економічної ефективності, договору (контракту), для здійснення якого береться кредит, бухгалтерські та статистичні звіти, висновок аудиторської фірми);

- документи і зведення, що підтверджують забезпечення повернення кредиту і платоспроможність позичальника;

- документи з використання та повернення кредиту;

- документи податкової звітності;

- звітні документи — баланс підприємства, звіти про фінансові результати, рух грошових коштів, власний капітал.

До методичних прийомів експертизи кредитно-фінансових операцій належать розрахунково-аналітичні, документальні, органолептичні, узагальнення та оцінювання результатів, а саме:

- інвентаризація, вибіркове і суцільне спостереження;
- службове розслідування;
- економічний, логічний і прогнозний аналізи;
- дослідження облікової інформації за суттю і змістом;
- зустрічна перевірка;
- порівняння документів з обліковими реєстрами;
- взаємний контроль операцій.

5.3. Економічна експертиза та експертне дослідження інформації про економічну діяльність підприємств та організацій

Термін «банкрутство» походить від латинського слова *bancarotta* — зламаний ослін або *banca rotta* — розбитий банк. Під ним розуміють неспроможність юридичної особи (суб'єкта підприємницької діяльності) задовольнити у встановлений для цього термін висунуті йому кредиторами вимоги й виконати зобов'язання перед бюджетом.

В Україні підстави й порядок визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом визначені в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року (в редакції від 30 червня 1999 року) (далі — Закон), главою 23 Господарського кодексу України (далі — ГК) та ст. 53 Цивільного кодексу України (далі — ЦК).

Критеріями абсолютної неплатоспроможності Закон визнає:

а) розмір заборгованості (встановлений у сумі трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати);

б) термін несплати (3 місяці після настання терміну сплати).

За законодавством України суб'єктами банкрутства можуть бути лише юридичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в органах державної статистики України, а також фізичні особи—суб'єкти підприємницької діяльності. Ними не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо). Не може порушуватися справа про банкрутство, якщо боржник не включений до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України або до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності, а також стосовно боржника, щодо якого вже порушено справу про банкрутство, інозем-

них юридичних осіб та міжнародних організацій, розташованих за межами України.

Кримінальний кодекс України визначає як злочин фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності та незаконні дії в разі банкрутства і вживає терміни «банкрутство» і «фінансова неспроможність».

Відповідальність за фіктивне банкрутство передбачена ст. 218 КК. Під фіктивним банкрутством розуміють завідомо неправдиву офіційну заяву громадянина-засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, громадянина—суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі. При цьому матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Із змісту ст. 218 КК випливає, що для того, щоб оголосити себе фіктивним банкрутом, суб'єкт підприємницької діяльності має: приховати, знищити, фальсифікувати бухгалтерські та інші облікові документи, які відображають його економічну діяльність; приховати відомості про розмір майна, що йому належить, та про місце його знаходження, іноді передати майно в інше володіння, відчужити або навіть знищити його тощо. Подальші процедури такі самі, як і при не фіктивному банкрутстві. По-перше, суб'єкт перерахованих злочинних дій подає до господарського суду заяву про фінансову неспроможність виконати вимоги кредиторів і зобов'язання перед бюджетом. По-друге, суд зобов'язує заявника подати до офіційного друкованого органу оголошення про порушення справи про банкрутство. Протягом місяця від часу публікації кредитори збанкрутілого боржника подають до господарського суду письмові заяви з відповідними майновими вимогами до банкрута, разом з документами, що підтверджують обґрунтованість цих вимог. Іноземні юридичні особи, а також громадяни, які бажають брати участь у санації боржника, теж мають протягом названого терміну подати до господарського суду заяви з письмовим зобов'язанням про переведення на них боргу і вказати умови санації.

За відсутності пропозицій про санацію або незгоди кредиторів з умовами санації господарський суд своєю постановою визнає боржника банкрутом і призначає ліквідаторів з представників зборів кредиторів, банків, фінансових органів, а також Фонду державного (комунального) майна України, якщо банкрутом є державне підприємство або організація. Ліквідатори проводять процедуру задоволення вимог кредиторів.

З моменту визнання юридичної особи банкрутом її діяльність припиняється. За необхідності за поданням прокуратури чи клопотанням боржника, розпорядника майна або кредиторів господарський суд може визнати не чинною будь-яку угоду щодо продажу майна боржника, укладену протягом трьох місяців до початку провадження у справі про банкрутство, якщо продаж відбувався в інтересах зацікавленої особи з боку боржника. Суд також може визнати не чинною угоду щодо продажу майна чи прийняття боржником на себе зобов'язань протягом року до початку провадження у справі про банкрутство: якщо продаж майна здійснено з метою приховання цього майна або несплати боргів; якщо боржник внаслідок угоди отримав набагато менше, ніж реальна ціна майна; якщо боржник на момент укладання угоди вже був фактично неплатоспроможний чи став таким унаслідок виконання цієї угоди.

Оцінка активів боржника по-різному впливає на склади злочинів. Якщо виявлені активи боржника великі, то це добре у випадку, коли скоєне фіктивне банкрутство (ст. 218 КК), тому що це зменшить збиток, заподіяний кредиторам, і складу цього злочину може взагалі не бути. А у випадку приховування стійкої неплатоспроможності (ст. 220 КК) навпаки — що більшою є вартість схованих активів, то більший збиток, заподіяний кредиторам.

Чинне законодавство України про банкрутство (ч. 3 ст. 215 ГК) передбачає відповідальність за умисне банкрутство (доведення до банкрутства). Умисне банкрутство — це стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом.

Стаття 219 КК, що передбачає відповідальність за доведення до банкрутства, деталізує та уточнює це поняття. Згідно з положеннями цієї статті, доведення до банкрутства — це умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору.

Стаття передбачає відповідальність, якщо господарські дії, вчинені навмисне власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності довели до банкрутства і завдали великої шкоди. Діяння, визначене в цій статті, встановлює відповідальність за традиційне «злісне банкрутство», загальноприйняте на європейському континенті. Водночас, у розумінні цих традиційних злочинів у КК існують відмінності:

- відповідальність за діяння поєднується із завданням великої шкоди (це положення незрозуміле, з урахуванням тієї обставини, що злісне банкрутство за небезпекою діяння, шкодою, заподіяною цим діянням, та способом замаху на чужі майнові права мало відрізняється від шахрайства, за яке встановлена відповідальність навіть у тому випадку, коли розмір збитку невеликий);

- це діяння, відповідно до КК, карається значно м'якше, ніж у тих державах, де відносно економічне благополуччя робить його менш небезпечним (максимальне покарання за це діяння в Україні передбачено у вигляді обмеження волі на строк до трьох років, тоді як в Англії, наприклад, до семи років, у Німеччині — до 10). Зазвичай за подібні дії встановлюється відповідальність, подібна до відповідальності за шахрайство, крадіжку, присвоєння довіреного майна та інші корисливі ненасильницькі майнові злочини;

- дії, вчинені власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності» при традиційному злісному банкрутстві становлять небезпеку лише в тому випадку, коли вони вчинені навмисно з корисливих мотивів, з метою введення суб'єкта господарської діяльності до банкрутства. В інших випадках це - нормальна і звичайна практика.

Слід зазначити й ту обставину, що у ст. 219 КК йдеться про вчинення дій «умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб».

Суб'єктом злочинних діянь, передбачених ст. 219 КК, може бути власник, службова особа суб'єкта підприємницької діяльності. Співучасниками злочину можуть бути будь-які інші особи, які сприяють вчиненню дій, що довели до банкрутства. Мотиви злочину, зазвичай, є корисливими, хоча можуть бути й іншими, що на кваліфікацію вчиненого не впливає.

В більшості випадків суб'єктами таких злочинів є посадові особи суб'єктів господарської діяльності. Вони виконують різні функції, пов'язані з керівництвом, розпорядженням майном, встановленням порядку його зберігання, переробкою і реалізацією, обліком і контролем над витраченими цінностями тощо. Не виключено, що такі особи можуть зловживати своїми повноваженнями всупереч законним інтересам організації, суспільства або держави.

Існує велика кількість підприємств, які, ховаючись за процедурою банкрутства, не бажають платити кредиторам і, особливо, державі. Симптомом, що насторожує, тут є виведення активів або незаконне їх заміщення. Ці маніпуляції виявляються шляхом аналізу фінансових документів, що може дати привід для більш поглибленої перевірки. Якщо наявне різке погіршення фінансового стану,

а виведення активів відбувається швидкими темпами, це дає підстави припускати наявність ознак навмисного банкрутства.

У практиці банкрутства дуже часто буває так, що залишки майна підприємства-банкрута правдою і неправдою «виводяться» із кризового підприємства в нове ще до процедури банкрутства. Як наслідок виходить така ситуація: підприємство, що заборгувало, просто «хоронять», а його майно працює на новому підприємстві. Кредиторам залишається тільки чекати, коли їм нададуть документ про неможливість задоволення вимог у зв'язку з відсутністю майна. В підсумку вони можуть лише списати дебіторську заборгованість з балансу за рахунок валових доходів. При цьому керівники боржника, зазвичай, не несуть жодної відповідальності.

Банкрутство активно використовується також як інструмент у корпоративній конкуренції. Агресивний інвестор, скупивши борги підприємства, яке йому сподобалося, і вибравши найбільш сприятливий момент, може ініціювати процедуру банкрутства й призначити свого арбітражного керуючого, через якого надалі контролюватиме всю діяльність і фінансові потоки боржника. А в плані санації з подачі найбільшого кредитора може бути передбачений пункт про обмін корпоративних прав боржника на вимоги кредиторів. Таким чином, банкрутство використовується як відносно дешевий та ефективний інструмент тіньової приватизації.

Банкрутство у поєднанні з іншими інструментами може використовуватися в необмеженій кількості махінацій, що передбачають не тільки зовні легальні операції, а й прямі порушення закону — фальсифікацію документів, підкуп посадових осіб, приховування майна тощо.

Експерти вважають, що сам факт порушення справи про банкрутство чи визнання підприємства банкрутом багато в чому свідчить про те, що цьому передували якісь некоректні чи навмисні дії керівників боржника.

Типові способи зловживань у фіктивному банкрутстві:

— ухилення від сплати податків через банкрутство. На час дії мораторію на задоволення вимог кредиторів зупиняється виплата боржником податкових зобов'язань, і до нього не застосовуються податкові санкції. Якщо до комітету кредиторів не увійшли представники податкової служби, боржник може домогтися списання всього податкового боргу чи розрахуватися по ньому неліквідним майном. А у разі ліквідації боржника, від якого залишилися одні лише неліквідні активи і борги, податковим органам залишається списати його податковий борг як безнадійний;

— отримання великих партій товару під реалізацію та здійснення великих оплат послуг «своїм» фірмам за будівництво, рекламу, маркетинг за рахунок отриманих коштів від реалізації;

— виведення активів підприємства-боржника або незаконне їх заміщення. Цьому сприяє непрозорість процедури оцінки та реалізації активів боржника, які у ході банкрутства надають можливість для виведення в іншу структуру, підконтрольну керівництву чи власникам боржника;

— передавання майна підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб в обмін на отримання неадекватної частки участі (акцій) в них;

— штучне збільшення кредиторської заборгованості «своїм» кредиторам за рахунок сплати штрафних санкцій, відшкодування збитків.

— передавання майна у заставу під значно менший кредит, позику;

— попередня оплата дорогої оренди, лізингових платежів тощо.

Головними об'єктами дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій є:

— установлення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та ін.);

— установлення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;

— установлення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарчої діяльності;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді, відповідності до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності та в інших випадках);

— установлення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Основними завданнями економічної експертизи та експертного дослідження інформації про економічну діяльність підприємств і організацій є:

— визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (зазначити реквізити);

— як вказані показники вплинули на результати господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію, підприємство);

— чи підтверджується документально розмір внеску (сума) до статутного фонду (зазначається організація, підприємство), та яка частка відповідно до статутних документів підлягає поверненню учаснику (учасникам), що вибули зі складу засновників (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові для фізичних осіб, назва підприємства у разі виходу зі складу засновників юридичних осіб) та на яку суму, дата виходу;

— визначити частку майна (зазначається організація, підприємство) пропорційно частці статутного фонду, що підлягає виплаті учасникові (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові, дата, виходу) у разі його виходу із складу засновків;

— визначити розмір збитку від необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (зазначається організація) за період (зазначається який) і в якій сумі;

— які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, призвели до матеріальних збитків від заниження орендної плати;

— чи підлягає індексації частка капітальних вкладень (назва підприємства) у складі незавершеного будівництва (назва підприємства);

— відповідно до наданих установчих та первинних документів чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких конкретно), які підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів?

Основними джерелами, спираючись на які бухгалтер-експерт має дослідити фінансову діяльність підприємства, є:

➤ Конституція України, ухвалена Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 234 К/96 ВР.

➤ Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року (в редакції від 30 червня 1999 року);

- глава 23 Господарського кодексу України;
- ст. 53 Цивільного кодексу України;
- Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», затверджений постановою Верховної Ради України від 16.07.1999 р. № 996-XIV.
- Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами», що затверджений постановою Верховної Ради України від 21.12.2000 р. № 2181-III.
- Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, що затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.
- Інструкція про порядок нарахування та погашення пені. Затверджена наказом ДПА України від 01.03.2001 р. № 77.
- Інструкція про порядок застосування та стягнення штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби. Затверджена наказом ДПА України від 17.03.2001 р. № 110.
- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати». Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами і доповненнями).
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 № 290.
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318.
- Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку. Затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. № 356.
- нормативно-методичні документи, що регламентують ведення бухгалтерського обліку;
- наказ про облікову політику підприємства;

- нормативні документи з виробництва і реалізації продукції;
- розрахунок собівартості реалізованої продукції;
- договори, якими оформлено операції з реалізації продукції (робіт, послуг) та іншого вибуття активів (договори купівлі-продажу та ін.);
- розрахункові документи (рахунки, виставлені покупцям на оплату відвантаженої продукції);
- податкові накладні (для визначення обсягів зобов'язань з ПДВ);
- реєстри аналітичного та синтетичного обліків;
- первинні документи, зокрема «Акт на списання основних засобів», «Накладна на відпуск матеріалів», товарно-транспортні накладні, накладні на відвантаження готової продукції та ін.;
- документи, що засвідчують факти здійснення інвестиційної та фінансової діяльності;
- розрахунок обґрунтованості понесених підприємством витрат від надзвичайних подій та отриманих внаслідок цих подій доходів;
- форми фінансової звітності (Ф. 1, Ф. 2);
- декларація про прибуток підприємства;
- матеріали попередніх ревізій і перевірок правильності визначення фінансових результатів;
- останній аудиторський висновок;
- рішення судів про визнання дебітора неплатоспроможним;
- інформація правоохоронних органів.

Методичні прийоми та методика проведення судово-бухгалтерської експертизи фінансових результатів діяльності підприємства включають:

- **розрахунково-аналітичні** (економічний аналіз; аналітичні та статистичні розрахунки; економіко-математичні);
- **документальні** (відповідність відображених операцій вимогам чинного законодавства; формальна й арифметична перевірка документів, в яких відображається здійснення господарських операцій, реєстрів аналітичного та синтетичного обліку, фінансової звітності; зустрічна перевірка документів; логічний контроль правильності відображення взаємозв'язаних операцій та ін.);
- **органолептичні** (контрольні заміри робіт; технологічні експертизи; суцільні (безперервні) спостереження тощо);
- **прийоми узагальнення, оцінювання і реалізації результатів експертизи** (аналітичне групування доказів; групування проміжних результатів експертизи; узагальнення результатів дослідження та складання висновку експерта; розробка пропозицій з профілактики правопорушень; вручення висновку бухгалтера-експерта правоохоронним органам; реалізація пропозицій із профілактики правопорушень; реалізація результатів експертизи у суді).

*ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ
ТА САМОПЕРЕВІРКИ*

1. Назвіть мету та завдання судово-бухгалтерської експертизи готівково-розрахункових операцій.

2. Назвіть об'єкти судово-бухгалтерської експертизи готівково-розрахункових операцій

3. Назвіть методичні прийоми експертного дослідження операцій з коштами у касі та на рахунках у банку.

4. Якими нормативно-правовими актами керуються експерти при дослідження операцій з коштами у касі та на рахунках у банку.

5. Назвіть фактографічну інформацію судової експертизи операцій з коштами у касі та на рахунках у банку.

6. Назвіть мету та завдання судово-бухгалтерської експертизи основних засобів.

7. Назвіть об'єкти судово-бухгалтерської експертизи основних засобів.

8. Назвіть методичні прийоми експертного дослідження основних засобів.

9. Якими нормативно-правовими актами керуються експерти при дослідження основних засобів.

10. Назвіть фактографічну інформацію судової експертизи основних засобів.

11. Назвіть мету та завдання судово-бухгалтерської експертизи товарно-матеріальних цінностей.

12. Назвіть об'єкти судово-бухгалтерської експертизи товарно-матеріальних цінностей.

13. Назвіть методичні прийоми експертного дослідження товарно-матеріальних цінностей.

14. Якими нормативно-правовими актами керуються експерти при дослідження товарно-матеріальних цінностей.

15. Назвіть фактографічну інформацію судової експертизи товарно-матеріальних цінностей.

16. Назвіть мету та завдання судово-бухгалтерської експертизи нарахування та сплати податків та зборів.

17. Назвіть об'єкти судово-бухгалтерської експертизи нарахування та сплати податків та зборів.

18. Назвіть методичні прийоми експертного дослідження нарахування та сплати податків та зборів.

19. Якими нормативно-правовими актами керуються експерти при дослідженні нарахування та сплати податків та зборів.

20. Назвіть фактографічну інформацію судової експертизи нарахування та сплати податків та зборів.

21. Назвіть особливості економічної експертизи та експертного дослідження достовірності фінансової звітності.

22. Назвіть завдання та методичні прийоми економічної експертизи та експертного дослідження фінансово-кредитних операцій.

23. Назвіть мету, завдання та методичні прийоми економічної експертизи та експертного дослідження інформації про економічну діяльність підприємств та організацій.

РОЗДІЛ 6

ЗАВЕРШАЛЬНА СТАДІЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

6.1. Висновок судово-економічної експертизи, його структура та зміст

6.2. Особливості висновку експертного дослідження та повідомлення про неможливість надання висновку

6.3. Оцінка висновку судово-економічної експертизи органами попереднього слідства та судом

6.1. Висновок судово-економічної експертизи, його структура та зміст

Результати дослідження експерта-економіста викладаються у висновку у встановленому інструктивними документами Міністерства юстиції України порядку. Він поширюється на всі види судової експертизи, а тому є обов'язковим і для експерта-економіста.

Відповідно до вимог цього порядку експертний висновок повинен містити три частини: вступну, дослідну та результативну, зміст яких наведено на рис. 6.1.

Фактичні дані, які внаслідок проведеного дослідження виявлені експертом, надають його висновку доказового значення в справі. Це означає, що суд та слідство використовують висновки експерта для обґрунтування рішення, що виноситься ним у справі.

З огляду на сказане, висновок експерта має задовольняти низку вимог, найголовнішими з яких є: відповідність процесуальним вимогам, об'єктивність, повнота, наукова обґрунтованість, логічність та послідовність викладення, стислість та чіткість.

Порушення цих вимог спричиняє не лише призначення повторних експертиз, але й скасування відповідних рішень слідчих органів та судів вищими судовими інстанціями.

Висновок експертизи складається на підставі досліджень усіх наданих експерту матеріалів в межах його компетенції. Цей висновок має повно і об'єктивно відбивати результати проведеного дослідження і підтверджуватися даними первинних документів, облікових реєстрів і звітності податкового органу. Оскільки висновок експерта є доказом, то він має бути чітким, конкретним і зрозумілим, як для слідчого, так і для всіх учасників судового розгляду.

Структура висновку експерта	▼ Вступна	<ul style="list-style-type: none"> — назва експертизи, її номер, вид (додаткова, повторна, комісійна або комплексна); — номер та назва справи, за якою призначена експертиза; — короткий виклад обставин справи, що зумовили призначення експертизи; — дані про особу (орган), які призначили експертизу (прізвище та ініціали слідчого, його посада); — дата і номер постанови або ухвали про призначення експертизи; — дані про експерта (експертів): посада, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність і стаж експертної роботи; науковий ступінь і вчене звання; — дата надходження матеріалів до експертної установи і дата підписання висновку експертизи; — питання, які належить вирішити експертові; — перелік матеріалів, які надсилаються на експертизу, спосіб доставки, вид упаковки й дата їх надходження; — клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, наслідки їх розгляду; — обставини справи, які мають суттєвий вплив на висновки, з обов'язковим зазначенням їх джерела; — відомості про осіб, які були присутні під час проведення експертом досліджень (прізвище, ініціали, процесуальне положення); — попередження експерта про кримінальну відповідальність згідно зі ст. 384 і ст. 385 КК України; — довідково-нормативні документи і методична література, які використовувалися експертом при вирішенні поставлених питань (із зазначенням бібліографічного опису)
	▼ Дослідна	<ul style="list-style-type: none"> — відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи та способи дослідження, умови їх проведення; — посилання на ілюстрації, додатки до висновку та надання необхідних роз'яснень до них; — експертна оцінка результатів дослідження; — повне роз'яснення відповідей на поставлені експерту питання з посиланнями на нормативні документи, наведенням арифметичних розрахунків, які здійснено для з'ясування обставин справи
	▼ Заключна (висновок)	<ul style="list-style-type: none"> — чіткі узагальнюючі відповіді на поставлені перед експертом питання, сформульовані ним на основі результатів дослідження матеріалів справи, наведених у досліджуваній частині розрахунків з обов'язковим посиланням на нормативні акти, що регулюють здійснення операцій, пов'язаних з питаннями слідчого

Рис. 6.1. Складові висновку експерта та їх зміст

Висновок експерта повинен бути повним і науково обґрунтованим. Повнота висновку передбачає всебічне описання об'єкта дослідження, інформаційного забезпечення та методики дослідження. Наукова обґрунтованість висновку полягає у застосуванні експертом в процесі дослідження загальнонаукових та часткових емпіричних прийомів та методів. Обґрунтованість висновку підвищується використанням аналітичних розрахунків, прийомів економіко-математичного аналізу, статистичних групувань, таблиць та схем, а також висновків інших видів експертиз.

До важливих вимог процесуального характеру належить також послідовність та конкретність висновків експертизи. Оскільки висновок експерта є непрямим доказом, тому він повинен бути чітким, конкретним, стислим і легко сприйматися слідчим (суддею) та усіма учасниками судового процесу.

Ні в якому разі не допускається двозначного тлумачення рішень. Відповіді на питання обов'язково підкріпляються відповідними доказами.

Згідно зі ст. 75 КПК України, експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. За необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожен з них складає свій висновок окремо.

Структура і зміст висновку експерта повинні відповідати вимогам ст. 4.11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз. Висновок експерта складається із трьох частин: *вступної, дослідницької та заключної*.

У *вступній* частині вказуються: назва експертизи, її номер, чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною; дата і номер постанови про призначення експертизи; прізвище та ініціали слідчого; перелік матеріалів, що надійшли експерту для дослідження, спосіб доставки та вид упаковки; питання, які поставлені перед експертом (у тому числі у формулюваннях слідчого або суду); дані про експерта, експертів (прізвище, ініціали, стаж експертної роботи, освіта, спеціальність, учений ступінь, посада; для експерта, який не працює в експертній установі, вказується номер посвідчення про включення до реєстру судових експертів); клопотання експерта про подання додаткових матеріалів, наслідки їх розгляду, відомості про осіб, які були присутні під час проведення досліджень; попередження експерта про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України за надання завідомо неправдивого висновку; довідково-нормативні документи та методична література, які використовувались експертом при вирішенні поставлених завдань (із зазначенням біографічних даних).

У *дослідницькій* частині висновку експертизи відновлюється весь процес експертного дослідження у тій послідовності, в якій викладено питання. Описання об'єктів дослідження починають із зазначення даних (обставин), що були виявлені, застосовані методи дослідження, умови їх проведення. Далі описуються документи, які використовувались експертом у процесі дослідження, дається експертна оцінка результатів дослідження.

Кожному питанню, яке вирішується експертом, має відповідати певний розділ досліджувальної частини. Якщо декілька питань тісно пов'язані між собою, хід їх вирішення може описуватись в одному розділі.

В *заключній* частині висновку експерта викладаються результати дослідження з кожного питання, поставленого слідчим у формі конкретної відповіді, в тій послідовності, в якій вони викладені в його вступній частині.

Висновки експерта не можна ототожнювати з припущеннями, які не мають конкретного обґрунтування і які не можуть виступати в ролі доказів. Висновки експерта повинні мати категоричний характер.

Висновок підписується експертом, а при проведенні комісійної судової експертизи — всіма її учасниками.

Висновок експерта може мати відповідні додатки (таблиці, графіки, схеми), які деталізують і конкретизують результати експертизи. Кожний додаток підписується експертом і є невід'ємною частиною висновку.

Висновок експертизи та додатки до нього складаються у двох екземплярах, один з яких направляється особі або органу, які призначили експертизу, а другий залишається експертній установі.

6.2. Особливості висновку експертного дослідження та повідомлення про неможливість надання висновку

Підставою проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Хід і результати таких досліджень викладаються у висновку експертного дослідження із зазначенням спеціалізації.

Висновок експертного дослідження складається за структурою та змістом висновку експерта, за такими винятками:

— у вступній частині висновку зазначається, хто і коли звернувся до установи чи безпосередньо до експерта із замовленням про проведення дослідження;

— опускається запис, який стосується відповідальності особи, що проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку.

Ст. 77 КПК України передбачені випадки, коли експерт не має можливості надати висновок:

> якщо поставлені перед експертом питання виходять за межі його спеціальних знань;

> якщо надані експерту матеріали є недостатніми для надання висновку.

За наявності цих обставин експерт у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість дати висновок. Повідомлення про неможливість дати висновок має складатися за змістом, аналогічним висновку експерта, з тією різницею, що замість викладення дослідження з поставлених питань треба навести обґрунтування неможливості надати висновок.

Повідомлення про неможливість подання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної.

У вступній частині викладаються відомості, указані в аналогічній вступній частині висновку експертизи. У повідомленні про неможливість надання висновку експерт попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 385 Кримінального кодексу України.

У мотивувальній частині викладаються причини, які обумовили неможливість надання висновку.

У заключній частині вказується про неможливість надання висновку.

У разі неповноти матеріалів експерт передусім зобов'язаний порушити клопотання про їх витребування та залучення до справи. Необхідність у складанні повідомлення про неможливість дати висновок виникає в цьому разі тільки тоді, коли слідчий або суд вичерпали всі шанси надати експерту необхідні матеріали або коли надані експерту матеріали недоброякісні, бухгалтерський облік перебуває в незадовільному стані, через що керуватися ним не можна.

Повідомлення про неможливість дати висновок має бути мотивованим: у ньому вказується, чому експерт вважає, що питання не входять до його компетенції, або чому на підставі матеріалів, поданих для дослідження, не можна відповісти на поставлені питання. В останньому разі бажано конкретно вказати, відсутність саме яких матеріалів не дає можливості дати висновок.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає особі або органу, яка призначила експертизу, а другий — оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи.

Якщо таке повідомлення надається під час судового розгляду, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, складається один документ — висновок експерта. У цьому випадку експерт попереджається про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу України.

Предмети та документи, що були об'єктом експертизи, підлягають поверненню разом із висновком експертизи або повідомленням про неможливість провести експертизу.

6.3. Оцінка висновку судово-економічної експертизи органами попереднього слідства та судом

Оцінка висновку експерта передбачає перевірку правильності використання методики дослідження, наукової обґрунтованості і достовірності висновків і проводиться в таких напрямках:

- перевірка кваліфікації експерта, наявність спеціальної освіти, а також його незацікавленості по справі;
- перевірка дотримання при виконанні експертизи процесуальних норм;
- перевірка правильності застосованих експертом методів дослідження;
- виявлення можливих протиріч, допущених експертом в своєму висновку, особливо це стосується одних і тих самих цифрових даних, які наведені експертом в різних частинах висновку;
- чи надані вичерпні відповіді на всі поставлені питання;
- чи достатньо ясно і детально у логічній послідовності викладений у висновку процес дослідження та обґрунтування результатів з посиланням на документи і нормативні акти;

- чи вірно виконані розрахунки у дослідницькій частині та застосовані нормативні положення;
- чи надані висновки у межах компетенції експерта;
- чи відповідають висновки іншим доказам по справі.

Висновки експерта повинні відповідати іншим зібраним по справі доказам, доповнювати їх. Однак, якщо висновки експерта суперечать іншим доказам, то це не означає, що експертиза проведена недоброякісно. Документально господарські операції можуть бути оформлені та проведені по обліку відповідно до вимог чинного законодавства і експерт правильно вирішив поставлені перед ним питання відповідно до цих документальних даних, але в результаті аналізу всіх зібраних доказів і обставин справи з'ясовано, що такі господарські операції не проводились взагалі або в іншому періоді, тому висновки експерта не можуть бути (повністю чи частково) використані як доказ. В такому випадку необхідна оцінка доказів у їх сукупності.

Доказове значення висновку експерта залежить також від форми висновків (категорична, умовно-категорична та альтернативна). Звичайно, на підставі всебічного використання при дослідженні документальних даних, необхідно досягати об'єктивної категоричності відповідей на питання, що вирішуються.

За необхідності уточнення окремих положень висновку експерта, якщо це не потребує додаткового дослідження, відповідно до процесуальних норм, проводиться допит експерта. За недостатньої чіткості або повноти висновку, залучення до справи додаткових документів, які можуть вплинути на раніше надані висновки, призначається додаткова експертиза. Якщо висновки експерта-економіста прямо суперечать матеріалам справи, визнані як необґрунтовані та сумнівні, — призначається повторна експертиза.

Всебічна, вмотивована оцінка слідчим (судом) висновку експерта-економіста сприяє підвищенню ефективності його використання та доказовості по кожній конкретній справі.

Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Висновок експерта є одним із доказів у справі.

Судам потрібно мати на увазі, що акти чи інші документи, в тому числі відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть розглядатися як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи, навіть якщо вони одержані на запит суду, органу дізнання, слідчого або адвоката.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТА САМОПЕРЕВІРКИ

1. Висновок експерта, його структура та зміст.
2. Яка інформація наводиться у вступній частині висновку експерта?
3. Що необхідно розкрити у дослідницькій частині висновку експертизи?
4. Яким чином формується заключна частина висновку експерта?
5. Правова регламентація висновку експерта-бухгалтера.
6. В чому полягають особливості складання висновку, який виконується під час судового розгляду?
7. Як оцінюється висновок судово-бухгалтерської експертизи слідчим чи адвокатом?
8. Які підстави призначення додаткової експертизи?
9. Які підстави призначення повторної експертизи?
10. Як реалізується висновок експерта в судовому процесі?
11. Визначте профілактичні заходи щодо запобігання правопорушень у господарській діяльності.
12. Підстави та порядок передавання висновку експерта замовнику експерта.
13. Назвіть обставини, за яких експерт повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість дати висновок.
14. Назвіть напрямки оцінки висновку експерта органами попереднього слідства та судом.
15. Від яких форм висновків залежить доказове значення висновку експерта?

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про судову експертизу

Закон введено в дію з дня опублікування — 21 квітня 1994 року
(згідно з Постановою Верховної Ради України
від 25 лютого 1994 року № 4038а-XII)

Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України
від 3 квітня 2003 року № 662-IV,
від 9 вересня 2004 року № 1992-IV,
Рішенням Конституційного Суду України
від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007

(Установлено, що з 1 січня 2007 року максимальний розмір пенсії або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсій за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсій, встановлених законодавством), призначених (перерахованих) у 2006 — 2007 роках відповідно до цього Закону не може перевищувати 12 мінімальних розмірів пенсії за віком, встановленої абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» згідно із Законом України від 19 грудня 2006 року № 489-V)

(Установлено, що у 2007 році працюючим пенсіонерам, на яких поширюється дія цього Закону, достроково призначена пенсія за віком (з урахуванням підпункту «г» пункту 1 статті 26 Закону України «Про зайнятість населення», пункту «в» частини другої статті 12 Закону України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» та статті 21 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні») у період до досягнення пенсійного віку, передбаченого законодавством для відповідної категорії осіб, не виплачується згідно із Законом України від 19 грудня 2006 року № 489-V, це положення, передбачене статтею 98 Закону України від 19 грудня 2006 року № 489-V, визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007)

(Установлено, що у 2007 році пенсія за віком відповідно до цього Закону призначається лише при досягненні пенсійного віку, передбаченого

статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», згідно із Законом України від 19 грудня 2006 року № 489-V, це положення, передбачене статтею 103 Закону України від 19 грудня 2006 року № 489-V, визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007)

Цей Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття судової експертизи

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

(стаття 1 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 2. Законодавство України про судову експертизу

Законодавство України про судову експертизу складається із цього Закону, інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про судову експертизу, застосовуються правила міжнародного договору України.

(стаття 2 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 3. Принципи судово-експертної діяльності

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Стаття 4. Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку

Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються:

процесуальним порядком призначення судового експерта;

забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання, досудового та судового слідства;
(абзац четвертий статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)
створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
можливістю призначення повторної судової експертизи;
присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

Стаття 5. Максимальне збереження об'єктів дослідження

Під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження.

Стаття 6. Забезпечення умов праці судового експерта за місцезнаходженням об'єктів дослідження

Якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження, особа або орган, який її призначив, повинні забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження і належні умови праці.

Стаття 7. Суб'єкти судово-експертної діяльності

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

До державних спеціалізованих установ належать:
науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань.

(стаття 7 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03.04.2003 р. № 662-IV, у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 8. Науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності

(назва статті 8 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

(частина перша статті 8 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

(статтю 8 доповнено новою частиною третьою згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV, у зв'язку з цим частину третю вважати частиною четвертою)

Міністерство юстиції України забезпечує видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза».

Стаття 9. Державний Реєстр атестованих судових експертів

Атестовані відповідно до цього Закону судові експерти включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України.

Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, а у випадках, передбачених частиною четвертою статті 7 цього Закону, — іншим фахівцям з відповідних галузей знань.

(стаття 9 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Розділ II СУДОВИЙ ЕКСПЕРТ

Стаття 10. Особи, які можуть бути судовими експертами

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

(частина перша статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

(частина друга статті 10 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

(статтю 10 доповнено частиною третьою згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 11. Особи, які не можуть бути судовими експертами

Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість.

Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 12. Обов'язки судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний:

1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;

2) на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;

3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 13. Права судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;

2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

(пункт 2 частини першої статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що стосуються інтересу для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом.

(частину першу статті 13 доповнено пунктом 6 згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 14. Відповідальність судового експерта

Судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Розділ III ФІНАНСОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(назва розділу III у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 15. Фінансування судово-експертної діяльності

Проведення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується за рахунок Державного бюджету України.

Проведення судових експертиз у кримінальних та адміністративних справах державними спеціалізованими установами здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з Державного бюджету України.

Проведення судових експертиз, обстежень і досліджень судово-медичними та судово-психіатричними установами здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету.

Витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України та судово-медичними і судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України у ци-

вільних і господарських справах відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Проведення інших експертних досліджень і обстежень державними спеціалізованими установами здійснюється за рахунок замовника.

Державні спеціалізовані установи, а також фахівці, що не є працівниками цих установ, зазначені у статті 7 цього Закону, виконують інші роботи на договірних засадах.

(стаття 15 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 16. Атестація судового експерта

Метою атестації судового експерта є оцінка професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи. Залежно від спеціалізації їм присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи.

Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань та відповідність займаній посаді.

Залежно від спеціалізації і рівня підготовки працівникам державної спеціалізованої установи присвоюються кваліфікація судового експерта і кваліфікаційний клас.

Порядок проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта визначається міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

(стаття 16 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 17. Експертно-кваліфікаційні комісії

Для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

До складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці та науковці, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію судового експерта або кваліфікаційний клас, а також фахівець з процесуальних питань судової експертизи.

Порядок присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям чи позбавлення кваліфікації судового експерта фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, визначається Міністерством юстиції України. З цією метою при Міністерстві юстиції України створюється

Центральна експертно-кваліфікаційна комісія, яка діє відповідно до положення про неї, що затверджується Міністерством юстиції України.

Присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним і судово-психіатричним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних і судово-психіатричних експертів проводяться в порядку, що встановлюється Міністерством охорони здоров'я України.

(стаття 17 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 18. Оплата праці та соціальний захист судових експертів

Питання оплати праці та умови соціального захисту судових експертів визначаються Кодексом законів про працю України та іншими актами законодавства України.

На працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз поширюються особливості матеріального та соціально-побутового забезпечення, передбачені Законом України «Про державну службу», якщо інше не передбачено законами України.

(частина друга статті 18 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 19. Охорона державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи

(назва статті 19 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Охорона приміщень і територій установ судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, а також режим утримання осіб, які перебувають під вартою і направлені на судово-психіатричну експертизу, забезпечуються Міністерством внутрішніх справ України за рахунок коштів, що виділяються йому на цю мету з державного бюджету.

Охорона експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України забезпечується цими органами.

(частина друга статті 19 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03.04.2003 р. № 662-IV)

Стаття 20. Інформаційне забезпечення

Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані надавати безоплатно інформацію, необхідну для проведення судових експертиз, державним спеціалізованим установам, а також, за згодою, натурні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи. Державні спеціалізовані установи, судові експерти та залучені фахівці, що проводять судові експертизи, у разі отримання інформації, що становить державну, комерційну чи іншу охоронювану законом таємницю, повинні забезпечити нерозголошення цих відомостей.

(частина перша статті 20 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Державні спеціалізовані установи, що проводять судові експертизи, мають право одержувати від судів, органів дізнання і попереднього слідства знаряддя злочину та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження у справах, для використання в експертній і науковій діяльності.

(частина друга статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Стаття 21. Кадрове забезпечення

Підготовка фахівців для державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, здійснюється вищими навчальними закладами; спеціалізація та підвищення кваліфікації проводяться на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України з урахуванням обмежень, передбачених законом.

Для забезпечення належного професійного рівня фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і отримали кваліфікацію судового експерта, крім тих, які мають науковий ступінь, один раз на три роки повинні пройти стажування в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України відповідно до спеціальності та підтвердити рівень своїх професійних знань.

Вивчення потреб у підготовці, спеціалізації та підвищенні кваліфікації експертів, а також розроблення пропозицій щодо задоволення цих потреб здійснюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

(стаття 21 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Розділ IV МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 22. Проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави

У разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою.

Оплата вартості судової експертизи здійснюється за домовленістю між замовником і виконавцем судової експертизи.

Стаття 23. Залучення фахівців з інших держав
для спільного проведення судових експертиз

Керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України.

(частина перша статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Плата іноземним фахівцям за участь у судовій експертизі та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її проведенням, здійснюється за домовленістю сторін.

Стаття 24. Міжнародне наукове співробітництво

Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики.

(стаття 24 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. № 1992-IV)

Президент України
Л. КРАВЧУК

м. Київ
25 лютого 1994 року
№ 4038-ХП

**ІНСТРУКЦІЯ
ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Затверджена наказом Міністерства юстиції України
від 8 жовтня 1998 року № 53/5
(у редакції наказу Міністерства юстиції України
від 30 грудня 2004 року № 144/5)

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
3 листопада 1998 року за № 705/3145

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Порядок призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — експертизи та дослідження) судовим експертам науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, що не працюють у державних спеціалізованих установах (далі — експерти), їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів визначаються Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Митним кодексом України, Законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи та цією Інструкцією.

1.2. Основними видами експертизи є:

1.2.1. Криміналістична: почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; портретна; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних пошкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи) та балістична; вибухотехнічна; відеозвукозапису; матеріалів, речовин та виробів з них (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнодійних і отруйних речовин; спиртостітких сумішей; металів і сплавів).

(підпункт 1.2.1 пункту 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5, від 29.12.2006 р. № 126/5)

1.2.2. Грунтознавча.

1.2.3. Біологічна.

1.2.4. Екологічна із дослідження пестицидів.

(підпункт 1.2.4 пункту 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

1.2.5. Інженерно-технічна: автотехнічна; транспортно-залізнична; стану доріг та дорожніх умов; гірничотехнічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна; в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; електро-технічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційних систем та засобів.

(підпункт 1.2.5 пункту 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

1.2.6. Економічна.

(підпункт 1.2.6 пункту 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

1.2.7. Товарознавча.

1.2.8. Автотоварознавча.

1.2.9. Оціночна (у т. ч. оцінка цілісних майнових комплексів; паїв; цінних паперів; оцінка будівельних об'єктів та споруд; оцінка машин, обладнання, транспортних засобів, літальних апаратів, судноплавних засобів).

(підпункт 1.2.9 пункту 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

1.2.10. Експертиза охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.

1.2.11. Психологічна.

1.2.12. Мистецтвознавча.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

Для проведення експертизи може утворюватися комісія експертів. Комісійна експертиза проводиться двома чи більшою кількістю експертів.

Експертиза, для вирішення питань якої необхідні знання з різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань, є комплексною. До проведення таких експертиз, у разі потреби, залучаються фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Згідно із процесуальним законодавством України експертами можуть виконуватись первинні, додаткові та повторні експертизи.

1.3. Відповідно до чинного законодавства за дорученням правоохоронних органів (у тому числі для вирішення питання про порушення адміністративної чи кримінальної справи), посадових осіб Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Державної виконавчої служби, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, та їх представників, нотаріусів банківських установ, страхових компаній, а також інших юридичних і фізичних осіб можуть виконуватись експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи. Результати експертних досліджень викладаються в письмових висновках експертних досліджень згідно з чинним законодавством України.

(пункт 1.3 із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5, від 15.07.2008 р. № 1198/5, від 01.06.2009 р. № 965/5)

1.4. Проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна.

(пункт 1.4 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5,

із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)

1.5. Експертизи та дослідження проводяться експертними установами, як правило, за зонами регіонального обслуговування (перелік зон наведено в додатку).

За наявності обставин, що зумовлюють неможливість або недоцільність проведення експертизи в установі за зоною обслуговування, особа або орган, які призначають експертизу, зазначивши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої установи.

(пункт 1.5 доповнено абзацом другим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

1.6. Експертизи та дослідження, які проводяться атестованими судовими експертами, що не працюють у державних установах, здійснюються з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону України «Про судову експертизу».

1.7. Підставою для проведення експертиз є передбачений законом процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом).

Підставою проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридична або фізична особа) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

У випадках, передбачених законодавством, експертною установою надсилається рахунок вартості робіт за проведення досліджень.

(пункт 1.7 доповнено абзацом третім згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

1.8. Експертизи та дослідження проводяться фахівцями, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів.

1.9. При проведенні експертиз в державній експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладаються на керівника експертної установи.

(пункт 1.9 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

1.10. Якщо експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною установою, організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням покладається на її керівника.

(пункт 1.10 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

1.11. Експерти, що не працюють в державних спеціалізованих установах та на професійній основі здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечують проведення експертиз та досліджень відповідно до вимог Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24.12.2003 № 170/5, зареєстрованої Міністерством юстиції України 24.12.2003 за № 1209/8530.

1.12. Керівник експертної установи може виступати як експерт відповідно до присвоєної йому експертної спеціальності.

1.13. Строк проведення експертизи встановлюється, у залежності від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців, керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу), у межах:

— 10 днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і не складних за характером досліджень;

— 1 місяця — щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень;

— 2 місяців — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;

— більше 2 місяців — щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання /лазерного, оптичного, електронного/, проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів), при цьому термін виконання не повинен перевищувати 3 місяців.

(абзац п'ятий пункту 1.13 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

У виняткових випадках, якщо експертиза є особливо складною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує більше п'яти томів матеріалів справи, або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки, більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який призначив експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинно перевищувати п'яти днів; при складних та найскладніших дослідженнях — відповідно десяти та п'ятнадцяти днів.

(абзац шостий пункту 1.13 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5, у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

У разі відмови органу, що призначив експертизу, у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи, матеріали справи можуть бути повернені з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у статті 7 Закону України «Про судову експертизу».

(пункт 1.13 доповнено новим абзацом сьомим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

У випадку невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення доступу до об'єкта дослідження (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта), матеріали справи можуть бути повернуті органу (особі), який призначив експертизу, із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

(пункт 1.13 доповнено новим абзацом восьмим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5, у зв'язку з цим абзаци сьомий та восьмий вважати відповідно абзацами дев'ятим та десятим)

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, пов'язаних з витребуванням додаткових матеріалів або усуненням інших недоліків, допущених особою або органом, яка призначила експертизу.

2. ОBOB'ЯЗКИ, ПРАВА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТА

2.1. На експерта покладаються такі обов'язки:

2.1.1. Прийняти до виконання доручену йому експертизу.

2.1.2. Провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний висновок.

2.1.3. Повідомити в письмовій формі особу або орган, яка призначила експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані.

2.1.4. З'явитися на виклик особи або органу, яка призначила експертизу, для надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення.

2.1.5. Заявити самовідвід за наявності передбачених законом обставин.

2.1.6. З дозволу особи або органу, яка призначила експертизу, проводити окремі дослідження в присутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та інших осіб у випадках, передбачених законодавством.

2.2. Експерт має право:

2.2.1. Ознайомлюватись з матеріалами справи, які стосуються експертизи.

2.2.2. Порушувати клопотання відповідно до процесуального законодавства про надання додаткових та інших матеріалів, необхідних для вирішення поставлених питань.

2.2.3. З дозволу особи або органу, яка призначила експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих, судових, виконавчих дій та задавати питання, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи.

2.2.4. Указувати у висновку на факти, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення.

2.2.5. У разі незгоди з іншими членами експертної комісії — скласти окремий висновок.

2.2.6. Викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень.

2.2.7. Оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, яка призначила експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

2.2.8. На забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав.

2.3. Експерту забороняється:

2.3.1. Проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника) експертної установи, керівника структурного підрозділу, за винятком експертиз, доручених йому безпосередньо органом дізнання, слідчим, після огляду, у якому він брав участь як спеціаліст, а також експертиз, які проводяться під час судового розгляду.

2.3.2. Самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно.

2.3.3. Розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, суду дані, що стали йому відомі під час проведення експертизи, та повідомляти її результати будь-кому, крім особи (органу), що призначила експертизу.

2.3.4. Вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи побічно зацікавлені в результатах експертизи.

2.3.5. Зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням.

2.4. За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до органів дізнання та досудового слідства або суду експерт несе адміністративну відповідальність.

За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

3. ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ (ДОСЛІДЖЕНЬ)

3.1. Експертиза проводиться після подання особою чи органом, яка її призначила, матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та цієї Інструкції.

3.2. До експертної установи надаються: постанова (ухвала) про призначення експертизи, об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, у разі потреби, — матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо).

3.3. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи вказуються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прі-

звище особи, що призначила експертизу; назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави призначення експертизи; прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертів; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Якщо під час проведення експертизи об'єкт (об'єкти) дослідження може бути пошкоджений або знищений, у постанові (ухвалі) повинен міститися дозвіл на його пошкодження або знищення.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні експертизи, надається в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз.

3.4. Вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відібрання зразків оформлюються протоколами згідно з вимогами процесуального законодавства. У них, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань. Протокол мають підписати всі особи, які брали участь у вилученні об'єктів, відібранні зразків.

Об'єкти, що надаються на дослідження, відповідно упаковуються та засвідчуються особою у передбаченому законодавством порядку.

Для відібрання зразків особа або орган, які призначили експертизу, можуть залучити спеціаліста.

Якщо в матеріалах справи є дані про особливості виявлення, вилучення, зберігання об'єкта експертного дослідження або про інші обставини, що могли вплинути на його властивості та ознаки, про них слід зазначити в постанові (ухвалі) про призначення експертизи та надіслати засвідчені належним чином копії протоколів слідчих дій в експертну установу (експертів).

3.5. У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертів, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано в постанові (ухвалі) про її призначення.

3.6. У разі призначення додаткової або повторної експертизи, крім матеріалів, указаних у пункті 3.3 цієї Інструкції, до експертної установи (експертів) надаються також висновки попередніх експертиз з усіма до-

датками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку.

У постанові (ухвалі) про призначення додаткової або повторної експертизи зазначаються мотиви й підстави їх призначення.

У разі, коли експертиза або додаткова експертиза призначена як повторна, але за процесом дослідження чи наданими об'єктами не є такою по суті, керівником експертної установи організовується проведення відповідної експертизи, а у вступній частині висновку вказуються мотиви зміни її процесуального визначення відповідно до законодавства.

(пункт 3.6 доповнено абзацом третім згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

3.7. У постанові (ухвалі) про призначення комплексної експертизи зазначаються її назва та установа (установи), експертам якої (яких) доручено її проведення, а в разі участі в її проведенні особи, яка не працює в експертній установі, — також прізвище, ім'я та по батькові, освіта, спеціальність, місце роботи, адреса цієї особи, інші дані. У разі, якщо проведення комплексної експертизи доручено експертам декількох установ, у постанові (ухвалі) про її призначення зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи, зокрема координацію роботи експертів і зв'язок з особою або органом, яка призначила експертизу.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною визначається експертна установа.

Постанова (ухвала) про призначення комплексної експертизи направляється в кожному з установ-співвиконавців, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження і матеріали справи направляються провідній установі.

Якщо в постанові (ухвалі) провідну установу не визначено, вона визначається за згодою між керівниками установ, а якщо вони не дійшли до згоди, — то особою чи органом, яка призначила комплексну експертизу.

3.8. Оформлення матеріалів для призначення комісійної експертизи здійснюється за правилами, викладеними в пункті 3.7 цієї Інструкції.

(пункт 3.8 в редакції наказу Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

3.9. Якщо необхідно провести експертизу (дослідження) на місці події або огляд об'єкта за його місцезнаходженням, орган або особа, яка призначила експертизу (замовила дослідження), повинна забезпечити прибут-

тя експерта, безперешкодний доступ до об'єкта, а також належні умови його роботи, а в разі потреби викликати учасників процесу або інших осіб. У разі неявки осіб чи їх законних представників, що викликалися у визначений час на місце події або огляду об'єкта, дослідження (огляд) проводиться без їх участі, про що зазначається у висновку.

3.10. Пункт 3.10 виключено

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ (ДОСЛІДЖЕНЬ) ТА ОФОРМЛЕННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ

4.1. Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу установи організувати проведення експертизи.

При цьому він може безпосередньо призначити експерта та встановити строк виконання експертизи відповідно до вимог цієї Інструкції або передати вирішення цих питань заступнику керівника установи чи керівникові підрозділу. Якщо в установі не проводяться певні види експертиз та відсутні фахівці з певної галузі спеціальних знань, керівник установи повідомляє про це орган (особу), що призначив експертизу, та повертає матеріали справи без виконання.

(абзац другий пункту 4.1 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

4.2. Якщо в одній постанові (ухвалі) про призначення експертизи є питання, що стосуються предметів різних видів експертиз, керівник установи визначає питання, які підлягають вирішенню в кожному з підрозділів, кількість виконуваних при цьому експертиз та послідовність їх виконання.

4.3. Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи (не надійшла постанова або ухвала про призначення експертизи, не надійшли об'єкти досліджень тощо), керівник установи терміново у письмовій формі повідомляє про це особу або орган, які призначили експертизу.

Якщо особа або орган, які призначили експертизу, не вживають належних заходів для усунення цих перешкод, керівник установи по закінченні одного місяця з дня направлення повідомлення повертає їм матеріали.

4.4. Організуюючи виконання комплексної експертизи, керівник установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам установи і визначає, який з них є провідним.

Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії.

Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох установ, комісія експертів формується керівником провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної установи.

4.5. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при вирішенні поставлених питань. Як голова комісії він виконує лише організаційні функції, а саме:

- скликає нараду експертів, на якій ознайомлює їх з постановою (ухвалою) про призначення експертизи та матеріалами, які надійшли на дослідження;

- організовує розробку спільної програми досліджень, у тому числі з визначенням послідовності та термінів виконання окремих досліджень; у разі неузгодження дій комісії при виконанні досліджень чи порушення їх послідовності повідомляє про це керівника установи;

- організовує попереднє вивчення досліджуваних об'єктів членами комісії;

- здійснює зв'язок з керівниками установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює строки проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень;

- керує проміжними та підсумковими нарадами експертів;

- складає проект висновку (повідомлення про неможливість надання висновку) або доручає будь-кому з членів комісії.

4.6. Якщо експертиза призначена не як комплексна, але при її проведенні з'ясується, що вирішення поставлених питань або деяких з них потребує застосування спеціальних знань, що належать до різних галузей знань, керівник експертної установи організовує її виконання за правилами проведення комплексної експертизи.

4.7. Якщо проведення комплексної експертизи не може бути здійснене силами експертів даної установи, її керівник повідомляє про це особу або орган, яка призначила експертизу, та просить залучити до проведен-

ня експертизи експерта відповідної спеціалізації. Залучення такого експерта провадиться з дотриманням вимог процесуального законодавства України.

4.8. Якщо протягом одного місяця робота комісії експертів різних установ не була розпочата, керівник експертної установи, що здійснював організацію роботи комісії, повідомляє про це орган, що призначив експертизу. Після цього, якщо протягом місяця заходи з організації роботи комісії не вживаються, матеріали повертаються замовнику без виконання.

(розділ 4 доповнено новим пунктом 4.8 згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5, у зв'язку з цим пункти 4.8 — 4.22 вважати відповідно пунктами 4.9 — 4.23)

4.9. Якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповіді, він письмово повідомляє особу або орган, яка призначила експертизу, про неможливість надання висновку.

Якщо особа або орган, що призначили експертизу, звернулися до експертної установи про продовження строків подання додаткових матеріалів, керівник установи може призупинити строк проведення досліджень на термін до 1 місяця.

(пункт 4.9 доповнено абзацом другим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

4.10. При проведенні дослідження експерт повинен уживати заходів щодо збереження наданих на експертизу об'єктів, аби не допустити їх знищення або пошкодження.

Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, а в постанові (ухвалі) відсутній дозвіл на пошкодження (знищення) цього об'єкта, то на його пошкодження чи знищення має бути отримана письмова згода особи або органу, яка призначила експертизу.

У разі пошкодження чи знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експертизи вноситься про це відповідний запис. Пошкоджені під час дослідження об'єкти або їх залишки повертаються особі або органу, яка призначила експертизу.

Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також надані для порівняльного дослідження зразки позначаються відповідними штампами й після проведення експертизи (дослідження) повертаються особі або органу, яка призначила експертизу.

4.11. Висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядається керівником експертної установи (або його заступником) і направляється особі або органу, яка призначила експертизу.

Якщо при ознайомленні з висновком судового експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник судово-експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також судовий експерт, який проводив попереднє дослідження. Експерти комісії у разі згоди між собою підписують спільний висновок експертів, а у разі виникнення розбіжностей між членами комісії складається декілька висновків відповідно до позицій експертів.

(абзац другий пункту 4.11 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

Висновок експерта або повідомлення про неможливість надання висновку, який дається поза експертною установою (у судовому засіданні, на місці події), розглядається керівником установи після надходження матеріалів експертизи до установи. Про зауваження, які виникли в керівника експертної установи після ознайомлення з висновком експерта (повідомлення про неможливість надання висновку), він може повідомити особу або орган, яка призначила експертизу.

4.12. Висновок експерта складається з трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

(пункт 4.12 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

4.13. У вступній частині висновку експерта зазначаються:

— найменування документа («Висновок»), його номер, за наявності відповідних підстав — характер експертизи (чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною), вид (назва) експертизи, за якою справою (кримінальною, цивільною, господарською, номер справи) вона проводиться;

— дата складання висновку;

— дата надходження постанови (ухвали), об'єктів і матеріалів справи до експертної установи (її найменування), експерта (його ім'я, по батькові);

— найменування і дата складання документа, на підставі якого виконується експертиза (постанова, ухвала), та найменування особи (посада, прізвище, ініціали) або органу, яка призначила експертизу;

— перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

— відомості про надані матеріали справи (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

— спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

— перелік питань (дослівно у формулюванні постанови чи ухвали), які винесено на вирішення експертизи; якщо питання у постанові (ухвалі) сформульовано неясно або редакція питання в постанові (ухвалі) не відповідає Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки і призначення судових експертиз, але зміст завдання експертів зрозумілий, то після наведення питання в редакції постанови (ухвали) про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає згаданим Рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найбільш доцільний порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у постанові (ухвалі), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, — відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у постанові (ухвалі) про призначення експертизи, — указується, у якому порядку вирішуватимуть ці питання;

— питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи;

— абзац одинадцятий пункту 4.13 виключено

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)

— дані про експерта (експертів): посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;

— попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 Кримінального кодексу України (в необхідних випадках — за відмову від надання висновку за ст. 385 Кримінального кодексу України);

— дату направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дату надходження додаткових матеріалів або відомостей про нас

лідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

— при проведенні повторних експертиз указуються відомості про первинну (попередні) експертизу (прізвища, ініціали експертів, назва експертної установи чи місце роботи експертів, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи; зміст питань, які були поставлені перед експертом на повторне вирішення, а також мотиви призначення повторної експертизи, які зазначені в постанові (ухвалі) про її призначення); у разі, якщо такі мотиви в постанові (ухвалі) відсутні, про це робиться відповідний запис;

— при проведенні комісійних та комплексних експертиз зазначається голова комісії (провідний експерт);

— відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус);

— нормативні акти та література, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, із зазначенням, відповідно, їх дати, номера прийняття, редакції та бібліографічних даних.

4.14. У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань.

Дослідницька частина повинна включати:

— відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методи) дослідження, їх реєстраційний номер, умови їх використання;

— посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

— експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядних експертних провадженнях і на вимогу осіб, які призначили експертизу (дослідження), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в постанові (ухвалі) про призначення експертизи питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

(пункт 4.14 доповнено новим абзацом сьомим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5, у зв'язку з цим абзаци сьомий та восьмий вважати відповідно абзацами восьмим та дев'ятим)

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

4.15. У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині.

(абзац перший пункту 4.15 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

У разі, якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладених у дослідницькій частині.

4.16. Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків.

Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням ідентифікаційного номеру. Якщо експерт працює у складі юридичної особи, його висновок також засвідчується підписом керівника та печаткою юридичної особи.

(абзац третій пункту 4.16 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

4.17. Висновок експертів при проведенні комплексної експертизи складається за правилами, викладеними в пунктах 4.11 — 4.15 цієї Інструкції, з урахуванням таких особливостей:

(абзац перший пункту 4.17 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

— у вступній частині додатково зазначаються дані про інші експертизи, якщо їх результати використовувались для вирішення питань, поставлених перед комплексною експертизою;

— дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини із зазначенням прізвищ експертів;

— узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

4.18. Спільний висновок комісії експертів підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди.

У разі, якщо згоди між ними не було досягнуто, складається декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна — окремими, під відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

4.19. При проведенні первинної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється особі або органу, яка призначила експертизу, а другий оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи.

При проведенні повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок і додатки до нього складаються:

— у двох примірниках — у разі, якщо висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу або особі, яка призначила експертизу, другий — оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу;

— у чотирьох примірниках — у випадку непідтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу або особі, яка призначила експертизу, другий — оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій — направляється до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий — направляється до Міністерства юстиції України.

На повторні експертизи складаються контрольні картки, які надсилаються у термін до 5 днів установі (службі), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до Міністерства юстиції України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу.

При проведенні експертиз експертами декількох експертних установ наглядові провадження оформлюються у кількості, яка відповідає числу установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються особі або органу, яка призначила експертизу, керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи).

4.20. Висновок експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду складається за правилами цього розділу Інструкції, з урахуванням таких винятків:

— у вступній частині висновку не вказується запис щодо попередження експерта про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (такий запис робиться в протоколі судового засідання);

— якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати.

Другий примірник висновку експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду і копія ухвали суду (постанови судді) про її призначення подається експертом до експертної установи.

4.21. Повідомлення про неможливість подання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної.

У вступній частині викладаються відомості, указані в пункті 4.12 цієї Інструкції. У повідомленні про неможливість надання висновку експерт попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 385 Кримінального кодексу України.

(абзац другий пункту 4.21 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 10.06.2005 р. № 59/5)

У мотивувальній частині викладаються причини, які обумовили неможливість надання висновку.

У заключній частині вказується про неможливість надання висновку.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає особі або органу, яка призначила експертизу, а другий — оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи.

Якщо таке повідомлення надається під час судового розгляду, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість надання висновку, складається один документ — висновок експерта. У цьому випадку експерт попереджається про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу України.

4.22. Предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню особі або органу, яка призначила експертизу, разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку.

4.23. Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Хід і результати таких досліджень викладаються у висновку експертного дослідження із зазначенням спеціалізації.

Висновок експертного дослідження складається за структурою та змістом висновку експерта, за такими винятками:

у вступній частині висновку зазначається, хто і коли звернувся до установи чи безпосередньо до експерта із замовленням про проведення дослідження;

опускається запис, який стосується відповідальності особи, що проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку.

(пункт 4.23 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)

Начальник управління експертного забезпечення правосуддя Л. М. Головченко

Додаток до Інструкції про призначення та проведення
судових експертиз та експертних досліджень

Перелік регіональних зон обслуговування науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України

Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз
Дніпропетровська, Запорізька області

Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз
Донецька і Луганська області

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області

Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз
Автономна Республіка Крим

Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області

Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Кіровоградська, Миколаївська, Одеська і Херсонська області

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса
Полтавська, Сумська, Харківська області та м. Севастополь

Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності
Зона обслуговування поширюється на всі регіони.

(додаток із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

(Інструкція в редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5)

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом Міністерства юстиції України
від 8 жовтня 1998 року № 53/5
(у редакції наказу Міністерства юстиції України
від 30 грудня 2004 року № 144/5)

**Науково-методичні рекомендації з питань підготовки
та призначення судових експертиз та експертних досліджень**

(назва у редакції наказу Міністерства
юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)
Почеркознавча експертиза

1. Головним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису. Цією експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) певною особою?

Чи виконані декілька рукописних текстів (рукописних записів) однією особою?

Чи виконано рукописний текст навмисно зміненим почерком?

Чи виконано рукописний текст у незвичних умовах під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному стані?

Чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

Аналогічні питання можуть вирішуватись і щодо виконавців підписів.

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Чи виконано підпис тією особою, від імені якої він зазначений, або іншою особою?

Чи виконано підпис в незвичних умовах під впливом збивальних факторів (природних, штучних)?

У виняткових випадках, коли оригінали досліджуваних документів не можуть бути представленими експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями документа, приєднаними до справи у встановленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення. Почеркознавчі дослідження за копіями об'єктів дослідження можуть бути проведені лише після вирішення експертами в галузі технічного дослідження документів питання про відсутність монтажу. У таких випадках можуть вирішуватися такі питання:

(абзац чотирнадцятий пункту 1 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

Чи виконано певною особою рукописний текст (рукописні записи) у документах, електрофотографічні копії яких надані на дослідження?

Чи виконано підпис, зображення якого міститься в електрофотографічній копії документа, тією особою, від імені якої він зазначений?

2. Для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації.

1. Тут і далі, якщо не вказано інше, рекомендації, адресовані слідчому (судді), стосуються й інших осіб або органів, які призначають експертизу.

2. Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (буквені та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до порушення кримінальної (відкриття цивільної чи господарської) справи і не пов'язані з її обставинами; умовно-вільними є зразки почерку, виконані певною особою до виникнення справи, але пов'язані з обставинами цієї справи, або виконані після виникнення справи, але не в зв'язку з її обставинами; експериментальні зразки почерку — це такі, що виконані за завданням слідчого (судді) у зв'язку з призначенням даної експертизи.

3. Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи слідчий (суддя) повинен пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації, а потім позначити кожний зразок, тобто указати, що це вільний зразок почерку (підпису) певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові) та посвідчити це своїм підписом.

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта (форма № 1), паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, та ін.).

4. Вільні зразки по змозі повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості та ін.), за його змістом та цільовим призначенням.

Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід по змозі надати вільні зразки аналогічного характеру.

5. Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджуваного об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи та ін.), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

6. У разі, коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи, виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості та ін.), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений у відповідності до бланка.

7. Якщо розташування підпису, що досліджується, не визначається характером документа, експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах як лінованого, так і нелінованого паперу.

Після нанесення 10—15 експериментальних підписів аркуші паперу треба міняти.

8. Якщо рукописний текст, що досліджується, виконано «друкованими» літерами і цифрами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним та ін.), експериментальні зразки на другому етапі (див. п. 5) також повинні бути виконані «друкованими» літерами і цифрами або відповідним шрифтом.

Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту неприпустиме.

9. Якщо вбачаються підстави, що виконавець досліджуваного рукописного тексту намагався змінити свій почерк (писав лівою рукою, з іншим нахилом тощо), додатково відбираються зразки, виконані таким самим чином.

10. Експериментальні зразки посвідчуються слідчим (суддею). У посвідчувальному написі зазначаються прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо).

11. Якщо дослідженню підлягає рукописний текст, то вільні та експериментальні зразки надаються у вигляді текстів. При дослідженні підписів та обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) вільні та експериментальні зразки надаються як у вигляді відповідних текстів (записів), так і у вигляді підписів.

12. Як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст (запис), тим більша потреба у вільних зразках. Вільні зразки підпису надаються по змозі не менше ніж на 15 документах, експериментальні — у кількості не менше 5—8 аркушів.

13. Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 10—15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

14. При вилученні вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, слід відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному.

При відібранні експериментальних зразків підпису особи, від імені якої виконано підпис, слід запропонувати їй розписатися всіма застосовуваними нею варіантами підписів.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються відбирання та надання зразків, не було можливості, про це слід указати в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

15. Якщо необхідно дослідити велику кількість підписів, їх доцільно розділити на групи (за особами, від імені яких виконано підписи, епізода-

ми справи, видами документів тощо) і за кожною групою призначити окрему експертизу.

Документи кожної групи доцільно пронумерувати (у вільних від тексту місцях) і вказати один раз у постанові (ухвалі) про призначення експертизи як назву документа, так і його порядковий номер, і надалі посилатись тільки на порядковий номер документа.

Якщо виникають труднощі, пов'язані з призначенням багато об'єктних експертиз підписів, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста).

16. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід указати на встановлені слідчим (судом) особливі обставини виконання рукописного тексту, які могли вплинути на змінення ознак почерку (незвична поза або незвичний стан виконавця тощо). Якщо є дані, що виконавцем є особа, у якій порушена координація рухів, про це також слід повідомити експерта. У разі виконання рукописного тексту особою похилого або старечого віку потрібно надати відомості про рік її народження і стан здоров'я на момент можливого виконання об'єкта почерку, що досліджується.

Авторознавча експертиза

17. Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту.

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання тексту, факт викривлення ознак писемного мовлення тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?

Чи є певна особа автором декількох різних текстів?

Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?

Чи складений даний текст кількома авторами?

Які риси соціально-демографічного портрету автора можна встановити за даним текстом?

Яка є основна мова спілкування (рідною мовою) певної особи — автора даного тексту?

Чи спостерігаються в даному тексті ознаки, які можуть свідчити про незвичний психофізіологічний стан автора?

Чи створений текст документа під диктовку або шляхом переписування?

Чи створений текст документа з навмисним перекручуванням писемного мовлення?

Чи містять висловлювання автора статті негативну або позитивну оцінку конкретної особи та її діяльності?

Які значення мають слова, словосполучення, фрази у тексті?

Авторознавчою експертизою можуть вирішуватися також інші питання.

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, як правило, лише за наявності відносно великого тексту (не менше 500 слів).

18. Готуючи матеріали для проведення авторознавчої експертизи з метою встановлення авторства, слідчий (суддя) повинен зібрати вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації.

Зразки писемного мовлення засвідчуються слідчим (суддею) за правилами посвідчення зразків почерку (див. п. 3 розділу «Почеркознавча експертиза»).

19. Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, на якій його складено, і по змозі — за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (довідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли впливати на формування ознак. Вільні зразки писемного мовлення повинні надаватися не менш як на 25 аркушах.

20. Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних, експериментальних, якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

21. Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується.

Під час відбирання експериментальних зразків спочатку особі, яка підлягає ідентифікації, пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, аналогічну за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за своїм функціональним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка — 500 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, слід відібрати зразки на інші близькі теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками не відповідають документу, що досліджується.

При визначенні характеру й обсягу експериментальних зразків слідчий (суддя) ураховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків.

Загальний обсяг експериментальних зразків повинен складати 25—30 сторінок тексту.

22. До постанови (ухвали) про призначення експертизи бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

Технічна експертиза документів

23. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів.

24. Головними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є:

24.1. Установлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту.

24.2. Виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл.

24.3. Установлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами.

24.4. Визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

24.5. Установлення цілого за частинами документа.

24.6. Установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки.

24.7. Ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця.

25. Головними завданнями експертизи друкарських форм є:

25.1. Установлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках.

25.2. Установлення належності літер певному комплекту шрифту.

25.3. Установлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машини, касові, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; установлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машині.

25.4. Установлення типу, системи, марки, моделі копіювально-розмножувальної техніки (електрофотографічні апарати, факси) та ідентифікація засобів копіювально-розмножувальної техніки за їх відбитками.

25.5. Установлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа.

25.6. Установлення типу та ідентифікація комп'ютерної техніки за виготовленим за їх допомогою документом.

26. Експертизою матеріалів документів установлюються рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини та ін.), а також їх спільна (різна) родова (групова) належність; визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 24.1.

Чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносилися, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?

Чи була замінена в документі фотокартка?

Чи замінювались у документі (договорі, зошиті, книзі, медичній картці тощо) аркуші?

До пункту 24.2.

Який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного тощо) тексту?

Який зміст знебарвленого тексту?

Чи є в даному документі (аркуші паперу) невидимий текст і якщо є, то який саме?

Чи є на документі (аркуші паперу) удавлені штрихи, утворені писальним приладом (знакодруквальним пристроєм тощо)? Якщо є, то який зміст тексту, що утворений удавленими штрихами?

Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст і (або) зображення? Якщо є, то який (яке) саме?

До пункту 24.3.

Писальним приладом якого типу виконано рукописні тексти (підписи) у наданому документі?

Яким чином виконаний підпис від імені громадянина Н..., текст документа (за допомогою технічних засобів чи пишучим приладом)?

Чи виконані записи писальним приладом (кульковою ручкою, перовою ручкою, олівцем тощо), наданим на дослідження?

До пункту 24.4.

Чи виготовлені (виконані) дані документи (фрагменти документа) у різний час?

У якій послідовності виконувались реквізити даного документа (підпис, відтиск печатки тощо)?

До пункту 24.5.

Чи становили раніше одне ціле надані на експертизу (дослідження) частини документа?

Чи належали надані на експертизу частини документа визначеному документу (накладній, видатковому касовому ордеру тощо)?

До пункту 24.6.

Чи виготовлено наданий документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?

Чи використані для створення змонтованого документа документи, вилучені у гр. Н.?

До пункту 24.7.

Чи намальовано бланк документа даною особою?

Чи вирізана печатка, відтиск якої є на даному документі, певною особою?

Чи певною особою надруковано наданий машинописний текст?

До пункту 25.1.

Який спосіб (способи) поліграфічного друку використано під час виготовлення даного документа?

Яким способом (з використанням набору друкарського шрифту, шляхом рисування тощо) виготовлена дана друкарська форма?

Чи з одного набору (одного стереотипу, одним кліше) надруковані дані документи (наводяться їх найменування)?

Чи відповідає даний цінний папір (грошова купюра, облігація, лотерейний білет тощо) за своїми характеристиками аналогічним цінним паперам, що виготовляються Держзнаком України (або вказати іншого виробника)?

До пункту 25.2.

Чи є літери, знайдені в даній особі, частиною шрифтової каси (значаються гарнітура, кегль) даної друкарні?

До пункту 25.3.

Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено текст (зображення) у даному документі?

До пункту 25.4.

Який тип, система, марка копіювально-розмножувального апарата, на якому виготовлений текст?

Чи виготовлено наданий документ (відбиток) на даному копіювально-розмножувальному апараті, зразки відбитків якого надані для порівняльного дослідження?

Чи виготовлено надані документи (відбитки) на одному й тому самому копіювально-розмножувальному апараті?

До пункту 25.5.

Яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле)?

Чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в даному документі наданою печаткою (штампом, факсиміле)?

Чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в наданому документі печаткою (штампом, факсиміле), експериментальні та вільні зразки відтисків якої надані для порівняльного дослідження?

Чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в наданих документах однією і тією самою печаткою (штампом, факсиміле)?

Чи нанесений відтиск печатки (штампа) у той час, яким датований документ?

До пункту 25.6.

Який тип принтера, на якому виготовлений текст?

Чи виготовлено наданий документ на принтері, зразки роздрукованих текстів якого надані для порівняльного дослідження?

Чи виготовлено надані документи на одному чи на різних принтерах?

До пункту 26.

До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клей, фарбувальна речовина штрихів записів тощо)?

Чи мають спільну родову (групову) належність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей, картон, фарбувальна речовина та ін.) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира та ін.)?

Чи належать надані аркуші паперу до різних партій випуску?

Чи написано текст фарбою з даної ємкості?

Чи виготовлений рукописний текст у той час, яким датований документ?

У який період часу був виконаний рукописний текст у наданому документі?

В один чи різні періоди часу виконано рукописні тексти в наданих документах?

Чи в один період часу були виконані рукописні текст та підпис у наданому документі?

27. Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а

також експериментальні зразки — відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів. Вільні зразки надаються по змозі, експериментальні — в обов'язковому порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше як у трьох примірниках.

Вільні зразки слід відшукувати серед відбитків, які за часом виконання були б якомога більше наближені до досліджуваного відбитка.

28. Якщо для ідентифікації друкарських машин неможливо вишукати вільні зразки, які б збігалися за часом виконання з текстом, що досліджується, слід з'ясувати, чи не ремонтувалась машина в період між виконанням досліджуваного тексту та виконанням вільних зразків, що саме ремонтувалось, зокрема чи не замінювався шрифт (цілком, частина, яка саме)?

Експериментальні зразки друкарських машин повинні мати всі знаки в порядку їх розміщення на клавіатурі машини, показувати максимальну довжину рядків та всіх інтервалів між ними.

Доцільно також при виготовленні експериментальних зразків друкувати знаки у тих комбінаціях, у яких вони наявні в досліджуваному тексті.

Якщо текст, що досліджується, надрукований через копіювальний папір, слід додатково надати зразки, виконані через копіювальний папір.

29. Для ідентифікації печаток та штампів експертів направляються вільні зразки на п'яти — шести документах та експериментальні зразки у вигляді максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики.

Вільні зразки відтисків печаток (штампів) повинні бути порівнянними за часом нанесення з наданими на дослідження відтисками.

30. Для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується. Як вільні зразки направляються чеки, які вибиті на даному апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека. Важливо, щоб зразки і досліджуваний чек мали якомога менший розрив у часі їх виготовлення.

31. Для ідентифікації засобів копіювально-розмножувальної техніки повинні надаватися виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менше ніж у п'яти примірниках та вільні, порівнянні за часом виготовлення із наданими для дослідження документами.

32. Для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині (розміщення заголовка, ширина полів, виділення абзаців, розміщення виноска та ін.) надаються:

вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним (службові листи, статті та ін.), надруковані даною особою приблизно в той самий час, що й досліджуваний текст;

експериментальні зразки тексту обсягом у два — три аркуші, однотипного з тим, що досліджується, надруковані під диктовку особою, що підлягає ідентифікації.

Експериментальні зразки відбираються не менше ніж у три прийоми з невеликим розривом у часі. Це підвищує можливості виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця.

33. Для ідентифікації особи, яка нарисувала (вирізала) друкарську форму, надаються вільні зразки відтисків, однотипних з досліджуваним (по змозі), та експериментальні — виконані особою, яка підлягає ідентифікації, з пам'яті і шляхом зарисовування з оригіналу.

До відбору зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

34. Призначаючи експертизу з метою встановлення відповідності способу виготовлення бланка, іншої поліграфічної продукції зразкам, як порівняльний матеріал надаються бланки справжніх документів з такими самими поліграфічними даними (підприємство-виробник, рік видання, тираж, номер замовлення).

35. Для запобігання пошкодженням кожний з досліджуваних документів слід зберігати в окремому конверті; невеликі — у розгорнутому вигляді, а великі — згорнутими за наявними складками. Прошивати документи, робити на них будь-які написи, підкреслювати або обводити фрагменти, які підлягають дослідженню, забороняється.

36. При призначенні експертиз стосовно документів, виготовлених за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, необхідно вжити заходів для збереження її у такому стані, у якому вона перебувала на час вилучення. Не дозволяється здійснювати будь-які операції з такою технікою до її направлення на експертизу.

37. Для розв'язання ідентифікаційних завдань щодо документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, надається ця техніка в комплекті (системний блок комп'ютера, інсталяційний диск з драйвером принтера або багатофункціонального пристрою, з'єднувальні та мережеві кабелі, принтер). До направлення комп'ютерної техніки на експертизу будь-яка робота на ній не дозволяється. Вирішення ідентифікаційних питань проводиться в рамках комплексної комп'ютерно-технічної експертизи та технічної експертизи документів при наявності електронного оригіналу документа (файла). Вилучення комп'ютерної техніки, її огляд має проводитися за участю спеціаліста у галузі комп'ютерно-технічних досліджень.

(пункт 37 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

38. Принтери (особливо струминні) слід направляти на експертизу у найкоротший термін, оскільки застигання барвника може призвести до змін у вигляді та характері нанесення барвника на папір.

39. При призначенні експертиз стосовно документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, необхідно з'ясувати, чи змінювались знімні частини (картриджі) або чи піддавались ремонту які-небудь вузли принтерів. Якщо картриджі лазерних принтерів змінювались, необхідно вжити заходів щодо розшуку відпрацьованих картриджів та подати їх на дослідження. Для проведення експертизи необхідно також вилучити вільні зразки, які були виготовлені на вилученому принтері в період, що відповідає періоду виготовлення досліджувальних документів.

Фототехнічна експертиза

40. Головними завданнями фототехнічної експертизи є:

40.1. Ідентифікація знімальної апаратури за негативами, а також апаратури, яка застосовувалась для виготовлення позитивів (збільшувачі, кадрувальні рамки, глясувачі та ін.).

40.2. Ідентифікація негатива за позитивом.

40.3. Ідентифікація типу (марки) фото- і кіноматеріалів, які застосовуються для зйомки і для виготовлення фотознімків і кінофільмів.

40.4. Ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на знімках (негативах).

40.5. Визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків і кінофільмів.

40.6. Визначення розмірних характеристик зображень на фотознімках (кінокадрах) або їх негативах.

40.7. Відновлення первісних зображень на фотознімках.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 40.1.

Чи експоновано наданий негатив (обернений позитив) даним фотоапаратом (кінознімальною камерою)?

Чи зняті кадри наданих негативів (обернених позитивів) одним і тим самим знімальним апаратом?

Апарат якого типу (моделі) застосовувався для виготовлення даного фотознімка (кінофільма, кінокадрів)?

Чи виготовлявся даний фотознімок (фотокопія мікрофільму, мікрокартки) за допомогою наданого збільшувача?

Чи застосовувалась певна апаратура (фотозбільшувач, фотоглянсувач, різак) при виготовленні даного фотознімка?

Якого типу фотозбільшувач використовувався для виготовлення даного знімка?

До пункту 40.2.

Чи виготовлено наданий фото- або кінодокумент з даного негатива?

Чи виготовлені дані знімки з одного негатива?

До пункту 40.3.

Якого типу (марки) фотопапір (кіноплівка, фотоплівка) використовувався для виготовлення даного зображення?

Чи має спільну родову (групову) належність фотоплівка, що використана для виготовлення даного негатива, та фотоплівка, знайдена в певної особи (за типом, місцем виготовлення, іншими характеристиками)?

До пункту 40.4.

Той самий чи різні предмети (приміщення, ділянки місцевості) зафіксовано на даних фотознімках (кінокадрах)?

До пункту 40.5.

Який вид зйомки використовувався для виготовлення даного фотознімка (натурний, репродукційний, комбінований)?

Чи виготовлено даний знімок із застосуванням фотомонтажу?

Який об'єкт застосовувався для зйомки даного об'єкта (нормальний, ширококутний, довгофокусний)?

З якої відстані знято зафіксований на фотознімку об'єкт?

При якому освітленні (природному або штучному) проводилась зйомка?

Чи виготовлено фотознімок з додержанням технології фотографічних процесів?

Чи використовувались при виготовленні фотознімка ті чи інші технічні прийоми (глянсування, ретушування, тонування та ін.)?

До пункту 40.6.

Які розміри об'єктів, зафіксованих на фотознімку?

На якій відстані один від одного були два (декілька) зображених на знімку об'єкти?

До пункту 40.7.

Яке зображення було на вицвілому фотознімку?

41. Залежно від поставлених питань експертові надається фото- та кіноапаратура, фотознімки, кінофільми, фото- та кіноматеріали.

42. Якщо в певної особи фото- і кінознімальна апаратура не знайдена, але відомо, що вона в неї була, факт використання цієї апаратури для виготовлення негатива, який досліджується, може бути встановлено шляхом порівняння цього негатива з негативами, щодо яких достовірно відомо, що вони проявлені з плівок (пластинок), якими була заряджена дана апаратура.

43. Фото- і кіноапаратуру, яка пересилається до експертної установи, слід ретельно упакувати з метою збереження від пошкоджень під час транспортування.

Експертиза відеозвукозапису

44. Основними завданнями експертизи відеозвукозапису є:

44.1. Встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису.

44.2. Ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 44.1.

Чи на даному технічному пристрої (відеомагнітофоні, диктофоні тощо) зафіксована відеофонограма (фонограма)?

За допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?

Чи є надана відеофонограма (фонограма) оригіналом або копією?

Чи проводився запис відеофонограми (фонограми) безперервно?

Чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?

Чи одночасно проводився запис відеозображення та звуку на відеофонограмі?

До пункту 44.2.

Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?

Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

45. Для встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису на дослідження надається:

— оригінальна фонограма;

— оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована;

— додаткове обладнання, яке використовувалось для запису фонограми у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади керування тощо;

— повні відомості про внесення конструктивних змін в пристрій запису та додаткове обладнання з зазначенням хронології таких змін.

46. Для ототожнення осіб за усним мовленням, зафіксованим у фонограмі, експерту надаються фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди (допиту, очної ставки тощо). Зразки з усним мовленням повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, на якісній апаратурі та носіях, які відповідають установленим стандартам та з невеликим терміном використання. У разі потреби для відбирання зразків запису залучається спеціаліст. Експерту також надається протокол прослуховування фонограм з роздрукованим текстом розмов.

47. Встановлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у фонограмі, не є окремою експертною задачею, оскільки не потребує застосування спеціальних знань та може проводитись спеціалістом при вирішенні питань персоніфікації мовленнєвого матеріалу чи застосуванні спеціальних методів покращання розбірливості усного мовлення.

(розділ у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5) Портретна експертиза

48. Завданням портретної експертизи є ідентифікація особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом, кінострічкою).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи зображений на даному фотознімку громадянин П.?

Одна чи різні особи зображені на даних фотознімках?

Чи зображений на фотознімку невідомого трупа гр. К.?

49. Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи за фотознімком можуть бути достовірні фотографії цієї особи (любительські, професійні, а також експериментальні фотознімки, виготовлені, можливо, за участю спеціаліста (слідчим (судом))). Доцільно, щоб серед порівняльних зразків були знімки, близькі до досліджуваного за часом зйомки і ракурсом зображення.

50. Ідентифікація трупа проводиться шляхом порівняння фотознімка трупа з прижиттєвими знімками. Знімки самого трупа повинні бути зроблені не тільки у фас, профіль, але й в декількох інших ракурсах, оскільки серед прижиттєвих знімків може не бути зразків, на яких особа зображена у фас або профіль.

51. Експериментальні порівняльні зразки не слід ретушувати.

Перед фотозйомкою слід зробити туалет трупа.

Трасологічна експертиза

52. Головними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами — відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Трасологічною експертизою можна також установлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів.

Перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

53. Для вирішення ідентифікаційних завдань експертові необхідно надати: предмети зі слідами, а якщо вилучити їх неможливо, то копії слідів (зліпки, фотознімки); об'єкти, якими, за припущенням слідчого (суду), могли бути залишені ці сліди; дані про час виявлення слідів, умови, у яких були об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу.

Якщо експертові надсилається копія сліду на дактилоплівці або інша копія сліду, необхідно надати схему його розміщення на поверхні предмета (місцевості).

54. Об'єкти дослідження направляються в упаковці, яка забезпечує їх збереження. Речові докази і порівняльні зразки упаковуються окремо.

Поверхня предмета, на якому є сліди, що легко пошкоджуються, наприклад сліди рук, різного роду нашарування тощо, не повинна контактувати з матеріалом упаковки.

Порівняльні зразки позначаються індивідуалізаційними позначками і посвідчуються підписом слідчого (судді). Рекомендації, що стосуються підготовки порівняльних зразків за підвидами трасологічної експертизи, викладені у відповідних частинах цього розділу.

55. Розрізняються такі основні підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів рукавичок, одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів ніг (лап) тварини; експертиза знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами, експертиза слідів знаряддя та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів; експертиза замикальних та контрольних засобів; експертиза слідів розділу цілого на частини; експертиза рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах; експертиза холодної зброї; експертиза вузлів та петель.

Не виключається можливість проведення трасологічної експертизи за слідами інших слідоутворювальних об'єктів, зокрема зубів (інших частин тіла людини або тварини), різного роду предметів масового виробництва тощо. З приводу можливостей експертиз і підготовки матеріалів для їх проведення слід отримувати консультації від експерта (спеціаліста).

Експертиза слідів рук
(дактилоскопічна експертиза)

56. Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи.

Експертиза слідів рук вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворювального об'єкта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на об'єкті сліди рук?

Чи придатні дані сліди для ідентифікації особи?

Чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою?

Чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях?

Чи є на даному предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації?

Якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди?

Які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)?

Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?

У результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо)?

Чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта?

Чи є ознаки переносу вилучених слідів з однієї поверхні на іншу?

57. Об'єктами дослідження з метою ідентифікації особи за папілярними лініями рук є сліди пальців та (або) долонь.

Речові докази, на яких знайдені сліди рук або припускається їх наявність, мають надсилатися експертові в якомога коротші строки.

Експертиза може бути проведена також шляхом дослідження копії сліду на слідокопіювальній плівці, зліпка об'ємного сліду або масштабного фотознімка сліду.

58. Як порівняльні зразки надаються експериментальні відбитки нігтьових фаланг пальців або відбитки долонь осіб, які підлягають перевірці.

3 До кола осіб, що перевіряються, слід включати і тих, що не причетні до скоєння злочину, якщо вони могли залишити сліди на місці події, наприклад мешканців квартири, в якій скоєно крадіжку. Установлення того

факту, що слід залишила саме ця особа, відверне пошук нових підозрюваних і призначення зайвих експертиз.

Якщо в процесі слідчого огляду не було встановлено, якою частиною руки залишено слід, експертові направляються експериментальні відбитки всіх трьох фаланг пальців рук, а також відбитки долонь. Коли є дані, які вказують на те, що слід залишено крайньою верхньою ділянкою нігтьової фаланги, крім відбитків нігтьових фаланг, додатково відбираються відбитки цих ділянок.

59. Якщо мається на увазі, що сліди рук після проведення дактилоскопічної експертизи будуть направлені на судово-медичну експертизу (для встановлення групи крові та ін.), про це слід зазначити в постанові про призначення дактилоскопічної експертизи, що дасть змогу уникнути застосування методів, які виключають надалі проведення судово-медичного дослідження об'єкта.

Експертиза слідів ніг людини та взуття

60. Головними завданнями цього виду трасологічної експертизи є ідентифікація людини за слідами: босих ніг, шкарпеток, панчіх, взуття та вирішення діагностичних завдань з установаження особливостей пересування людини, розміру взуття, зросту людини тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на даній поверхні (даному предметі) сліди босих ніг (панчіх, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (панчіх, шкарпеток, взуття)?

Чи залишені сліди даною особою або шкарпетками, панчогами чи взуттям, вилученими у певної особи?

Чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчіх, взуття), виявлені в різних місцях, однією особою (тими самими шкарпетками, панчогами, взуттям)?

Взуттям якого виду залишені дані сліди і які його характеристики і особливі ознаки (розмір, ступінь зношування тощо)?

Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?

Які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»?

Який механізм утворення слідів взуття?

61. Якщо об'єктом експертизи є зліпок об'ємного сліду або поверхневий відбиток босої ноги, слідчий для порівняльного дослідження виготов-

ляє 2 — 3 експериментальні зліпки (відбитки) з босої ноги особи, що підлягає перевірці.

Коли об'єктом експертизи є зліпок (відбиток) сліду взуття, то експертові, крім цього об'єкта, направляється і саме взуття. У цьому разі порівняльні зразки виготовляються експертом.

62. Якщо об'єктом експертизи є зліпок (відбиток) сліду шкарпеток (панчіх), надітих на ноги, то на експертизу, крім зазначеного об'єкта, надаються 2 — 3 експериментальні зразки зліпків (відбитків) шкарпеток (панчіх), надітих на ноги особи, що перевіряється, а також самі шкарпетки або панчохи.

63. Взуття направляється на дослідження в тому вигляді, у якому воно було виявлене.

Якщо взуття після події і до моменту вилучення носилось або ремонтувалось, то про це слід повідомити експерта.

Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин

64. Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин проводиться з метою ідентифікації конкретної тварини за слідами її ніг (лап), зубів та вирішення діагностичних і ситуаційних завдань (установлення властивостей, станів слідоутворювальних об'єктів, механізму утворення слідів).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи залишені дані сліди ногами (лапами), зубами даної тварини?

Чи залишені сліди підков коня даними підковками?

Чи залишені сліди, знайдені в різних місцях, ногами (лапами), зубами однієї і тієї самої тварини?

Як порівняльні матеріали надаються експериментальні зліпки слідів ніг (лап), зубів тварини, яка ідентифікується, якщо слід об'ємний, або відбитки ніг (лап), якщо слід поверхневий.

На експертизу направляються фотознімки та/або зліпки слідів ніг (лап), зубів, виявлених на місці події.

Якщо сліди залишені ногами підкованого коня, то після виготовлення порівняльних зліпків підкови необхідно зняти і також направити експертові.

Експертиза слідів злому, інструментів, виробів масового виробництва

65. Головним завданням даної експертизи є:

— установлення конкретного екземпляра або виду (характерних особливостей) знаряддя, інструмента, агрегату за слідами його дії;

— установлення механізму (способу) злому (іншої дії), напрямку, в якому проводився злом перешкоди (з внутрішнього або зовнішнього боку), типу (виду) виробу, що залишив слід, способу його виготовлення тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи даним знаряддям (інструментом) було вчинено злом або іншу дію (зрубано дерево, спиляно гілку, перекушено дріт тощо)?

Чи не залишено сліди злому, вилучені з різних місць подій, тим самим знаряддям?

Одним чи декількома знаряддями було вчинено злом?

Знаряддям якого виду вчинено злом?

З якого боку (внутрішнього чи зовнішнього) було вчинено злом перешкоди (стіни, вікна, ґрат та ін.)?

Яким способом розділено предмет (шляхом розрізування, розрубуння, розпилювання, свердління тощо)?

Чи виготовлено виріб за допомогою заводського обладнання?

Чи виготовлений даний виріб (дані виробу) масового виробництва на певному агрегаті (прес-формі, штампі та ін.)?

Знаряддям (інструментом) якого виду проведено обробку виробу?

Заводським чи саморобним способом закупорені пляшки?

Яким способом відкривались або закупорювались пляшки (інша тара)?

Яким способом (заводським або саморобним) наклеювались етикетки (контрольні марки)?

Чи переклеювались етикетки (контрольні марки)?

66. Для дослідження, як правило, експертові надається предмет (предмети) зі слідами.

Як виняток, можуть бути надані зліпки з об'ємних об'єктів. Якщо об'єкт є громіздким (наприклад, прес), надаються його слідоутворювальні деталі. Вилучення частин об'єктів доцільно проводити за участю експерта-спеціаліста.

67. Якщо об'єктом дослідження є сліди свердління, розпилювання, роздроблення, експертів слід надавати також стружки, ошурки, тирсу, тріски, що знайдені на місці події, і вказати їх локалізацію відносно перешкоди чи іншого об'єкта. Якщо з обставин справи видно, що згадані частки можуть утворитися внаслідок дії не лише тих знарядь, які перевіряються, про це слід повідомити експерта.

68. На частинах предметів зі слідами необхідно позначити їх просторове положення (верх, низ, зовнішній або внутрішній бік та ін.).

69. Якщо потрібно встановити напрямок зруйнування віконного скла, експертів надається рама з залишками уламків, а також усі уламки з місця події.

70. Якщо завданням експертизи є ідентифікація агрегату (штампа, прес-форми тощо), на якому виготовлено виріб масового виробництва, то експертів бажано надати, крім виробу, також і можливість оглянути агрегат, який ідентифікується.

Особа, яка призначила експертизу, повинна з'ясувати, чи не піддавався агрегат, який підлягає ідентифікації, ремонту або налагодженню, і при позитивній відповіді на це питання повідомити експерта, у чому полягав ремонт (налагодження), коли він проводився, які деталі замінювались. У цих випадках бажано надати вироби, виготовлені на даному агрегаті до його ремонту.

Експертиза замикальних та запобіжних (контрольних) пристроїв (засобів)

71. Об'єктами експертизи є замки та інші замикальні пристрої, пломби, контрольні пристрої (засоби).

72. Головними завданнями експертизи є встановлення факту і способу відмикання (зламу) пристрою, видів предметів, що були використані для цього, ідентифікація цих предметів, а для пломб, крім того, — ідентифікація пломбувальних лещат, факту переклеювання паперових контрольних засобів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи справний механізм замка? Якщо ні, то в чому полягає несправність?

Чи справний механізм замка?

Чи був відімкнений замок сторонніми предметами (відмичками, підібраними або піддробленими ключами)?

У який спосіб відімкнений (зламаний) замок?

Чи одним способом відімкнені (зламані) надані замки?

У якому стані (замкненому, відімкненому) був замок у момент його пошкодження?

Чи можливо відімкнути даний контрольний замок без пошкодження контрольного вкладиша?

Чи можливо відімкнути даний замок за допомогою інструмента (предмета), що був вилучений у гр. Н.?

Знаряддям якого виду зламано замок?

Чи зламано замок знаряддям, вилученим у гр. Н.?

Чи відмикався замок за допомогою даного ключа (відмички)?

Чи є на ключі-оригіналі ознаки, характерні для виготовлення його копії або зліпка?

Чи була obtиснена пломба даними пломбувальними лещатами?

Чи одними пломбувальними лещатами були obtиснені пломби?

Чи розкривалась і obtискувалась повторно пломба після її obtиснення пломбувальними лещатами?

У який спосіб і за допомогою якого знаряддя була розкрита і повторно obtиснена пломба?

Чи можливо з даної пломби витягти матеріал, що використовувався при опломбуванні (дріт, шпагат, шнур), без порушення її цілісності?

Знаряддям якого виду розкривалась пломба?

Який зміст цифрових та буквених знаків на контактних поверхнях пломби?

Чи не розкривалась пломба представленим знаряддям?

Чи були додержані правила пломбування при накладанні даної пломби?

У який спосіб відмикався (знімався) та повертався на місце даний контрольний пристрій?

73. Якщо об'єктом дослідження є замки, експертові, крім них, направляються відмички й інші предмети, які могли використовуватися для відмикання або зламу замка, а також усі ключі від цих замків.

Замки надаються на дослідження у тому стані, у якому вони знайдені на місці події та вилучені. Устромляти у замкову щілину будь-які предмети (у т. ч. штатні ключі), а також проводити інші експерименти із замками до їх експертного дослідження забороняється.

Вилучення замків із сейфів та інших сховищ доцільно доручати експертові (спеціалістові).

74. Для вирішення питання про те, чи розкривалась пломба, експертові надаються сама пломба, пломбувальні лещата, якими її повинні були пломбувати, або експериментальні пломби, обтиснені цими лещатами.

Щоб забезпечити проведення експертних експериментів, слід надати експертові 10—15 необтиснених пломб, аналогічних тим, що досліджуються, а також зразки матеріалів (дріт, шпагат, шнур), які використовувались при опломбовуванні.

Експертиза цілого за частинами

75. Експертизою встановлюється, чи мають частини предмета (знайдені уламки, шматки, осколки тощо) спільну лінію (поверхню) розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи становили знайдені частини єдине ціле (чи є осколки скла частинами розсіювача фар даного автомобіля, чи відколота дана тріска від певного поля тощо)?

Яким способом відокремлено від предмета його частину?

Який механізм відокремлення від предмета його частини (частин)?

Чи становили складно-складове ціле конструктивні частини об'єкта?

До якого виду належить предмет, частина якого вилучена з місця події?

76. На експертизу надаються всі знайдені частини, які, можливо, раніше склали один предмет.

Експертиза холодної зброї

77. Головне завдання експертизи — установлення належності до холодної зброї ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням пред-

метів. Крім того, експертизою може вирішуватися питання про спосіб виготовлення зазначених предметів, зокрема, чи використовувалося для їх виготовлення заводське обладнання.

Об'єктами експертизи можуть бути екземпляри стандартного військового спорядження (багнети, кинджали, кортики, шаблі та ін.).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є даний предмет холодною зброєю?

Якщо є, то до якого виду холодної зброї він належить?

Чи є даний предмет заготовкою холодної зброї?

Чи використовувалось при виготовленні даної холодної зброї заводське обладнання?

78. Дослідженню підлягає об'єкт, щодо якого перевіряють належність до холодної зброї.

Експертиза вузлів та петель

79. У більшості випадків об'єктами досліджень є вузли та петлі, що виконані (утворені) на віршовках, ременях тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До якого виду належить даний вузол, чи не має він ознак, що вказують на професію виконавця?

Чи не належать декілька вузлів до одного виду?

Чи є вузол простим (професійним)?

Які професійні навички має особа, що виконала вузол (петлю)?

Чи є особа, що виконала вузол (петлю), правшею (лівшею)?

Чи є однаковим спосіб виконання вузлів (петель)?

80. Перед направленням об'єкта на експертизу доцільно сфотографувати вузол з протилежних боків за правилами масштабної зйомки, що усуне труднощі дослідження у випадках, коли в процесі експертизи провадитимуться експерименти (розв'язування і зав'язування вузла тощо).

Слідчому розв'язувати вузол забороняється.

Коли знімають петлю з трупа, віршовку розрізають, не пошкоджуючи вузол. Кінці віршовки в місцях відрізу перев'язують мотузком.

Експертиза рельєфних знаків

81. Об'єктами досліджень цього виду можуть бути відновлені спилані (забиті), слабовидимі номери та інші рельєфні зображення на різного роду виробих. Експертизою встановлюються факт та спосіб змінення зображень.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи піддавався зміні номер на даному екземплярі зброї, агрегатах транспортного засобу тощо?

Яким був первісний номер на об'єкті дослідження?

Яким способом був знищений або змінений номер (знак) на даному об'єкті?

Чи були на даному об'єкті маркувальні позначення?

Чи піддавались зміні маркувальні позначення на даному об'єкті?

Чи виконане маркування об'єкта з застосуванням конкретних засобів?

82. Об'єкти, які підлягають дослідженню, не можна очищати від забруднень, фарби чи іржі.

Експертиза механічних пошкоджень одягу

83. Проведення даного виду трасологічної експертизи дає змогу вирішувати ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання. У процесі дослідження встановлюється характер пошкоджень та механізм їх утворення, вирішуються питання, пов'язані з ідентифікацією (ототожненням) знаряддя за пошкодженнями, що є на даному одязі та ін. Окрему групу становлять питання, що пов'язані з установленням належності єдиному цілому частин одягу, що досліджується.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Чи є на одязі, що наданий для дослідження, пошкодження?

Який механізм утворення пошкоджень на одязі?

Чи є пошкодження на одязі розривом, розрізом, розрубом тощо?

Знарядям (предметом) якого виду утворені пошкодження одягу?

Чи є сліди тертя, тиску, волочіння, тощо на одязі, що наданий для дослідження?

Чи утворені пошкодження на одязі предметами, що надані для дослідження?

Чи належать одному цілому частини одягу, що надані для дослідження?

84. Дослідження пошкоджень одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, відноситься до компетенції судово-медичної експертизи.

Якщо стосовно одягу проводилися судово-хімічні, судово-біологічні, судово-медичні та інші експертизи, треба про це вказувати, а при необхідності надавати результати досліджень експертові.

Одяг, що надається для дослідження, повинен бути в сухому вигляді. Потрібно вказувати, чи підлягав одяг, що наданий для дослідження, після події пранню, ремонту, чищенню тощо.

Експертиза нашарувань на одязі (взутті)

85. Трасологічною експертизою у комплексі з експертами інших спеціальностей можуть вирішуватися питання щодо дослідження нашарувань на одязі (взутті) — ґрунту, плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Який механізм утворення нашарувань ґрунту (плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо)?

Яка послідовність утворення нашарувань на одязі?

Експертиза слідів транспортних засобів

86. Головними завданнями трасологічної експертизи слідів транспортних засобів є ідентифікація (ототожнення) конкретної одиниці транспортного засобу за частинами та слідами, що залишені його частинами; діагностика (установлення властивостей та стану об'єктів) та ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення, механізму взаємодії транспортного засобу з іншими об'єктами).

Сліди транспортних засобів містять значний обсяг інформації, яка може бути використана для встановлення виду (типу), марки транспортного засобу, напрямку його руху тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Яким видом (типом, моделлю) та якими частинами транспортного засобу залишені сліди?

Чи залишені сліди даним транспортним засобом (його частинами)?

Яким колесом транспортного засобу залишені сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?

Якою моделлю шини залишені сліди?

Чи піддавалася покришка шини транспортного засобу, слід якої виявлений на місці події та наданий для дослідження, відновлювальному ремонту?

Чи є на даному об'єкті (одязі потерпілого, огорожі дороги, дорожньому покритті тощо) сліди транспортного засобу?

Чи утворилися сліди на об'єкті в результаті його переїзду колесами транспортного засобу?

Яка послідовність утворення пошкоджень на транспортному засобі?

Який механізм утворення слідів на транспортному засобі?

Чи є знайдений предмет (його фрагмент) (уламки кронштейна, гайки, фарного розсіювача або вітрового скла, фрагменти лакофарбового покриття) частиною наданого для дослідження транспортного засобу?

Який механізм утворення пошкоджень на вітровому склі транспортного засобу?

На який вид транспортного засобу був установлений розсіювач, уламки якого надані для дослідження?

Яка причина руйнування (механічний удар, термічний вплив, вибух тощо) скла, розсіювача?

Яке взаємне розташування транспортного засобу і пішохода у момент наїзду?

Чи мав місце факт контактної взаємодії транспортного засобу з іншим об'єктом (ділянкою місця події)?

Надані в переліку питання можуть вирішуватися під час проведення комплексного дослідження разом з іншими спеціалістами.

Балістична експертиза

87. До головних завдань балістичної експертизи належать:

87.1. Установлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах.

87.2. Визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї і боєприпасів.

87.3. Визначення технічного стану зброї, боєприпасів і придатності їх до стрільби.

87.4. Установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок.

87.5. Установлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї і боєприпасів.

87.6. Установлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв.

87.7. Установлення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди тощо).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з даного екземпляра зброї (пістолета, рушниці, обріза та ін.)?

Чи відстріляні дані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?

Чи вистріляні дані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

Чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи включають ці несправності можливість пострілу?

З якої зброї (вид, система, модель) вистріляна дана куля (або декілька куль)?

До якої зброї (вид, система, модель) належить відстріляна гільза (або декілька гільз)?

Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?

Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?

Яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?

До якого виду, системи, моделі, калібру належить дана вогнепальна зброя?

Чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного?

До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?

Чи міг з даної зброї за певних умов (наприклад, при падінні її на ґрунт, підлогу тощо) бути здійснений постріл без натискання на спусковий гачок?

Чи стріляли з даної зброї після її останнього чищення і змащування?

Який порох (вид, марка) застосовано при останньому пострілі з даної зброї?

Якою кулею (шротом, картеччю) зроблено останній постріл з гладкоствольної рушниці (обріза)?

З гладкоствольної зброї якого калібру вистрілено кулю (шрот, картеч, пиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого під час проведення судово-медичних досліджень)?

Чи є дане пошкодження вогнепальним?

Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження?

Яким є дане пошкодження — вхідним чи вихідним?

У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?

Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)?

4, 5 Дослідження цих питань відносно вогнепальних пошкоджень на одязі, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції відділень медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи. В окремих випадках (коли визначається дистанція, напрямок пострілу тощо) такі питання вирішуються комплексною судово-медичною та судово-балістичною експертизою. Провідною установою слід призначити бюро судово-медичної експертизи.

88. Експертові, з урахуванням характеру питання, надаються: зброя, усі патрони, гільзи, кулі, шрот, пижі, які приєднані до справи як речові докази, порівняльні матеріали, предмети зі слідами пострілу.

Усі надані об'єкти повинні мати на упаковці або на прикріплених до них бирках індивідуалізувальні позначки (найменування, кількість, місця виявлення, наприклад: «шрот, що вилучений з трупа А., 4 шротини»). На предметах з пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік; верх, низ тощо).

89. Для вирішення питань про обставини пострілу (напрямок, дистанція, взаємне положення зброї та перешкоди тощо) експертові надаються предмети, на яких є сліди пострілу.

Крім об'єкта дослідження, експертові надсилаються протоколи слідчих оглядів, відтворення обстановки й обставин події, інших слідчих дій або виписки з них, що містять відомості, які можуть мати значення для вирішення поставлених питань. Є припустимим виклад цих відомостей в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Якщо особа, яка призначає експертизу, відчуває труднощі у визначенні даних, про які треба повідомити експерта, або у формулюванні питань, їй слід проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

Якщо у справі раніше проводились судово-медичні та інші експертизи, пов'язані з даною експертизою, експертові надаються акти цих експертиз, фотознімки, рентгенограми, схеми тощо.

90. Зброю, яка направляється на експертизу, необхідно розрядити. Якщо прийомами, які звичайно застосовуються, розрядити її неможливо, то частини ударно-спускового механізму приводяться в положення, яке унеможливує випадковий постріл. На упаковці мають бути зроблені попереджувальні надписи.

91. Речові докази упаковуються окремо. При цьому повинен бути забезпечений захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту у процесі транспортування. Дульний зріз зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується.

92. Вогнепальна зброя та боєприпаси направляються на експертизу слідчим або нарочним. Їх пересилка поштою не допускається.

Експертиза вибухових пристроїв

93. Головними завданнями експертизи вибухових пристроїв є:

93.1. Визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події.

93.2. Визначення виду вибуху.

93.3. Визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою.

93.4. Визначення потужності вибуху вибухового пристрою.

93.5. Визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення.

93.6. Установлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо).

93.7. Установлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи належить до вибухових пристроїв (боєприпасів) предмет, вилучений (указати у кого або де)?

Чи придатний наданий предмет до використання за цільовим призначенням — до вибуху? Якщо не придатний, то з яких причин?

Які вражаючі фактори притаманні наданому пристрою?

Чи підірвано в даному місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?

Чи є предмети, знайдені на місці події (в тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою?

Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?

Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій?

Який спосіб підриву був застосований в даному випадку?

Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)?

Чи містять надані експертів матеріали дані, що вказують на характерні риси особистості виготовника вибухового пристрою (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення і використання вибухових пристроїв тощо)?

Чи однакова конструкція саморобного вибухового пристрою, частини якого знайдені на місці події, та макета, виготовленого гр. Н.?

94. Готуючи об'єкти для дослідження, необхідно дотримуватись таких правил:

94.1. Вибухові пристрої необхідно розрядити (роз'єднати засоби підриву). Здійснення цієї операції виконують спеціалісти з пошуку, розрядження та знищення вибухових пристроїв ВТУ НДЕКЦ МВС, або військової піротехніки.

94.2. Експертів слід направити всі деталі (частини, уламки) вибухового пристрою (боєприпасів), знайдені на місці події.

94.3. Експертів разом з об'єктами, зібраними на місці події, включаючи об'єкти, вилучені з трупа потерпілого, обов'язково направляються протоколи огляду місця події, протоколи огляду трупів, окремих речових доказів з усіма додатками до цих протоколів (плани, схеми, фотознімки та ін.), протоколи допиту свідків.

95. Об'єкти з місця події, на яких є свіжа кров, не можна упаковувати в герметичну тару, оскільки продукти її гниття можуть перешкодити дослідженню слідів вибухових речовин.

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу)

96. До основних завдань експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу) належать:

96.1. Установлення факту належності даного об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів.

96.2. Установлення способу виготовлення вибухових речовин.

96.3. Виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях.

96.4. Установлення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху (пострілу).

96.5. Установлення спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин (порохових зарядів).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є дана речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?

Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухівки дані речовини? Якщо так, то в якому сполученні?

Яким способом — промисловим чи саморобним виготовлена дана вибухівка?

Чи є на предметі-носії (вказується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи є на даному предметі продукти розкладу вибухівки? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?

Чи мають дані вибухові речовини (зазначаються порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?

Чи становили раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?

Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки шроту за номером, способом виготовлення, хімічним складом?

Чи однаковий хімічний склад наданих дробу і шматка металу?

Чи мають спільну родову (групову) належність або єдине джерело походження частини патронів (шроту, кулі, картечі, пижа, прокладки), знайдені на місці події, з частинами патронів, вилучених у певної особи (за видом та складом матеріалу, кольором, розмірами, формою, способом виготовлення тощо)?

97. У справах, пов'язаних з вибухами, з місця події слід вилучати всі предмети або їх частини, на яких є сліди кіптяви. З епіцентру вибуху збираються зразки ґрунту (вибух на ґрунті), залишки штукатурки, бетону (вибух у приміщенні), деталі зі слідами оплавлення (вибух в автомобілі) тощо. Зразки упаковуються в герметичну тару (скляні ємкості, поліетиленові мішки тощо).

Обов'язково надається протокол огляду місця події з планом-схемою і фотографіями. Особа або орган, які призначають експертизу, мають перевірити, чи є в цих матеріалах відомості про пошкодження на предметах, що оточують місце події; наявність чи відсутність воронки та її параметри: діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилась воронка (ґрунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо); руйнування скла у вікнах (повне чи часткове) та відстані цих вікон від місця вибуху; сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо).

З потреби поповнення вихідних даних для проведення експертизи слід провести повторний огляд місця події, допит та інші слідчі дії.

Вибухові речовини, виявлені в невеликій масі, направляються повністю, в інших випадках — у зразках. Кожний об'єкт упаковується в окрему герметичну тару з дотриманням вимог, що стосуються транспортування вибухових речовин.

Якщо виникають утруднення, слід проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

Експертиза матеріалів, речовин та виробів

98. В експертизі матеріалів, речовин та виробів розрізняють такі основні підвиди:

- експертиза волокон і волокнистих матеріалів;
- скла та кераміки;
- лакофарбових матеріалів і покриттів;
- нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів;
- експертиза ґрунтів;
- наркотичних засобів, сильнодійних речовин;

6 Дослідження рослин (їх частин) з метою встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини, становить компетенцію біологічної експертизи.

- рідин, що містять спирт;
- металів і сплавів;
- полімерів, пластмас.

Залежно від наявності обладнання і спеціалістів, в установах можуть досліджуватись матеріали і речовини, які не наведені в цьому переліку.

При виникненні потреби в проведенні таких досліджень слід до призначення експертизи з'ясувати відповідні можливості тієї чи іншої установи.

99. Головними завданнями, спільними для всіх підвидів експертиз матеріалів і речовин, є:

99.1. Виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів пально-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікроволокон, частинок наркотичних засобів тощо).

99.2. Визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують в науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо).

99.3. Установлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин.

99.4. Установлення походження матеріалів і речовин з певного джерела.

7 Вирішення питання про походження матеріалів і речовин з певного джерела залежить від ряду особливостей об'єкта, а також від наявності в конкретній установі потрібного обладнання та спеціалістів. Тому з приводу постановки цього питання доцільно попередньо отримати консультацію у експерта (спеціаліста).

Експертиза волокон і волокнистих матеріалів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сторонні волокна-нашарування (мікрочастинки волокон), яка їх природа?

Чи є на одязі (зазначається предмет одягу, кому він належить) волокна — нашарування спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина іншого одягу (зазначається її назва, кому вона належить)?

Чи знаходились в контакті дані предмети одягу (інші об'єкти волокнистої природи)?

Чи є клаптик тканини, знайдений на місці події, частиною даного предмета одягу?

Чи є в піднігтьових зрізах даної особи мікрочастинки волокон спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина даного предмета одягу?

Експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди (нашарування, плями, бризки) або частинки лакофарбових матеріалів (покриттів)?

Чи є дана речовина фарбою, до якого виду фарби вона належить?

Чи походять дані частинки від стандартного лакофарбового покриття легкового (вантажного) автомобіля?

Чи придатні частинки фарби, знайдені на місці події (предметі-носії), для ідентифікації за ними конкретної пофарбованої поверхні?

Чи мають надані зразки лакофарбових речовин (частинок покриттів) спільну родову (групову) належність?

Чи не становили раніше окремі частини лакофарбового покриття одну пофарбовану поверхню?

Яким способом пофарбовано даний предмет?

Чи проводилось перефарбування даного предмета?

Експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо є, то яких саме?

Чи належать дані речовини (рідини) до нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо належать, то до якого їх роду (виду)?

Чи мають дані нафтопродукти та пально-мастильні матеріали спільну родову (групову) належність?

Чи не походять дані нафтопродукти та пально-мастильні матеріали з однієї ємкості?

Експертиза наркотичних засобів та сильнодійних речовин

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів (сильнодійних речовин)? Якщо є, то яких саме?

Чи є даний засіб наркотичним (чи є дана речовина сильнодійною) і яким (якою) саме?

Чи мають дані наркотичні засоби (сильнодійні речовини) спільну родову (групову) приналежність?

Експертиза рідин, що містять спирт

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є в даній ємкості (склянци, банці тощо) або на поверхні предмета (одягу, паперу) сліди рідин, що містять спирт?

Чи належить дана рідина до міцних алкогольних напоїв? Якщо належить, то до якого їх виду?

Чи є дана рідина етиловим спиртом? Якщо так, то гідролізічним чи ректифікатом?

Чи мають дані зразки спиртових рідин спільну родову (групову) належність?

Промисловим чи саморобним способом виготовлена спиртова рідина?

Чи придатний даний пристрій для виготовлення міцних спиртних напоїв?

Чи є дана маса брагою, придатною для виготовлення самогону?

Чи є рідина, знайдена на місці події, самогоном і чи не є вона частиною об'єму рідини, яка перебувала у бутлі, вилученому у підозрюваного?

Чи відповідає за своїми характеристиками алкогольний напій в даній пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?

Експертиза металів і сплавів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на об'єкті-носії (зазначається, на якому саме) сліди або мікрочастинки металу (сплаву) і якого (яких) саме?

З якого металу (сплаву) виготовлено даний об'єкт?

Чи мають дані металеві об'єкти (зазначається, які саме) спільну родову (групову) належність за матеріалом виготовлення?

Яка марка металу (сплаву) виготовленого виробу?

Експертиза полімерів, пластмас та скла

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії мікрочастинки полімерів, пластмас, скла?

До якого роду (виду) належить даний полімерний матеріал (пластмаса, скло)?

З якого виду полімерного матеріалу (пластмаси, скла) виготовлено даний предмет?

Чи мають дані зразки полімерних матеріалів (пластмаси, скла) спільну родову (групову) належність?

100. При підготовці об'єктів для дослідження слід дотримуватись таких правил:

100.1. Якщо матеріали і речовини виявлені у великій кількості, на дослідження направляються їх зразки. У випадках, коли вони (матеріали і речовини) становлять об'єми рідин або сипкі маси, зразки надаються у вигляді середніх проб.

При відборі середньої проби рідини останню потрібно збовтати, а потім відлити не менше як 1 л в окрему ємкість. Середня проба сипких речовин (піску, цементу та ін.) відбирається виїмками за допомогою шупа з різних за глибиною місць кожної ємкості (три — п'ять виїмок загальною масою 1,5—2 кг). При великих розмірах сховища проби слід відбирати в місцях, з яких найімовірніше походить частина сипкої речовини, яка досліджується (біля дверей, вікна, пролому тощо).

100.2. Зразки ниток, мотузок, шпагатів надаються загальною довжиною не менше як 3 м, відрізками з різних місць об'єктів.

Зразок тканини повинен мати довжину 50—100 см. Якщо тканина має малюнок, він повинен повторюватись на зразку не менше трьох разів.

100.3. Якщо досліджуються нашарування або плями на предметах, експерту необхідно надати сам предмет. Нашарування і плями необхідно прикрити аркушем білого паперу або тканиною, закріпленою по краях.

Якщо вилучити предмет неможливо, надаються вирізки з плямами.

100.4. Предмети одягу та взуття, на яких припускається наявність волокон (інших мікрочастинок і нашарувань), необхідно загорнути кожний окремо в щільний білий папір (забороняється упаковувати їх в поліетиленові мішки, оскільки поліетилен має електростатичні властивості, під впливом яких локалізація мікрочастинок на об'єкті може зазнати змін).

100.5. Рідини слід наливати для транспортування в чистий скляний товстостінний посуд і закривати притертою скляною пробкою. Посуд, у якому пересилаються луги, закривається гумовою пробкою.

100.6. Предмети, які просочені маслами, жирами і мастильними матеріалами, а також предмети, яким властиві специфічні запахи, поміщують в скляний щільно закритий посуд або в поліетиленові мішки, що заклеюються.

100.7. Наркотичні засоби саморобного виробництва, які мають певну форму (брикет, грудка тощо), поміщують в окремі упаковки, щоб зберегти їх форму.

Ґрунтознавча експертиза

101. Головними завданнями ґрунтознавчої експертизи є:

101.1. Виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також установлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками.

101.2. Установлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події).

101.3. Установлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?

Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

Чи походять дані нашарування (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості?

Який механізм утворення нашарувань ґрунту?

Яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?

102. При підготовці і призначенні ґрунтознавчої експертизи слід дотримуватись таких правил:

102.1. При дослідженнях ґрунтових об'єктів з метою встановлення їх походження з певної ділянки місцевості для порівняння направляються зразки ґрунту з місця, де за припущенням слідчого (судді) знаходився предмет-носії (місце виявлення трупа, слідів взуття тощо), та інших місць у межах ділянки, яка ідентифікується. Крім того, слід надавати контрольні зразки з суміжних ділянок, аналогічних і таких, які відрізняються від тієї, яка ідентифікується, наприклад із сусіднього поля, яке засіяно іншою культурою, з ділянки, яка має інший характер рослинності, інший профіль тощо.

Відбір зразків проводиться з урахуванням особливостей ділянки, яка ідентифікується.

Якщо ділянка має відносно однорідну поверхню, то відбираються чотири — п'ять індивідуальних зразків з поверхневого шару місця контакту предмета-носія з ґрунтом і не менше двох контрольних зразків із суміжних ділянок (змішаних з 4—5 проб, відібраних у радіусі 2—5 м).

Зразки відбираються з поверхневого шару ґрунту на глибині не більше 5 см масою 100—150 г і впаковуються в паперові пакети.

Якщо ділянка являє собою западину (яр, канаву, яму та ін.), зразки відбираються з дна і різних генетичних горизонтів стін, відкосів, а контрольні — з поверхні ґрунту біля западин та із суміжних ділянок місцевості.

Усі зразки висушують на повітрі і поміщують у пакети.

З питань відбору зразків, якщо є така необхідність, слід проконсультуватися з експертом (спеціалістом) або запросити його для участі в цій дії.

102.2. До постанови (ухвали) про призначення експертизи слід додати протокол огляду місця події з планом-схемою. Якщо огляд предметів-носіїв ґрунту оформлено окремим протоколом, він також додається до постанови (ухвали) про призначення експертизи. Важливо, щоб у наданих експерту матеріалах були позначені місця відбору зразків ґрунту. Крім того, слід надати довідки про метеоумови та характер використання об'єктів з нашаруваннями ґрунту в період від часу події до часу відбору зразків та призначення експертизи. Якщо в цей період на місці події проводились роботи, які могли змінити характеристики ґрунту (перекопування, будівельні, вантажні та інші роботи, унаслідок яких на ґрунті могли залишитись сторонні домішки), про це також слід повідомити експерта.

Кожний предмет, на якому виявлені нашарування ґрунту, упакується окремо. До упаковок зразків має прикріплюватись бирка із зазначенням його номера і місця його вилучення. Останні дані слід узгоджувати з планом-схемою місця події.

Біологічна експертиза

103. Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Ними найчастіше бувають:

— листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, спори, пилок тощо;

— похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо);

— продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо);

— продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти та ін.).

104. Головними завданнями біологічної експертизи є:

104.1. Установлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження (далі — біологічне походження) до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях).

104.2. Установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів.

104.3. Установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого.

104.4. Визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження та ін.).

104.5. Установлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка природа даного об'єкта? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

Чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їх таксономічна належність?

Чи має дана маса (наприклад, зерно в мішку, вилучене в А.) та зразки, вилучені в конкретному місці (наприклад, зразки зерна з певного сховища), спільну родову (групову) належність?

Чи є дані об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?

Чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного (тваринного) об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, чи могла комаха за певний час досягти стадії розвитку, у якій вона була виявлена, тощо)?

Яка давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?

Чи є волосся, знайдене на предметі-носії (указується, на якому), волоссям людини (тварини)? Якщо це волосся тварини, то чи має воно спільну родову (групову) належність до волосся даної особини?

Який вік рослини, її частин?

Чи належить дана рослина (подрібнені частки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? Якщо так, то яка її таксономічна належність?

Чи складали раніше дані зразки наркотичних засобів одну масу?

Чи мають дані зразки наркотичних засобів спільну родову (групову) належність (за способом виготовлення, місцем вирощування тощо)?

105. Готуючи матеріали для дослідження, слід дотримуватись таких основних правил:

105.1. Якщо досліджувані об'єкти та об'єкти для порівняльного дослідження мають великі об'єми або маси, то вони направляються експертові у вигляді зразків.

Зразки сипких мас (зерно, борошно тощо) відбираються у вигляді середніх проб (див. п. 89.1 розділу «Експертиза матеріалів та речовин»).

Відбираючи зразки волосся з волосяного покриву тварин, слід виривати (вичісувати) їх з різних частин тіла (спини, шиї, ніг, боків, черева і, зокрема, у зоні пошкодженої частини тіла) по 50—100 волосин з кожного місця.

Якщо досліджується сіно або солома, то їх зразки повинні мати масу в межах 0,5—1 кг. Відібрані зразки загортають у папір, не стискаючи та не згинаючи стебел.

Екскременти тварин та гній висушують і по 100—120 г транспортують у закритих банках.

105.2. При дослідженні мікрооб'єктів експертові слід надсилати предмет-носії.

Місця на предметах-носіях, де знайдені плями або сліди біологічного походження, слід закрити чистим папером, закріплюючи його краї на предметі. Так само діють, коли сліди в процесі слідчого огляду не виявлені, але їх наявність у певному місці припускається.

Якщо предмет-носії надати експертові немає змоги, йому слід надати можливість оглянути цей предмет чи провести його дослідження за місцезнаходженням.

Автотехнічна експертиза

106. Головними завданнями автотехнічної експертизи є:

106.1. Установлення несправностей транспортного засобу (далі — ТЗ), які загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення (до

дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) чи внаслідок неї або після неї), можливості виявлення несправності звичайно застосованими методами контролю за технічним станом ТЗ; визначення механізму впливу несправності на виникнення та розвиток пригоди.

106.2. Установлення механізму ДТП та її елементів: швидкості руху (при наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмового та зупинного шляхів, траєкторії руху, віддалі, пройденої ТЗ за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик пригоди.

Швидкість руху транспортних засобів, виходячи з їх пошкоджень, може визначатися за допомогою програмних комплексів з дослідження механізму ДТП, що рекомендовані для впровадження в експертну практику.

(пункт 106.2 доповнено абзацом другим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

106.3. Установлення відповідності дій водія ТЗ в даній дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявності у водія технічної можливості запобігти пригоді з моменту виникнення небезпеки, відповідності з технічної точки зору дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП.

Коли експерт вважає, що небезпека для руху виникла не в той момент, який зазначено в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, він має вказати мотиви незгоди з позицією слідчого (суду) і дати відповідні варіанти розв'язання поставленого питання.

Перед автотехнічною експертизою можуть бути поставлені й інші завдання, вирішення яких пов'язане з дослідженням технічного стану ТЗ, дорожньої обстановки і дій учасників дорожньої події.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 106.1.

Які несправності, виходячи з вимог Правил дорожнього руху до технічного стану ТЗ, мала (мав) система (механізм, вузол, агрегат) даного ТЗ?

Чи є в досліджуваному ТЗ несправності, які могли бути технічною причиною виникнення ДТП?

Коли, відносно моменту ДТП, її настання чи в процесі її розвитку, виникли дані несправності?

Яка причина відмови даного механізму, системи (рульового управління, гальмової системи та ін.) ТЗ?

Чи мав водій можливість виявити несправність до моменту ДТП?

Чи мав водій технічну можливість запобігти пригоді при наявності даної несправності?

До пункту 106.2.

Якою була швидкість ТЗ у різні моменти розвитку ДТП (якщо сліди різної довжини або перериваються, на це слід указати)?

Яка була швидкість ТЗ з урахуванням пошкоджень, які він отримав при зіткненні?

Яка максимально припустима швидкість ТЗ за умови даної видимості дороги (зазначається, якою була видимість дороги)?

Яка максимально припустима швидкість ТЗ на закругленні дороги даного радіуса?

Яка найменша безпечна дистанція між ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

Яка відстань необхідна для безпечного обгону попутного ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

Який гальмовий та (або) зупинний шлях ТЗ за певної швидкості його руху в умовах даної дорожньої обстановки?

До пункту 106.3.

Як повинен був діяти водій в даній дорожній обстановці, згідно з технічними вимогами Правил дорожнього руху?

Чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху або з моменту виявлення перешкоди для руху?

Чи відповідали дії водія технічним вимогам Правил дорожнього руху?

Чи були з технічної точки зору дії водія ТЗ у причинному зв'язку з виникненням ДТП?

До пунктів 106.2 і 106.3.

З якою швидкістю рухався ТЗ? Якщо ця швидкість перевищувала встановлені обмеження (зазначається, які саме), то чи мав водій технічну можливість уникнути контакту з перешкодою (зазначається, якою саме), якщо ця швидкість не перевищувала припустиму?

Чи мав водій технічну можливість шляхом екстреного гальмування зупинити ТЗ з моменту виникнення небезпеки для руху (указується момент виникнення небезпеки), не доїжджаючи до перешкоди (пішохода)?

107. У постанові (ухвалі) про призначення автотехнічної експертизи повинні бути зазначені дані про параметри і стан дорожньої обстановки, дорожнього покриття та обставини щодо дій учасників події, з яких має виходити експерт при проведенні досліджень (вихідні дані).

При призначенні експертизи обставин ДТП (пп. 106.2 — 106.3) необхідно, зокрема, вказувати: тип покриття дороги (асфальт, ґрунтова тощо), його стан (сухе, мокре, ожеледиця та ін.), ширину проїзної частини, наявність і величину ухилів, наявність дорожніх знаків і розміток у районі ДТП, технічний стан ТЗ та його завантаженість; видимість і оглядовість дороги з місця водія, а в умовах обмеженої видимості — ще й видимість перешкоди; розташування ТЗ по ширині дороги, швидкість його руху⁸; момент виникнення небезпеки для руху; відстань, яку подолав пішохід з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту наїзду, швидкість руху пішохода або час його руху з моменту виникнення небезпеки до моменту наїзду; чи застосовував водій термінове гальмування і якщо застосовував, то яка довжина сліду гальмування до задніх коліс автомобіля (якщо сліди розташовані на ділянках дороги з різним покриттям, наприклад на проїзній частині й узбіччі, потрібно зазначити довжину сліду окремо на кожній з ділянок); місце наїзду відносно слідів гальмування (яку відстань пройшов ТЗ у стані гальмування до наїзду чи після наїзду на пішохода; якою частиною ТЗ контактував з пішоходом або якими частинами зіткнулись транспортні засоби; якщо ТЗ після залишення сліду гальмування до його остаточної зупинки рухався накатом, то яку відстань він пройшов у цьому стані).

(абзац другий пункту 107 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

8 Швидкість руху вказується, якщо немає сліду гальмування.

Якщо ДТП скоїв водій мотоцикла, крім того, зазначається: ручним та ножним гальмом чи одним з них (яким саме) гальмував водій; якщо на мотоциклі з коляскою був один пасажир, то де він перебував (у колясці чи на задньому сидінні); якщо мотоцикл без коляски рухався в перекинутому стані, залишаючи сліди на дорозі, — то відстань, на яку він перемістився в такому стані.

108. Якщо призначається експертиза технічного стану ТЗ (п. 106.1), у постанові (ухвалі) достатньо викласти фабулу справи і обставини, які стосуються особливостей об'єкта дослідження, знання яких може мати значення для експерта, наприклад, чи експлуатувався ТЗ після події; у якому стані перебували деталі (вузли), сполучені з деталями (вузлами), що досліджуються, тощо.

(пункт 108 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

109. Якщо до моменту призначення експертизи слідчому (суду) не вдалося усунути протиріччя у вихідних даних, що були в справі, він має право зазначити в постанові (ухвалі) варіанти їх значень і отримати висновки щодо кожного з них.

110. Слідчий не має права вимагати від експерта, щоб той самостійно вибирав зі справи вихідні дані для проведення експертизи. Разом з тим слідчий може поставити перед експертом питання про технічну спроможність (неспроможність) тих чи інших даних, які є у справі.

111. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертів за потребою надаються всі матеріали кримінальної, цивільної, господарчої, адміністративної справи.

Якщо слідчий (суд) не може направити експертові всі матеріали справи, він повинен надати: протокол огляду місця події разом зі схемою та іншими додатками; протокол огляду ТЗ; протокол відтворення обстановки і обставин події.

Транспортно-трасологічна експертиза

112. Головним завданням транспортно-трасологічної експертизи є:

— ідентифікація за слідами, залишеними ТЗ, певного його екземпляра або установлення його типу, моделі;

— визначення взаємного розташування ТЗ в момент їх контактування;

— визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду (пішохода), установлення механізму утворення слідів;

— розташування ТЗ відносно проїзної частини на момент контактування.

Вирішення цих завдань здійснюється шляхом дослідження слідів, виявлених на місці ДТП, пошкоджень транспортних засобів. Тому призначати транспортно-трасологічну експертизу доцільно лише тоді, коли є можливість надати експертові об'єкти, які перебували в контакті, або матеріали справи, у яких зафіксовано сліди.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи залишені певні сліди (указується, які саме і на чому) ходовими частинами (колесами, шинами, гусеницями тощо) даного ТЗ?

Який механізм контактування ТЗ?

Чи залишені сліди певними частинами даного ТЗ, що виступають?

До якого типу (марки, моделі) належить ТЗ, яким залишено дані сліди?

Яким було взаємне розташування транспортних засобів під час їх зіткнення?

Яким було взаємне розташування ТЗ і перешкоди (пішохода) під час наїзду на останню (останнього)? Який механізм контактування пішохода та ТЗ? Хто з осіб, які перебували в ТЗ під час ДТП (вказуються прізвища, ім'я та по батькові осіб), перебував за кермом?

9 Для вирішення питань про взаємне розташування ТЗ і потерпілого та про особу, яка керувала ТЗ, призначається комплексна судово-медична, транспортно-трасологічна експертиза.

Який з транспортних засобів під час їх зіткнення стояв, а який рухався?

На якому місці дороги сталося зіткнення транспортних засобів (наїзд на пішохода)?

Який механізм утворення слідів (удар, ковзання тощо)?

У якому напрямку відносно слідосприймальної поверхні рухався ТЗ?

113. Для вирішення зазначених питань експертові надаються самі слідоутворювальні об'єкти (шини, деталі, що виступають, тощо) або експериментальні зліпки цих об'єктів (експериментальні відбитки шин на папері); предмети, на яких залишились сліди зазначених об'єктів, або зліпки (масштабні фотознімки) цих слідів, а також протоколи огляду місця події з усіма додатками до них.

Якщо досліджуються сліди ТЗ на одязі (взутті) потерпілого, надається також акт судово-медичного дослідження пошкоджень на його тілі.

Експертиза стану доріг і дорожніх умов у місцях ДТП

114. Основними завданнями даної експертизи є визначення відповідності техніко-експлуатаційних, геометричних та технічних показників автомобільних доріг нормативно-технічним вимогам. Визначення відповідності робіт з організації дорожнього руху вимогам безпеки руху.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи відповідали фактичні техніко-експлуатаційні показники (рівність, коефіцієнти зчеплення та шорсткості тощо) автомобільної дороги вимогам безпеки дорожнього руху?

Чи відповідали роботи з проведення ремонту, експлуатації та утримання доріг вимогам безпеки дорожнього руху?

Чи були невідповідності дорожніх умов вимогам нормативних документів у причинному зв'язку з подією ДТП?

Чи забезпечує організація дорожнього руху на дослідній ділянці дороги безпеку дорожнього руху?

Чи відповідали геометричні параметри автомобільної дороги вимогам нормативної документації?

Пожежно-технічна експертиза

115. Основними завданнями пожежно-технічної експертизи є:

- визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі;
- визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі;
- визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі;
- оцінка умов, засобів і способів гасіння пожежі;
- відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Перед пожежно-технічною експертизою можуть ставитись і інші завдання, пов'язані з розслідуванням (судовим розглядом) справ про пожежі, якщо для розв'язання цих завдань необхідні спеціальні знання в галузі пожежної справи.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Де був осередок пожежі (місце виникнення початкового горіння)?

Якими шляхами поширювався вогонь від осередку пожежі?

Яка причина виникнення пожежі?

Чи відповідав стан об'єкта вимогам Правил пожежної безпеки?

Який час тривала пожежа?

Чим пояснюється найбільш інтенсивне горіння в даному місці об'єкта?

Чи можливе загорання даної речовини (матеріалу) від даного джерела запалювання?

Чи можливе самозаймання даних речовин (матеріалів) за певних умов конкретного випадку?

Яка температура самоспалахування даної речовини (матеріалу)?

Яка максимальна температура горіння даних матеріалів?

Чи не є причиною виникнення пожежі аварійний стан електричної мережі (коротке замикання, перевантаження тощо)?

Що було первинним: пожежа чи вибух?

З якої причини не спрацював автоматичний протипожежний пристрій?

Чи належним чином використовувалась протипожежна техніка під час гасіння даної пожежі?

Де розміщувались зони розвитку горіння, теплового впливу та задимлення, з урахуванням наданих фактичних даних про речову обстановку місця пожежі?

Яке джерело запалювання зумовило займання наявного горючого середовища (матеріалу, речовини) у місці формування осередку пожежі?

Який механізм виникнення пожежі?

Які обставини події пожежі зумовили її наслідки?

Якими вибухо-, пожежонебезпечними властивостями характеризуються надані на дослідження матеріали (речовини)?

116. Експертові слід надати протокол огляду місця пожежі з усіма додатками, протоколи відтворення обстановки й обставин події, акт про пожежу та інші документи, складені службами пожежної охорони, а також речові докази.

Будівельно-технічна експертиза

117. Головними завданнями будівельно-технічної експертизи є:

117.1. Визначення ринкової вартості нерухомого майна (різного роду будівель та споруд).

117.2. Установлення факту відповідності (невідповідності) збудованої або реконструйованої будівлі проекту і вимогам державних будівельних норм (ДБН).

117.3. Визначення вартості різного роду будівельних робіт (спорудження будівель, їх переобладнання, ремонт, благоустрій території та ін.).

117.4. Установлення відповідності проектно-кошторисної документації вимогам ДБН та інших державних стандартів з питань будівництва.

117.5. Установлення правильності складання державної звітності про виконання будівельних робіт.

117.6. Розробка варіантів поділу будинків і надвірних будівель відповідно до ідеальних часток кожного зі співвласників з підготуванням у необхідних випадках пропозицій щодо переобладнання об'єктів, залишення їх частин у спільній власності, а також визначенням грошової компенсації власнику, частка якого в натурі після поділу стала меншою за ідеальну.

117.7. Розробка варіантів порядку користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі, що належать громадянам на правах спільної власності.

117.8. Визначення технічного стану будівель, споруд, інженерного обладнання (відсоток зношення, придатність до експлуатації, необхідність ремонту, наявність дефектів, причини, які їх викликали, та ін.).

117.9. Оцінка земельних ділянок.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка ринкова вартість об'єкта нерухомості?

Чи відповідає будівля (зазначається, яка, місцезнаходження) проекту і вимогам державних будівельних норм (ДБН)? Якщо не відповідає, то які є відступи від вимог ДБН?

Ті самі питання щодо реконструйованої будівлі.

Яка ринкова вартість будівельних робіт (переобладнання об'єкта, відбудований ремонт тощо)?

Який розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику нерухомого майна, внаслідок залиття, пожежі тощо?

Чи відповідає проектно-кошторисна документація (зазначається характер робіт і назва об'єкта) вимогам ДБН та інших державних стандартів з питань будівництва?

Чи були виконані на об'єкті роботи, про які йдеться в звітній документації (зазначається, які саме роботи)?

У якому обсязі виконані будівельні роботи на даному об'єкті (вказуються реквізити об'єкта) та яка вартість?

Чи забезпечувала несуча спроможність даної конструкції (вказується об'єкт дослідження) безпечну експлуатацію будівлі?

Чи можливі варіанти розподілу або порядку користування присадибною територією (вказується адреса) відповідно до ідеальної частки кожного зі співвласників домоволодіння?

Яка ринкова вартість частин домоволодіння після розподілу?

Чи відповідає стан об'єкта технічним нормам, чи не перебуває він в аварійному стані?

Яка технічна причина аварії на даному об'єкті (зазначається характер аварії, де і коли вона відбувалась)?

Яка ринкова вартість земельної ділянки (зазначається її місцезнаходження)?

118. В ухвалі суду про призначення будівельно-технічної експертизи необхідно коротко викласти суть вимог позивача і заперечень відповідача. Разом з ухвалою суд повинен надати документацію, з якої експерт мав би змогу отримати вихідні дані для вирішення поставлених питань.

119. Для вирішення питання про вартість будівель та споруд експертові надсилається копія технічного паспорта БТІ (бюро технічної інвентаризації), а також копії документів або дані з них, якими сторони підтверджують свої позовні вимоги або заперечують їх.

20. Для вирішення питання про розподіл домоволодіння слід повідомляти пропозиції сторін щодо такого поділу, якщо суд вважає за необхідне врахувати їх при підготовці варіантів поділу.

121. Якщо поставлено питання про відповідність збудованої або реконструйованої будівлі проекту і вимогам ДБН, експертові надаються проект будівництва об'єкта та його кошторис, а також акт комісії про його прийняття до експлуатації.

Експертиза з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці

122. Головними завданнями експертизи з охорони праці та безпеки життєдіяльності є:

122.1. Установлення причин та наслідків нещасного випадку, аварії.

122.2. Установлення механізму нещасного випадку, аварії.

122.3. Установлення вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває в причинному зв'язку з нещасним випадком, аварією.

122.4. Визначення кола осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком.

122.5. Установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується.

122.6. Установлення з технічної точки зору причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб та настанням події нещасного випадку, аварії тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи відповідає конструкція механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

Чи відповідає стан механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

Чи відповідає устаткування, що досліджується, вимогам правил електробезпеки?

Чи у справному стані перебувають механізми блокування безпеки?

Чи у відповідності з вимогами нормативних актів з питань охорони праці було введення в експлуатацію нового (або відремонтованого) устаткування?

Чи були забезпечені працівники необхідними засобами індивідуального та колективного захисту? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані?

Яка причина нещасного випадку, аварії та які обставини її обумовили?

Невиконання яких вимог нормативних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності перебуває у причинному зв'язку з настанням події?

Дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку (аварії тощо)?

Чи відповідає організація робіт на даній виробничій ділянці вимогам охорони праці?

Чи відповідають організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам?

Чи відповідає порядок виконання робіт нормативно-технічним вимогам?

Які заходи безпеки повинні бути прийняті в конкретній ситуації?

Які види навчання з охорони праці повинні проходити працівники, що виконують конкретну роботу?

Чи відноситься конкретна робота до категорії робіт з підвищеною небезпекою?

Чи відноситься об'єкт (підприємство, виробнича ділянка) до об'єктів з підвищеною небезпекою?

Чи є певна машина, механізм, устаткування машиною, механізмом, устаткуванням підвищеної небезпеки?

На яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

Чи відповідають умови застосування конкретних речовин та матеріалів вимогам промислової санітарії?

Який клас небезпеки речовин, що застосовуються на підприємстві?

Чи створює дане технологічне устаткування шум або вібрацію, що перевищують припустимі норми?

Електротехнічна експертиза

123. Основним завданням електротехнічної експертизи є встановлення причин виникнення аварійних режимів в електричних мережах та електрообладнанні, вплив цих режимів на роботу електроприладів та електробезпеку людини, аналіз роботи електроустановок та їх відповідність нормативним вимогам.

124. Об'єктами електротехнічної експертизи є електрообладнання, електроприлади, їх частини, фрагменти електропроводів і кабелів, улаштування електрозахисту, електрокомутаційне влаштування, електричні схеми тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи відповідає виконання електрообладнання даному середовищу?

Визначити технічні характеристики електрообладнання, що надане на дослідження?

Чи знаходились електроустановка, електроприлад чи електромережа у справному стані? Якщо ні, то які причини несправності?

Чи виникли несправності внаслідок заводських дефектів, чи до несправностей призвела експлуатація з порушенням вимог заводу-виробника?

Чи суперечив стан електропроводки об'єкта нормативним вимогам?

Чи відповідає перетин жил електропроводів струмовому навантаженню та потужності об'єктів споживача?

Чи відповідають характеристики влаштувань електрозахисту (плавкого запобіжника, автоматичного вимикача тощо) нормативним вимогам?

Чи мають влаштування електрозахисту зміни та переробки конструкції? Якщо так, то як це позначилось на їх характеристиках?

У якому стані були на об'єкті пристрої заземлення та захисту від блискавки? Чи відповідали вони нормативним вимогам?

Чи мають струмопровідні частини електрообладнання ознаки аварійних явищ (оплавлення, сліди струмоперевантаження, короткого замикання тощо)?

Яка причина виникнення короткого замикання в електрообладнанні споживача?

Який механізм виникнення та розвитку аварійного режиму роботи електроустановки?

Чи спрацювало влаштування електрозахисту при аварійному режимі електроустановки? Якщо ні, то чим це викликано?

Чи відповідає електромережа та підключення електролічильника споживача нормативним вимогам?

Чи дозволяла схема підключення споживача користуватися електроенергією поза приладом обліку?

Які межі відхилення напруги в мережі споживача допускаються нормативними документами?

Чи відповідає електрообладнання з існуючими елементами електрозахисту нормативним документам?

Гірничотехнічна експертиза

125. Об'єктами судової гірничотехнічної експертизи, які досліджуються з кримінальних, цивільних та господарських справ, пов'язаних з над-

звичайними ситуаціями на підприємствах гірничої промисловості, виникнення яких обумовлене порушеннями вимог правил безпеки і охорони праці, є:

— надшахтні споруди (будівлі вентиляторів головного провітрювання, баштові копри, будівлі підйомів, градирні тощо);

— гірничі виробки (стволи, лави, штольні, шурфи, навколоствольні двори, квершлагги, штреки, бремсберги тощо);

— збагачувальні фабрики та кар'єри;

— підземні споруди;

— породні відвали;

— гірничошахтне устаткування (підйомні, породнавантажувальні, бурові та інші машини, конвеєри, локомотиви рудникові, виїмкові та прохідницькі комбайни, струги, механізовані кріпії, вагонетки, вентилятори й вентиляційні спорудження, компресори, лебідки рудникові, насосні станції, скіпи, трансформаторні підстанції, огороження захисні, сигнальні знаки тощо);

— засоби зв'язку і сигналізації;

— прилади керування і контролю за технологічними процесами;

— вимірювальні прилади і пристосування;

— інструменти (відбійні молотки, свердла, бурові штанги, різці тощо);

— комунікації (електрична та тягова мережі, водоводи, повітроводи, трубопроводи, газопроводи і ін.);

— засоби індивідуального захисту (ізолювальні, протипилові й фільтрувальні респіратори, саморятувальники тощо);

— засоби контролю та захисту (прилади контролю метану, сигналізатори контролю метану, прилади контролю кількості повітря, температури, вологості, різноманітна апаратура тощо);

— технічна документація: проект підготовки та відробітки лави, геологічна характеристика порід ґрунту та покрівлі пласта, геологічна характеристика пласта, що виймається, геологічні зйомки лави, викопіювання з плану гірничих робіт, таблиць виходів інженерно-технічних робітників, посадові інструкції інженерно-технічних робітників, акт комісії спеціального розслідування, висновки експертної відомчої комісії, відомості про режи-

ми провітрювання, кондиціювання повітря, пилогазовий і газовий режими тощо;

— матеріали кримінальної, цивільної чи господарської справи, у яких містяться протокол огляду місця події, протоколи інших слідчих (судових) дій, протоколи допитів свідків, потерпілих, схеми, фотографії та ін.

Указаний вище перелік не є вичерпним.

126. До основних завдань гірничотехнічної експертизи з фактів порушення вимог техніки безпеки й охорони праці на підприємствах гірничої промисловості та в підземних умовах належать:

126.1. Перевірка виду техногенної аварії на гірничому підприємстві, з'ясування її причин та обставин і визначення ступеня тяжкості наслідків.

126.2. Установлення порушень технологічного гірничого процесу.

126.3. Визначення стану гірничих механізмів і придатності їх для виконання конкретних технічних операцій.

126.4. Виявлення дефектів гірничих механізмів, технічних причин і часу їх виникнення.

126.5. Установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується.

126.6. Визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих технічних умовах.

126.7. Установлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі гірничого підприємства.

126.8. Визначення відповідності умов праці на гірничому підприємстві вимогам охорони праці.

126.9. Оцінка з технічної точки зору дій осіб, причетних до події, у даній виробничій ситуації.

126.10. Оцінка дій працівників у даній ситуації відповідно до вимог Правил безпеки у вугільних шахтах, нормативних актів і інших документів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

1. Питання загальнотехнічного характеру:

Чи перебувають дані гірничі об'єкти (механізми) у технічно справному стані, а якщо ні, то в чому полягають їхні несправності?

гірниче устаткування перевірку у відповідній лабораторії Держстандарту?

Чи перебуває вимірювальний прилад у технічно справному стані, а якщо ні, то які його дефекти?

Які причини виникнення дефектів вимірювального чи контрольного приладу?

Як наявність дефекту вимірювального приладу впливає на його точність?

Якщо експертизою будуть встановлені обставини технічного порядку, що сприяють тим чи іншим порушенням, то які заходи для їхнього усунення можуть бути запропоновані?

3. Питання технічного характеру, пов'язані з необхідністю встановлення правильності експлуатації устаткування і дотримання при цьому спеціальних правил забезпечення безпеки праці:

Яка безпосередня причина події в гірничих виробках, які обставини її обумовили?

Чи відбулися події з даної конкретної причини?

Де відбулося явище, що викликало подію (гірничка виробка, вироблений простір, ділянка та ін.)?

Чи були засоби індивідуального та групового захисту на місці події?

Чи забезпечують захисні засоби (огородження, ізоляційний шар та ін.) безпеку конкретного виду роботи?

Чи був стан гірничого об'єкта аварійним?

Чи могла відбутися подія за певних умов застосованої технології (експлуатації механізму)?

Чи відповідає пристрій і стан даного об'єкта вимогам Правил безпеки і нормативно-правовим актам з охорони праці?

Чи забезпечується виконання вимог техніки безпеки при всіх положеннях даних механізмів?

Чи є дії осіб, що викликали подію, необхідними в конкретному виробничому процесі?

Чи є інструктаж працівників з техніки безпеки на підприємстві достатнім для забезпечення безпеки виконання конкретної виробничої операції?

Чи відповідає порядок виконання робіт вимогам технічної документації?

Які заходи безпеки могли бути прийняті в конкретній ситуації?

Чи є порушення правил техніки безпеки в тому, що був застосований визначений спосіб виконання зазначеної роботи?

Яка технічна документація була потрібна для проведення даних робіт?

Хто і на якій підставі повинен був забезпечити виконання тих чи інших правил і чи не є він відповідальним за допущене порушення правил техніки безпеки?

4. Питання, пов'язані з організацією і проведенням виробничого процесу, технічними і технологічними прорахунками, що викликають шкідливий вплив на людей і (чи) на навколишнє середовище:

Чи можуть вплинути на стан здоров'я працівників застосовані на виробництві матеріали, устаткування і чи відповідає їхнє застосування вимогам промислової санітарії?

Чи належно обладнана і функціонує на гірничому підприємстві схема вентиляції?

Чи не забруднене повітря робочої зони якими-небудь шкідливими виділеннями?

Чи не створює дане технологічне устаткування шуму чи вібрації, що перевищують допустимі норми?

Економічна експертиза

127. Економічна експертиза включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

128. Головними завданнями дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є:

— установлення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

— установлення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, в тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

— установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

— установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

— установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валового доходу та валових витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

— установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість;

— установлення недоліків в організації бухгалтерського обліку контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної збитків або перешкоджали її своєчасному виявленню.

(абзац пункту 128 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?

У який період документально підтверджується нестача грошових коштів, яку встановлено актом інвентаризації від (зазначити дату) у сумі (зазначити суму) і хто зобов'язаний був забезпечити збереження грошових коштів у цей період згідно з чинним законодавством?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестачі грошових коштів) і хто зобов'язаний був забезпечити дотримання цих вимог?

Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей на підприємстві (зазначається назва організації) за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (указуються кількісні та вартісні показники)?

Чи підтверджується встановлений перевіркою розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею товарно-матеріальних цінностей, яку встановлено інвентаризацією за актом інвентаризаційної комісії (зазначити дату)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестача, необгрунтоване списання матеріалів, сировини та готової продукції)?

Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?

Чи підтверджується встановлений перевіркою розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею основних засобів, яку встановлено інвентаризацією за актом інвентаризаційної комісії (зазначити дату)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків (нестача, необгрунтоване списання матеріалів, сировини та готової продукції)?

Чи підтверджується розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (підприємство) заробітної плати з урахуванням даних слідства та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (№ відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?

Чи обгрунтовано відшкодовано (зазначається кому і за який період) витрати на відрядження (в якій сумі)?

Чи підтверджуються документально висновки ревізії (зазначаються реквізити акта ревізії)

у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків технічних експертиз (будівельно-технічна, технологічна)?

Чи підтверджується документально необгрунтоване списання будівельних матеріалів, нарахування та виплата заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків будівельно-технічної експертизи або інших технологічних експертиз)?

Чи підтверджується встановлений ревізією розмір матеріальної шкоди (зазначається кому) у зв'язку із завищенням вартості обсягів виконаних робіт, яке встановлено згідно з висновками будівельно-технічної експертизи або інших експертиз (зазначити реквізити експертизи)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, могли сприяти виникненню матеріальних збитків від завищення обсягів та вартості виконаних робіт?

Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції (указуються реквізити акта) зниження об'єкта оподаткування (указується організація) за період (зазначається який) і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (указується яких)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського та податкового обліку, призвели до несплати податків та обов'язкових платежів внаслідок заниження об'єктів оподаткування?

Чи включаються до складу валових витрат підприємства (назва) витрати на сплату відсотків банку за кредитною угодою (N, дата), витрати на маркетингові послуги (можуть бути інші види затрат, які викликають сумніви та які виключені податковими органами із складу витрат, але оскаржуються підприємством)?

Чи підтверджується документально обґрунтованість застосування підприємством (назва) нульової ставки з податку на додану вартість за експортними операціями за контрактом (N, дата)?

Коли виникає об'єкт оподаткування і що є об'єктом оподаткування за податком на прибуток для підприємства (назва) за договором комісії (N, дата). Оподаткування яких сум валових доходів, отриманих підприємством (назва) за договором комісії (N, дата), повинно проводитись на підставі ст. 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» і яких сум на загальних підставах, передбачених ст. 3 цього Закону?

129. Головними завданнями дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій є:

— установлення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та ін.);

— установлення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;

— установлення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарчої діяльності;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;

— установлення документальної обґрунтованості аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді, відповідності до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, і інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності і в інших випадках);

— установлення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

— установлення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (зазначити реквізити). Як вказані показники вплинули на результати господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію, підприємство)?

Чи підтверджується документально розмір внеску (сума) до статутного фонду (зазначається організація, підприємство) та яка частка відповідно до статутних документів підлягає поверненню учаснику (учасникам), що вибули зі складу засновників (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові для фізичних осіб, назва підприємства у разі виходу зі складу засновників юридичних осіб), та на яку суму, дата виходу?

Визначити частку майна (зазначається організація, підприємство) пропорційно частці статутного фонду, що підлягає виплаті учасникові (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові, дата виходу) у разі його виходу із складу засновників?

Визначити розмір збитку від необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (зазначається організація) за період (зазначається який) і в якій сумі.

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, призвели до матеріальних збитків від заниження орендної плати?

Чи підлягає індексації частка капітальних вкладень (назва підприємства) у складі незавершеного будівництва (назва підприємства)?

Відповідно до наданих установчих та первинних документів чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких конкретно), які підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів?

130. Головними завданнями дослідження документів фінансово-кредитних операцій є:

— установлення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;

— установлення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;

— установлення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;

— установлення відповідності чинному законодавству відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності;

— установлення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідність даним обліку та звітності, чинному законодавству;

— установлення кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів з банківського обліку і контролю.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи підтверджуються документально висновки ревізії щодо відповідності (або невідповідності) вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (яким банком) з надання кредитів, з повноти нарахування та сплати відсотків за користування кредитами (якому позичальнику) за кредитною угодою (N, дата)?

(абзац дев'ятий пункту 130 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

Чи відповідає перелік наданих документів підприємством банку для отримання кредитних коштів за кредитною угодою чинному Положенню про кредитування?

Якими бухгалтерськими документами підтверджується наявність майна у підприємства, що надано останнім в заставу за кредитною угодою?

У якій сумі нанесені збитки банку в результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?

Абзац тринадцятий пункту 130 виключено

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (N, дата)?

Абзац п'ятнадцятий пункту 130 виключено

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

У відповідності до вимог яких нормативних документів передбачено формування банком страхового резерву за рахунок валових витрат та формування загального резерву за рахунок прибутку? Чи підтверджується документально дотримання банком (назва) відповідних нормативів відрахувань до страхового резерву?

131. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертові слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять відомості, — вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: прибуткові та видаткові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, таблиці, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності.

Якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експертові надаються документи на машинних

носіях (роздруківки реєстрів бухгалтерського обліку), обов'язково завірені в установленому порядку.

Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, у постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим зібраним у справі доказам, оспорується зацікавленими особами, непереконливо обґрунтовані ревізорами та ін.).

Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста.

Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за епізодами діяння, періодами тощо), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

Товарознавча експертиза

132. До числа об'єктів товарознавчої експертизи, яка провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

133. Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

— визначення належності товарів (далі — товарна продукція) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);

— визначення якісних змін товарної продукції;

— визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);

— установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;

— визначення вартості товарної продукції, у т. ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів;

— визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яке найменування, призначення товарів народного споживання? До якого виду, роду, групи, марки вони належать?

Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару народного споживання?

Як може бути розшифроване маркування наданого товару народного споживання?

Чи відповідає якість виробу вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам за органолептичними показниками?

Які дефекти є у конкретному товарі народного споживання? Чи можлива його реалізація (експлуатація) при наявності виявлених дефектів?

Під впливом яких причин змінилась якість товару та виникли різного роду дефекти? Чи мають вони виробничий характер або виникли в результаті будь-яких пошкоджень при транспортуванні, зберіганні, експлуатації?

Який процент втрати якості товару через ознаки зносу або наявність дефектів?

Яка вартість об'єктів дослідження?

Які умови приймання, зберігання та відпуску товару?

Чи правильно виконані маркування та пакування товару? Чи відповідає маркування та пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам?

Яким підприємством і коли виготовлено товар (при умові наявності маркувальної інформації або відповідних супроводжувальних документів)?

Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?

(абзац пункту 133 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)

Чи являють собою комплект окремі вироби, що надані на дослідження?

Визначення розміру шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок пошкодження цього майна (при пожежі, залитті тощо).

134. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити суть позовних вимог або обставини кримінальної справи, у якій призначено експертизу.

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцем знаходження. Якщо ці об'єкти перебувають за місцем проживання громадян, то особа або орган, які призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження при необхідності проводиться у присутності сторін (інших зацікавлених осіб).

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити, за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. У цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або навести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Об'єкти дослідження направляються експертові в упаковці, яка забезпечує їх зберігання.

Автотоварознавча експертиза

135. До числа основних завдань автотоварознавчої експертизи належать визначення ринкової вартості дорожніх транспортних засобів (далі — ДТЗ), їх складових, а також розміру вартості матеріальних збитків, заподіяних власнику або володільцю ДТЗ унаслідок пошкодження останнього.

Перед автотоварознавчою експертизою можуть ставитись також питання про складові основного завдання або споріднені з ним, якщо такі питання мають значення для цивільно-правових і адміністративно-правових відносин, пов'язаних з придбанням і експлуатацією дорожньо-транспортних засобів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка ринкова вартість дорожнього транспортного засобу (зазначається його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка вартість дорожнього транспортного засобу (зазначаються марка, модель ДТЗ і ідентифікаційний номер), його складових, що ввозяться на

митну територію України, на дату оцінки (вказується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка ринкова вартість сільськогосподарської та будівельної техніки? Примітка: визначається вартість техніки, що обладнана силовим агрегатом та самохідним шасі, зокрема трактори, комбайни тощо.

(пункт 135 доповнено новим абзацом шостим згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5, у зв'язку з чим абзаци шостий — вісімнадцятий вважати відповідно абзацами сьомим — дев'ятнадцятим)

Яке значення складає величина втрати товарної вартості ДТЗ на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка утилізаційна вартість дорожнього транспортного засобу (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка скрапова вартість ДТЗ (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка ліквідаційна вартість ДТЗ (зазначаються його марка, модель і державний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

Яка вартість матеріального збитку (шкоди), завдана власнику дорожнього транспортного засобу (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові власника, марка, модель ДТЗ, його державний реєстраційний номер) внаслідок... (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди), на дату оцінки (указується дата, на яку визначається вартість)?

Чи укомплектовано ДТЗ відповідно до нормативно-технічної документації підприємства-виробника? Якщо ні, то в чому саме полягає неуккомплектованість?

Яка дата виготовлення даного ДТЗ (його складової)?

До якого типу належить даний двигун, які його основні характеристики?

Чи можливо провести ремонтно-відновлювальні роботи пошкодженого ДТЗ (його складових)? Якщо можливо, то який обсяг, характер і вартість цих робіт на дату оцінки (указується дата, на яку проводиться оцінка майна)?

Яке значення складає коефіцієнт фізичного зносу складових зазначеного ДТЗ?

Яке значення складає процентний показник ринкової вартості ДТЗ?

Чи відповідають виконані ремонтно-відновлювальні роботи нормативним вимогам?

(абзац вісімнадцятий пункту 135 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

Яким характеристикам (у тому числі типу) відповідає ДТЗ згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності?

(абзац пункту 135 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 01.06.2009 р. № 965/5)

136. На дослідження експертові надаються ДТЗ та документація, що стосується його реєстрації, матеріали розслідування події, що призвела до матеріальної шкоди, а також документи, в яких зафіксовані інші вихідні дані, необхідні для вирішення поставленого питання.

У разі потреби виклик зацікавлених осіб на технічний огляд ДТЗ здійснюється замовником експертизи із зазначенням дати, місця та часу проведення огляду (після їх узгодження з експертом).

Особа або орган, які призначили експертизу, повинні забезпечити можливість огляду ДТЗ та належні безпечні умови (освітлення, вільний доступ, можливість огляду ДТЗ з різних боків тощо).

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів

137. Головними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- установлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів;
- установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;
- виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
- установлення відповідності програмних продуктів певним параметрам.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи міститься на даному носії інформація стосовно (вказати, яка інформація цікавить) і якщо так, то яка саме?

Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (вказати, які саме) дії користувача?

Чи здійснювались спроби знищення вказаної інформації?

Чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації?

Чи розроблена вказана інформація на цьому комп'ютері або перенесена з іншого носія?

Яким чином інформація (вказати, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?

Яка технологія та хронологія створення електронного документа (вказати електронний документ та певний зміст)?

Яка дата та час створення (друку, видалення, занесення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (вказати зміст)?

Чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне (вказати, яке саме) програмне забезпечення?

Яким чином, коли це програмне забезпечення встановлене?

Які технічні несправності має дане комп'ютерне обладнання або його окремі блоки та пристрої, і як ці несправності впливають на роботу обладнання в цілому?

Чи можна за допомогою даного програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розробку?

Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту?

(пункт 137 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

138. Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надається сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій.

(пункт 138 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

139. У деяких випадках на дослідження може надаватися тільки комп'ютерний носій. У такому разі, якщо перед експертами ставляться питання стосовно дат та часу певних дій користувача, експертам надається інформація щодо показів годинника реального часу комп'ютера, з якого вилучено носій.

(пункт 139 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

140. Для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам, а також вартості програмного продукту експертові надається носій з копією досліджуваного програмного продукту і еталонна (дистрибутивна) копія програмного продукту, що реалізується на вітчизняному ринку програмних засобів.

У разі відсутності дистрибутивної копії програмного продукту не слід відмовлятися від призначення експертизи, оскільки в окремих випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту.

(пункт 140 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

141. Для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерно-технічних засобів експертові надаються сама комп'ютерна техніка, а також технічна документація до неї.

(пункт 141 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

142. Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові в кожному конкретному випадку, а також як їх відбирати для дослідження, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки.

Експертиза об'єктів інтелектуальної власності

143. Основним завданням експертизи об'єктів інтелектуальної власності є визначення властивостей об'єктів інтелектуальної власності, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав.

144. При дослідженні об'єктів промислової власності вирішуються питання щодо властивостей об'єктів промислової власності, а саме: винаходів і корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, знаків для товарів і послуг (торговельних марок), комерційних найменувань, географічних зазначень походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сортів рослин, порід тварин тощо.

145. При дослідженні об'єктів авторського права та суміжних прав вирішуються питання щодо властивостей таких об'єктів: літературних та художніх творів (романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності); комп'ютерних програм, компіляцій даних (баз даних), якщо вони за добором або впорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; виконань, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення тощо.

146. Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема визначення вартості перелічених вище об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 144.

Чи містить формула запатентованого винаходу (корисної моделі) ознаки, яких не було в поданій заявці?

Чи є дане позначення загальноновживаним як позначення товарів чи послуг певного виду?

Чи використано при виготовленні даного продукту кожену ознаку, включену до незалежного пункту формули винаходу за патентом № ..., або ознаку, еквівалентну їй?

Чи є помилка у формулі винаходу, виправлена Державним реєстром на прохання патентовласника, очевидною?

Чи відповідає обсяг запатентованого винаходу умовам, що використані ліцензіатом?

Чи містить технічне (організаційне) рішення, упроваджене на підприємстві А, ознаки раціоналізаторської пропозиції, поданої громадянином Н.?

Чи збільшило строк працездатності конкретного устаткування (обладнання) на даному підприємстві впровадження раціоналізаторської пропозиції № ...?

Чи використано в даному виробі всі суттєві ознаки промислового зразка за патентом № ...?

Якими є суттєві ознаки промислового зразка за патентом № ...?

Чи стала сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом № ... загальнодоступною у світі до дати подання заявки?

Чи є порівнювані позначення схожими за ступенем змішування настільки, що їх можна сплутати?

Чи є товари, для яких використовуються торговельні марки А та В, спорідненими?

Чи є етикетки, що розміщені на упаковці товару, що використовуються фірмами А та В, ідентичними?

Чи використано в назві газети «...» елементи назви періодичного видання «...»?

До пункту 145.

Чи має місце використання фрагментів Тексту № 1 при складенні Тексту № 2, у тому числі використання фрагментів із мовною або іншою обробкою (зокрема, незначні за змістом, але фактичні зміни та доповнення)? Якщо так, то які саме фрагменти були використані і якій обробці вони піддавались?

Чи використовувався при складенні Тексту № 2 як основа та першоджерело Текст № 1, зокрема шляхом запозичення ідеї, структури, системи? Якщо так, то саме яким чином використано запозичене з Тексту № 1 при складенні Тексту № 2?

Чи містить у собі ознаки об'єкта авторського права підручник, виданий ..., надрукований відповідно до договору № ... на виконання поліграфічних робіт від ... року № ...? Якщо так, то якому саме виду об'єктів авторського права ці ознаки притаманні?

Чи містить у собі ознаки службового твору каталог, виданий ..., створений за ініціативою директора ... згідно з наказом від ... року № ... «Про створення та використання каталогів», в службовий час та за допомогою службового обладнання колективом працівників?

Чи відповідає умовам оригінальності наданий на дослідження твір?

Чи має твір ... ознаки творчого характеру?

Чи є опублікування фотографії, на якій зображена скульптура ..., у журналі «...» фактом використання витвору мистецтва — скульптури...?

До пункту 146.

Який розмір збитків, завданих власнику патенту (свідоцтва) внаслідок неправомірного використання запатентованого винаходу (зареєстрованого знака для товарів і послуг)?

Чи правильно виконано розрахунок винагороди за раціоналізаторську пропозицію?

Яку частину вартості нематеріальних активів підприємства становлять об'єкти інтелектуальної власності?

Яка вартість виключних майнових прав автора даного твору?

147. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи слід надати документацію, з якої експерт міг би отримати вихідні дані для вирішення поставлених питань. Найбільш доцільним є направлення на експертизу всіх матеріалів справи.

Для вирішення питань щодо чинності охоронних документів та дотримання прав їх власників слід надати завірені копії охоронних документів та, у разі необхідності, матеріали заявок, а також копії документів або дані з них, якими сторони підтверджують свої позовні вимоги або заперечують їх.

У разі, якщо проводиться повторна експертиза або раніше об'єкти досліджувались іншими спеціалістами з питань, які виносяться на вирішення експертизи, обов'язково надаються висновки попередніх досліджень, усі об'єкти та матеріали, що направлялися на первинну експертизу.

Документи повинні бути систематизовані в хронологічному порядку, підшиті та пронумеровані.

Психологічна експертиза

148. Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

149. Психологічна експертиза призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. Об'єктом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

150. Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в слідства чи суду виникають питання, ви-

рішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку належать також психолого-почеркознавча експертиза та психолого-лінгвістична експертиза, що перебувають наразі в стадії наукової розробки.

151. Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

— індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;

— емоційних реакцій та станів;

— закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

152. При проведенні судових психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики та їх авторські модифікації, що пройшли апробацію та відбираються з урахуванням специфіки судових експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину чи злочинної діяльності (зазначається, що саме має значення для суду чи слідства: підвищена агресивність, підкореність, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера)?

Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами, що досліджуються у справі?

Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею протиправних дій (або злочину)?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертний у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи це зумовлено його індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насильницької поведінки підекспертного (у справах про статеві злочини)?

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі?

Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох з них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмальною для Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові)?

Якщо так, то чи завдані Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?

Чи спричинені Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються у справі? Якщо Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання Н. (моральної шкоди)?

Чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо), усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан підекспертної особи на її поведінку в аварійній ситуації (у справах щодо управління транспортом або механізмами й автоматизованими системами на виробництві тощо)?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку (або, згідно зі справою, на діяльність, виконання професійних обов'язків)?

Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що можуть розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

У якому емоційному стані перебувала підекспертна особа в період, який передував її самогубству?

Чи виник емоційний стан підекспертної особи в період, який передував її самогубству, унаслідок дій обвинуваченого (зазначити: насильство, дії, які кваліфікуються як погрози, жорстоке ставлення чи систематичне пониження людської гідності тощо)?

Чи здатна підекспертна особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення скоюваних з нею дій та здійснювати опір (у справах про статеві злочини)?

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей, розуміти характер та фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

Чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є їх ознаки?

Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (указати залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

Відповідно до особливостей конкретних обставин справи, що досліджується слідством або судом, при консультуванні з експертом питання, вирішувані психологічною експертизою, компонуються у доцільні для справи блоки.

Перелік питань до справ про визнання угоди недійсною:

Які індивідуально-психологічні особливості має гр. Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові)?

Яка особистісна значимість для гр. Н. обставин, за яких була укладена угода?

У якому емоційному стані був (була) гр. Н. під час звершення дії укладання угоди?

Чи здатним був (була) гр. Н., з урахуванням визначених обставин, повною мірою вільно та усвідомлено приймати рішення та реалізовувати його своїми діями?

Чи здатний був (була) гр. Н., з урахуванням визначених обставин, усвідомлювати — і в якій мірі — фактичний зміст власних дій та їх наслідків?

Чи здатний був (була) гр. Н. повною мірою прогнозувати наслідки власних дій?

Чи здатний був (була) гр. Н. повною мірою усвідомлено приймати рішення, адекватне ситуації, та в повній мірі усвідомлено реалізовувати його?

153. Для проведення дослідження суд або слідство надає експертові можливість психологічного обстеження підекспертного та матеріали справи.

Необхідно (з огляду на вік підекспертного та конкретні питання, поставлені перед експертизою) надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертний близько спілкувався. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості його розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні йому схильності, захоплення, інтереси. За наявності потрібно надати щоденники, листи, зразки творчості підекспертного.

154. Особливу увагу слід приділити свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертного у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості його емоційного стану в обставинах, що цікавлять суд та слідство (безпосередньо у момент подій, що досліджуються у справі, у час, що передував подіям, а також після їх завершення).

155. Психологічна експертиза може бути об'єктивною лише за умов автентичних показань, тобто таких, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу.

Експертиза телекомунікаційних систем та засобів

156. Головними завданнями експертизи телекомунікаційних систем та засобів є:

— визначення характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів;

— встановлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах;

— встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;

— визначення якості телекомунікаційних послуг;

— встановлення технічного стану телекомунікаційних систем та засобів;

— встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів;

— дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій.

Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем та засобів є телекомунікаційні системи, засоби, мережі і їх складові частини та інформація, що ними передається, приймається та обробляється.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Які тип, марка, модель телекомунікаційного засобу (системи)?

Чи в робочому стані знаходиться телекомунікаційний засіб (об'єкт)?

Які характеристики підключень до мережі має телекомунікаційний засіб?

Чи змінювались користувачем телекомунікаційної мережі налаштування окремих пристроїв, у який час, які їх значення?

Який загальний характер підключень до телекомунікаційної мережі виконував об'єкт (телекомунікаційна система, засіб)?

За допомогою яких програмних засобів здійснювалось підключення до телекомунікаційної мережі?

Яка топологія апаратних засобів, об'єднаних у телекомунікаційну систему?

Чи відповідає телекомунікаційний засіб (система) технічній документації?

Які технічні характеристики (параметри) має телекомунікаційний засіб (система)?

Чи мав місце факт доступу до телекомунікаційної системи та в який спосіб?

Чи мало місце використання ресурсів та інформації в телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації в телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи є ознаки втручання в роботу телекомунікаційної системи?

Чи могли апаратні засоби об'єднуватись в телекомунікаційну мережу та за якими ознаками?

Встановити шляхи маршрутизації даних в телекомунікаційній системі.

Чи можливо використання телекомунікаційного засобу (обладнання) для вказаних цілей?

(абзаци одинадцятий — двадцять перший пункту 156 замінено абзацами згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

(рекомендації доповнено розділом згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

Екологічна експертиза із дослідження пестицидів

(назва розділу із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

157. У межах екологічної експертизи проводиться експертиза пестицидів.

До головних завдань експертних досліджень пестицидів належить:

— встановлення належності пестицидів до стандартизованої групи (виробничої, хімічної, гігієнічної тощо) відповідно до існуючої класифікації;

— встановлення спільної (різної) родової (групової) належності, єдиного джерела походження, належності до єдиної маси тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є дана речовина пестицидом? Якщо так, то яким саме?

Чи містяться в зразках рослин (грунту, воді) пестициди?

Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки пестицидів?

До якої групи небезпеки згідно із гігієнічною класифікацією належать надані зразки пестицидів?

Чи дозволено використання в Україні наданих пестицидів?

(рекомендації доповнено розділом згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 126/5)

Мистецтвознавча експертиза

158. До числа об'єктів мистецтвознавчої експертизи належать твори мистецтва, а саме: монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, нотна література; друкована продукція, аудіо- та відеозаписи, фотографія з метою віднесення їх до порнографічної чи еротичної та до такої, що пропагує культ насильства та жорстокості.

Головними завданнями мистецтвознавчої експертизи є:

— проведення атрибуції твору (встановлення автора твору, періоду створення роботи, приналежність до певної школи тощо);

— визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору;

— визначення оціночної або страхової вартості твору;

— визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є наданий на дослідження предмет оригіналом (авторською роботою), копією, виконаною від імені іншого автора, або копією, виконаною від імені автора?

Хто є автором представленого на дослідження твору мистецтва?

Чи підлягав даний твір мистецтва реставрації (який фрагмент тощо)?

Яку вартість має твір мистецтва, що досліджується?

Чи належить будівля за архітектурним вирішенням (стилем) до категорії культових споруд: храмів, церковних споруд?

Чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості?

Чи належить представлена продукція до такої, що має еротичний чи порнографічний характер?

Якщо перед експертом ставиться питання про вартість твору, у постанові (ухвалі) про призначення експертизи обов'язково зазначається період (час), станом на який належить вирішити поставлене питання.

(рекомендації доповнено розділом згідно з наказом Міністерства юстиції України від 15.07.2008 р. № 1198/5)

Начальник управління експертного
забезпечення правосуддя

Л. М. Головченко

(Науково-методичні рекомендації в редакції наказу
Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАКАЗ

09.08.2005 № 86/5

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
11 серпня 2005 року за № 882/11162

**Про затвердження Положення
про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів**

(Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007 № 643/5 від 13.04.2009) Відповідно до статей 16, 17 Закону України «Про судову експертизу» та з метою посилення контролю за якістю підготовки та атестації судових експертів з числа фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз і фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, що додається.

2. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Мін'юсту України від 15.07.97 № 285/7-А «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів», зареєстрований в Мін'юсті України 04.08.97 за № 283/2087 (із змінами і доповненнями).

3. Начальнику управління експертного забезпечення правосуддя (Головченко Л. М.) подати цей наказ на державну реєстрацію відповідно до Указу Президента України від 03.10.92 № 493 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» (із змінами і доповненнями).

4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на першого заступника Міністра юстиції України І. І. Ємельянову.

Відповідно до статей 16, 17 Закону України «Про судову експертизу» та з метою посилення контролю за якістю підготовки та атестації судових експертів з числа фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз і фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, що додається.

2. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Мін'юсту України від 15.07.97 № 285/7-А «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів», зареєстрований в Мін'юсті України 04.08.97 за № 283/2087 (із змінами і доповненнями).

3. Начальнику управління експертного забезпечення правосуддя (Головченко Л. М.) подати цей наказ на державну реєстрацію відповідно до Указу Президента України від 03.10.92 № 493 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» (із змінами і доповненнями).

4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на першого заступника Міністра юстиції України І. І. Смельянову.

Міністр

Р. М. Зварич

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства юстиції України
09.08.2005 № 86/5 (у редакції наказу
Міністерства юстиції України
від 07.11.2007 № 1054/5
(з1250-07)
Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
11 серпня 2005 року
за № 882/11162

ПОЛОЖЕННЯ
про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

I. Загальні положення

Відповідно до статей 10, 14, 16, 17 та 21 Закону України «Про судову експертизу» це Положення визначає:

функції та порядок діяльності Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України;

функції та порядок діяльності експертно-кваліфікаційних комісій, які діють у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України;

порядок та умови проходження навчання та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта;

порядок проведення атестації судових експертів Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України та експертно-кваліфікаційними комісіями, які діють у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України;

порядок розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів.

II. Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Міністерстві юстиції України

2.1. Основними функціями Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України (далі — ЦЕКК) є:

визначення порядку та умов проходження підготовки фахівців, що мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, затвердження програм навчання (стажування), за якими здійснюється підготовка фахівців;

проведення атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізо-

ваних установ та самостійно або в складі юридичної особи мають намір на професійній основі здійснювати судово-експертну діяльність;

розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ.

(Пункт 2.2 розділу II виключено на підставі Наказу Міністерства юстиції № 643/5 від 13.04.2009) (Пункт 2.3 розділу II виключено на підставі Наказу Міністерства юстиції № 643/5 від 13.04.2009) 2.2. Склад ЦЕKK формується з постійних і змінних членів комісії.

2.2. Склад ЦЕKK формується з постійних і змінних членів комісії.

2.3. Постійний склад ЦЕKK затверджується наказом Мін'юсту.

До постійного складу ЦЕKK входять голова, заступники голови, два представники Міністерства юстиції України, фахівець з процесуальних питань судової експертизи, секретар.

2.4. Змінний склад затверджується головою ЦЕKK.

До змінного складу ЦЕKK входять найбільш досвідчені фахівці науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років.

До змінного складу ЦЕKK можуть входити фахівці наукових установ і навчальних закладів інших державних органів, громадських організацій (за їх згодою).

До участі в засіданні ЦЕKK запрошуються не менше двох фахівців з тієї експертної спеціальності, з якої комісія проводить атестацію з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта або розглядає питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності.

2.5. Члени ЦЕKK на час її роботи звільняються від виконання своїх службових обов'язків із збереженням середнього заробітку за місцем основної роботи.

2.6. Організаційне забезпечення діяльності ЦЕKK покладається на Міністерство юстиції України. Матеріально-технічне забезпечення діяльності ЦЕKK здійснюється науково-дослідними установами судових експертиз Мін'юсту.

2.7. Підготовку матеріалів для розгляду комісією здійснює секретар комісії.

2.8. Засідання комісії проводяться за потреби. Строк розгляду заяв не повинен перевищувати 30 днів з дня надходження до комісії та може бути продовжений за наявності поважних причин, пов'язаних з їх розглядом, до 45 днів.

Про час проведення засідання ЦЕKK заінтересовані особи повідомляються не пізніше як за 7 днів.

2.9. Засідання ЦЕKK проводить її голова. У разі відсутності голови ЦЕKK його обов'язки виконує заступник голови ЦЕKK.

2.10. Засідання ЦЕKK є правомочним, якщо в ньому беруть участь не менше 2/3 її постійного складу та не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності, з якої комісія проводить атестацію щодо присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта або розглядає питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності.

2.11. Особа, яка підлягає атестації, до початку атестації має право заявити відвід члену комісії, якщо вона має сумнів у його об'єктивності.

Питання про заявлений відвід вирішується іншими членами ЦЕКК без участі члена ЦЕКК, якому заявлено відвід, відкритим голосуванням.

2.12. Рішення комісії приймається простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів ЦЕКК і оформлюється протоколом (додаток 1).

При розбіжності думок члени комісії, які не згодні з рішенням, записаним у протоколі, підписують протокол з позначкою «З окремою думкою» та оформлюють письмово свої мотивування, які додаються до протоколу.

2.13. У разі потреби можуть проводитись виїзні засідання ЦЕКК, організація яких здійснюється на базі науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту.

2.14. ЦЕКК має свій бланк і печатку.

III. Експертно-кваліфікаційні комісії науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту

3.1. Основними завданнями експертно-кваліфікаційних комісій, які діють у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту (далі — ЕКК) є:

визначення рівня професійної підготовки фахівців, які працюють у штаті науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, шляхом їх атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації та/або кваліфікаційного класу судового експерта;

розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту.

3.2. Атестація судових експертів з метою присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта проводиться відповідно до Положення про кваліфікаційні класи судових експертів з числа працівників науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30.11.95 № 360/6, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04.12.95 за № 431/967.

3.3. ЕКК діють у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту. Перелік науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, у яких діють експертно-кваліфікаційні комісії, наводиться у додатку 2.

Зони регіонального обслуговування науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту наводяться у додатку 3.

3.4. Склад ЕКК формується з постійних і змінних членів.

3.5. Постійний склад ЕКК затверджується головою ЦЕКК за поданням керівника науково-дослідної установи судових експертиз Мін'юсту.

До постійного складу ЕКК входять голова, його заступник, секретар та фахівець з процесуальних питань судової експертизи.

3.6. Змінний склад затверджується головою ЕКК.

До змінного складу ЕКК входять найбільш досвідчені фахівці, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років.

До змінного складу ЕКК можуть входити представники Мін'юсту, фахівці інших науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, а також наукових установ, навчальних закладів, інших державних органів (за їх згодою).

До участі в засіданні ЕКК запрошуються не менше двох фахівців з тієї експертної спеціальності (кваліфікаційного класу), з якої комісія проводить атестацію з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації (кваліфікаційного класу) судового експерта або розглядає питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності.

3.7. Члени ЕКК на час роботи в комісії звільняються від виконання своїх службових обов'язків із збереженням середнього заробітку за місцем основної роботи.

3.8. Організаційне забезпечення діяльності ЕКК, підготовка матеріалів для розгляду комісією, а також ведення діловодства покладаються на секретаря ЕКК. Про час проведення засідання заінтересовані особи повідомляються не пізніше як за 7 днів.

3.9. Засідання комісії проводяться за потреби. Строк розгляду подання не повинен перевищувати 30 днів з дня надходження до комісії та може бути продовжений за наявності поважних причин, пов'язаних з їх розглядом, до 45 днів.

3.10. Засідання ЕКК є правоможним, якщо в ньому беруть участь не менше 2/3 її постійного складу та не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності, з якої комісія проводить атестацію щодо присвоєння (підтвердження) кваліфікації (кваліфікаційного класу) судового експерта або розглядає питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності.

3.11. Особа, яка підлягає атестації, до початку атестації має право заявити відвід члену комісії, якщо вона має сумнів у його об'єктивності.

Питання про заявлений відвід вирішується іншими членами комісії без участі члена, якому заявлено відвід, відкритим голосуванням.

3.12. Рішення комісії приймається простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів ЕКК і оформлюється протоколом. Рішення щодо розгляду питань атестації та дисциплінарної відповідальності судових експертів оформлюються протоколом згідно з додатком 1.

При розбіжності думок члени комісії, які не згодні з рішенням, записаним у протоколі, підписують протокол із позначкою «З окремою думкою» та оформлюють письмово свої мотивування, які додаються до протоколу.

3.13. Матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності ЕКК покладається на установи, у яких діють комісії.

3.14. ЕКК використовує бланк і печатку установи, у якій вона діє.

IV. Порядок атестації судових експертів ЦЕKK та ЕКК

4.1. Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівці науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту повинні мати вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти відповідну підготовку в галузі судової експертизи, знати законодавство України про судову експертизу.

4.2. Кваліфікація судового експерта фахівцем науково-дослідних установ судових експертиз присвоюється згідно з Переліком основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту (додаток 4).

4.3. Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, знати законодавство України про судову експертизу та пройти навчання (стажування) у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту з відповідної експертної спеціальності, як правило, за зонами регіонального обслуговування.

4.4. Кваліфікація судового експерта фахівцем, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, присвоюється згідно з Переліком основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за яким присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем, що не працюють у державних спеціалізованих установах (додаток 5).

4.5. Висококваліфіковані судові експерти, які мають стаж роботи в державних спеціалізованих установах або у певних галузях знань не менше 10 років та в даний час працюють в інших установах, підприємствах, організаціях або перебувають на пенсії та на підставі договорів працюють у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту, можуть бути атестовані за спеціальностями з криміналістичних видів експертиз.

Атестація цих осіб проводиться відповідною ЕКК науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту.

Фахівці, які працюють у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту на підставі договорів і залучаються до проведення інших видів експертиз, проходять атестацію в ЦЕКК.

4.6. Навчання (стажування) фахівців здійснюється за програмами підготовки судових експертів з відповідних експертних спеціальностей, які затверджуються головою ЦЕКК.

Програма підготовки фахівців повинна передбачати проведення лекційних та практичних занять, підготовку рефератів та проектів висновків для проведення їх рецензування, у разі проходження стажування на рецензування подаються копії висновків експертів.

Організація рецензування рефератів, проектів (копій) висновків забезпечується науково-дослідною установою судових експертиз Мін'юсту, у якій фахівець проходить навчання (стажування).

4.7. У разі проходження підготовки з метою присвоєння кваліфікації судового експерта строк навчання фахівця визначається в залежності від експертної спеціальності певного виду судової експертизи, рівня базової підготовки, досвіду роботи фахівця у відповідній галузі знань і, як правило, установлюється у межах від 1 до 6 місяців.

4.8. У разі підтвердження кваліфікації судового експерта строк стажування в залежності від експертної спеціальності певного виду судової експертизи встановлюється від 2 тижнів до 3 місяців.

4.9. Фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, протягом трьох робочих днів після проходження навчання (стажування) на бланку відповідної установи видається довідка про проходження навчання (стажування) з відповідного виду судової експертизи та експертної спеціальності (додаток 6).

Фахівці, які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта, допускаються до атестації в ЦЕКК протягом трьох місяців після проходження навчання (стажування).

4.10. Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта, за проходження навчання (стажування) уносять плату до науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, розмір якої визначається, виходячи з фактичних затрат на підготовку фахівця, а саме:

кількість навчальних годин на проведення лекційних, практичних занять та складання рецензій на реферати та проекти (копії) висновків;

участь у засіданні ЦЕКК членів змінного складу.

4.11. Розмір плати за проведення занять та складання рецензій визначається відповідно до додатка 16 до наказу Міністерства освіти і науки України від 26.09.2005 № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.10.2005 за № 1130/11410.

Розмір плати за участь членів комісії змінного складу у засіданні ЦЕКК визначається згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.99 № 663 «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон».

4.12. Фахівець, який не є працівником державної спеціалізованої установи і має намір пройти атестацію, подає особисто або надсилає поштою до ЦЕКК заяву.

До заяви додаються:

- а) нотаріально засвідчена копія диплома про відповідну вищу освіту;
- б) витяг з трудової книжки;
- в) довідка про проходження навчання (стажування) з відповідного виду судової експертизи та експертної спеціальності;
- г) реферати з процесуальних та спеціальних питань (у разі присвоєння кваліфікації судового експерта);
- г) проекти (копії) трьох — п'яти висновків з експертних спеціальностей відповідних видів експертиз;
- д) рецензії на реферати, проекти (копії) висновків, складені судовими експертами, що не брали участі в навчанні (стажуванні);
- е) дві фотокартки розміром 3x4.

4.13. Документи подаються до ЦЕКК не пізніше ніж за 10 днів до проведення атестації.

Подані до ЦЕКК документи, оформлені з порушенням вимог цього Положення, повертаються фахівцеві для належного їх оформлення.

4.14. На кожного фахівця науково-дослідної установи судових експертиз Мін'юсту, який підлягає атестації, складаються подання та службова

характеристика, що підписуються його безпосереднім керівником, до яких додаються: у разі присвоєння кваліфікації — копія диплома про відповідну вищу освіту, витяг з трудової книжки, реферати, проекти висновків та рецензії на них, у разі підтвердження кваліфікації — копії висновків експерта та рецензії на них.

4.15. Атестація включає вивчення поданих документів та кваліфікаційний іспит, що проводиться у формі співбесіди, під час якої фахівці дають відповіді на питання, поставлені членами комісії.

4.16. Під час атестації комісія відповідно до покладених на неї завдань: розглядає подані документи та допускає експерта або відмовляє йому в допуску до кваліфікаційного іспиту;

приймає кваліфікаційний іспит.

4.17. За наслідками кваліфікаційного іспиту в залежності від рівня професійних знань комісія приймає одне з таких рішень:

про присвоєння кваліфікації судового експерта;

про підтвердження раніше присвоєної кваліфікації судового експерта;

про відмову в присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта.

4.18. Про результати атестації фахівцю повідомляється протягом 10 днів після проведення атестації.

4.19. Якщо комісія прийняла рішення про відмову в присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта, фахівець має право в загальному порядку знову подати документи для проходження атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта.

4.20. Фахівці, яким присвоєна (підтверджена) кваліфікація судового експерта, включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів.

4.21. У разі прийняття комісією рішення про присвоєння або підтвердження кваліфікації судового експерта фахівцю видається Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта (далі — Свідоцтво) (додаток 7) або робиться відмітка в Свідоцтві про продовження терміну його дії.

Судовому експерту, якому додатково надано право на проведення іншого виду експертизи або за іншою експертною спеціальністю видається доповнення до Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта (додаток 8), яке є його невід'ємною частиною.

Свідоцтво і доповнення до нього підписуються головою комісії та секретарем, засвідчуються печаткою ЦЕКК або печаткою відповідної науково-дослідної установи судових експертиз Мін'юсту. Свідоцтво реєструється в журналі, ведення якого покладається на секретаря комісії.

4.22. Свідоцтво (доповнення до нього) дійсне протягом п'яти років для працівників науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту за наявності посвідчення співробітника відповідної установи і три роки — для фахівців, що не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Строк дії Свідоцтва (доповнення до нього) продовжується після підтвердження експертом кваліфікації на п'ять і три роки відповідно.

4.23. Якщо строк дії Свідоцтва не продовжений, Свідоцтво вважається недійсним, а кваліфікація судового експерта втраченою, про що робиться відмітка в державному Реєстрі атестованих судових експертів.

V. Порядок розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів

5.1. Відповідно до статті 14 Закону України «Про судову експертизу» атестовані судові експерти за порушення вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності.

5.2. Підставою для розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів ЦЕKK є:

подання керівника відповідного структурного підрозділу Мін'юсту щодо результатів перевірки інформації про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень;

подання керівника територіального органу юстиції за результатами перевірки діяльності судового експерта;

подання голови ЕKK.

5.3. Підставою для розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів ЕKK є:

подання голови ЦЕKK, посадових осіб Мін'юсту за результатами розгляду скарг на дії судових експертів та/або рецензій, складених на висновки експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту;

подання керівництва та керівників структурних підрозділів відповідної науково-дослідної установи судових експертиз Мін'юсту щодо результатів перевірки інформації про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень.

5.4. До подання додаються:

документи, що містять інформацію про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень;

документи, що свідчать про виявлені в діяльності судового експерта порушення;

письмове пояснення судового експерта, відносно якого пропонується розглянути питання щодо дисциплінарну відповідальність.

5.5. Рішення щодо винесення на розгляд відповідної комісії питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта приймається головою комісії.

5.6. Розгляд питань щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності судових експертів відбувається за обов'язковою участю судового експерта.

У разі повторної неявки судового експерта на засідання комісії без поважних причин комісія може розглянути питання за його відсутності або визнати присутність судового експерта обов'язковою.

5.7. До початку розгляду питання щодо дисциплінарної відповідальності судовий експерт має право заявити відвід члену комісії, якщо він вважає, що член комісії заінтересований в результатах розгляду чи має сумнів у його об'єктивності з інших причин.

Питання про заявлений відвід вирішується іншими членами комісії без участі члена, якому заявлено відвід, відкритим голосуванням. У разі рівності голосів член комісії вважається відведеним.

5.8. Під час розгляду питання щодо дисциплінарної відповідальності судовий експерт може ознайомлюватися з матеріалами та давати додаткові пояснення.

5.9. Рішення щодо дисциплінарної відповідальності приймається простою більшістю голосів членів комісії і оформлюється протоколом (додаток 1).

При розбіжності думок члени комісії, які не згодні з рішенням, підписують протокол з позначкою «З окремою думкою» та оформлюють письмово свої мотивування, які додаються до протоколу.

5.10. Рішення виноситься за відсутності судового експерта та оголошується йому одразу після прийняття підпис.

У разі розгляду питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта за його відсутності про прийняте рішення він повідомляється письмово протягом 10 днів з дня прийняття рішення.

5.11. До судових експертів можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

попередження;

зупинення дії Свідоцтва;

анулювання Свідоцтва;

пониження кваліфікаційного класу судового експерта (щодо судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту).

При обранні виду дисциплінарного стягнення комісія повинна врахувати ступінь тяжкості вчиненого проступку, обставини, за яких вчинено проступок, і результати роботи судового експерта за попередні роки.

Анулювання Свідоцтва може мати місце внаслідок вчинення судовим експертом грубого порушення, що призвело до втрати довіри до нього, чи декількох порушень, які мають систематичний характер, а також через визнання його не відповідним займаній посаді або в разі набрання законної сили обвинувального вироку суду щодо судового експерта чи визнання судом цієї особи неієздатною.

5.12. У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення дії Свідоцтва комісія зобов'язує судового експерта усунути встановлені порушення або пройти навчання (стажування) у науково-дослідних установах судових експертиз Мін'юсту за відповідною експертною спеціальністю та повторно пройти атестацію.

5.13. Свідоцтво вилучається до виконання вказаних зобов'язань.

У разі виконання зобов'язань Свідоцтво повертається експертові без продовження терміну дії, на час якого його дію було призупинено.

5.14. У разі непроходження повторної атестації комісія приймає рішення про анулювання Свідоцтва.

5.15. У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у вигляді анулювання Свідоцтва у нього вилучається Свідоцтво, а кваліфікація судового експерта вважається втраченою, про що робиться відмітка в державному Реєстрі атестованих судових експертів.

Вилучені Свідоцтва знищуються, про що складається акт за підписом голови і секретаря комісії та робиться відмітка в журналі.

5.16. Дисциплінарне стягнення щодо судових експертів не може бути накладене пізніше одного року з дня вчинення проступку.

5.17. Рішення комісії про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути оскаржене в установленому законодавством порядку.

(Положення в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007)

Начальник управління
експертного забезпечення правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів
ПРОТОКОЛ № _____

засідання _____

(назва комісії)

«__» _____ 20__ року

Комісія у складі:

голови _____

членів _____

і секретаря комісії _____

розглянула питання щодо:

та додані документи:

На засіданні комісії присутній

_____ (прізвище та ініціали)

Обговоривши питання та додані документи, комісія запропонувала

_____ (прізвище та ініціали)

відповісти на поставлені запитання.

Відповіді оцінено: _____

(задовільно, незадовільно, обґрунтовано, необґрунтовано)

Експертно-кваліфікаційна комісія вирішила:

(у протоколі зазначається одне з таких рішень)

1. Присвоїти (підтвердити)

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)

кваліфікацію судового експерта з правом проведення

_____ (вид експертизи, спеціальність)

2. Відмовити у присвоєнні

(підтвердженні) _____

(прізвище, ім'я та по батькові)

кваліфікації судового експерта _____

_____ (вид експертизи, спеціальність)

3. Рішення щодо дисциплінарної відповідальності:

Голова: _____

Секретар: _____

Члени: _____

(Додаток 1 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007) Начальник управління експертного забезпечення правосуддя Л. М. Головаченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ПЕРЕЛІК

**науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, у яких діють
експертно-кваліфікаційні комісії**

1. Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз
49000, м. Дніпропетровськ, Набережна Леніна, 17, офіс 361, тел. (056)
726-54-00; факс 791-17-56.
2. Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз
83096, м. Донецьк, вул. Діброва, 1-б тел. (0622) 90-14-18; факс 335-
90-59.
3. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
01025, м. Київ, вул. В. Житомирська, 19, тел. (044) 206-46-41; факс
206-46-49.
4. Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз
95001, Автономна Республіка Крим, м. Сімферополь, вул. Чехова, 55-а,
тел. (0652) 27-55-78; факс 61-06-96.
5. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
79008, м. Львів, пл. Соборна, 7, тел. (0322) 72-94-89; факс 72-66-68.
6. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
65026, м. Одеса, вул. Ланжеронівська, 21, тел. (048) 722-44-66; факс
722-52-59.
7. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а, тел. (057) 372-12-33; факс 372-
20-01.
8. Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуаль-
ної власності
01021, м. Київ, вул. М. Грушевського, 28/2, тел. (044) 592-66-39.

(Додаток 2 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від
07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ЗОНИ
регіонального обслуговування науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту

1. Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз — Дніпропетровська, Запорізька області.
2. Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз — Донецька і Луганська області.
3. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз — м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області.
4. Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз — Автономна Республіка Крим.
5. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз — Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області.
6. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз — Кіровоградська, Миколаївська, Одеська і Херсонська області.
7. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз — Полтавська, Сумська, Харківська області та м. Севастополь.
8. Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності

Зона обслуговування поширюється на всі регіони.

(Додаток 3 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ПЕРЕЛІК

основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту

Види та підвиди судових експертиз
Індекси експертних спеціальностей
Види експертних спеціальностей

1. Почеркознавча і авторознавча експертиза

- 1.1. Дослідження почерку і підписів
- 1.2. Дослідження писемного мовлення

2. Технічна експертиза документів

- 2.1. Дослідження реквізитів документів
- 2.2. Дослідження матеріалів документів
- 2.3. Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів

3. Балістична експертиза

- 3.1. Дослідження вогнепальної зброї та слідів її складових деталей
- 3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу
- 3.3. Дослідження ситуаційних обставин пострілу

4. Трасологічна експертиза

- 4.1. Дослідження слідів людини та слідів тварини
- 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами
- 4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів
- 4.4. Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків
- 4.5. Дослідження холодної зброї
- 4.6. Дактилоскопічні дослідження

5. Вибухово-технічна експертиза

- 5.1. Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу
- 5.2. Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху

6. Фототехнічна і портретна експертиза

- 6.1. Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення
- 6.2. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями
- 6.3. Дослідження голографічних зображень

7. Експертиза відеозвукозапису
  - 7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису
  - 7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ
  - 7.3. Лінгвістичне дослідження усного мовлення

8. Експертиза матеріалів, речовин та виробів
  - 8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів
  - 8.2. Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них
  - 8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них
  - 8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів
  - 8.5. Дослідження скла, кераміки та виробів з них
  - 8.6. Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
  - 8.7. Дослідження спиртомістких сумішей
  - 8.8. Дослідження ґрунтів
  - 8.9. Дослідження металів і сплавів
  - 8.10. Дослідження наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі
  - 8.11. Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин
  - 8.12. Дослідження харчових продуктів
  - 8.13. Дослідження сильнодіючих і отруйних речовин

9. Біологічна експертиза
  - 9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження
  - 9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження

10. Інженерно-технічна експертиза
  - 10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди
  - 10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів
  - 10.3. Дослідження деталей транспортних засобів
  - 10.4. Транспортно-трасологічні дослідження
  - 10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці
  - 10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
  - 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками
  - 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки
  - 10.9. Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів
  - 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
  - 10.11. Дослідження обставин залізничної транспортної пригоди
  - 10.12. Дослідження технічного стану рухомого складу залізничного транспорту
  - 10.13. Дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії

- 10.14. Оцінка земельних ділянок
- 10.15. Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій в гірничій промисловості та в підземних умовах
- 10.16. Дорожньо-технічні дослідження
- 10.17. Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів
- 10.18. Дослідження технічної експлуатації електроустаткування

- 11. Економічна експертиза
  - 11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
  - 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
  - 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій

- 12. Товарознавча експертиза
  - 12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання
    - Автотоварознавча експертиза
    - 12.2. Визначення вартості дорожніх транспортних засобів, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу
    - 12.3. Оцінка судноплавних засобів
    - 12.4. Оцінка літальних апаратів

- 13. Експертиза у сфері інтелектуальної власності
  - 13.1. Дослідження, пов'язані з літературними і художніми творами
    - 13.1.1. Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші
    - 13.1.2. Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і копіюваннями даних (базами даних)
  - 13.2. Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення
  - 13.3. Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями
  - 13.4. Дослідження, пов'язані з промисловими зразками
  - 13.5. Дослідження, пов'язані з сортами рослин і породами тварин
    - 13.5.1. Дослідження, пов'язані з сортами рослин
    - 13.5.2. Дослідження, пов'язані з породами тварин
  - 13.6. Дослідження пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями
  - 13.7. Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем
  - 13.8. Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями
  - 13.9. Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності

- 14. Психологічна експертиза

- 14.1. Психологічні дослідження
- 15. Мистецтвознавча експертиза
- 15.1. Мистецтвознавчі дослідження
- 16. Оцінка цілісних майнових комплексів
- 16.1. Оцінка цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів

(Додаток 4 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007; із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 643/5 від 13.04.2009)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ПЕРЕЛІК

**основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей,
за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям,
що не працюють у державних спеціалізованих установах**

Види та підвиди судових експертиз
Індекси експертних спеціальностей
Види експертних спеціальностей

1. Інженерно-технічна експертиза
  - 10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди
  - 10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів
2. Будівельно-технічна експертиза
  - 10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
  - 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками
  - 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
  - 10.14. Оцінка земельних ділянок
3. Економічна експертиза.
  - 11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
  - 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
  - 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
4. Товарознавча експертиза
  - 12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання
5. Автотоварознавча експертиза
  - 12.2. Визначення вартості дорожніх транспортних засобів, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу
  - 12.3. Оцінка судноплавних засобів
  - 12.4. Оцінка літальних апаратів
6. Експертиза у сфері інтелектуальної власності
  - 13.1. Дослідження, пов'язані з літературними і художніми творами.
    - 13.1.1. Дослідження, пов'язані з літературними творами
    - 13.1.2. Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і копіюваннями даних (базами даних)
    - 13.1.3. Дослідження, пов'язані з художніми творами
  - 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав
  - 13.3. Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями.
    - 13.3.1. Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями

13.3.2. Дослідження, пов'язані з винаходами і корисними моделями у галузі хімії, фармацевтики та біотехнології

13.4. Дослідження, пов'язані з промисловими зразками

13.5. Дослідження, пов'язані з сортами рослин і породами тварин.

13.5.1. Дослідження, пов'язані з сортами рослин

13.5.2. Дослідження, пов'язані з породами тварин

13.6. Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями

13.7. Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем

13.8. Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями

13.8.1. Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями

13.8.2. Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями у галузі хімії

13.9. Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності

(Додаток 5 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ДОВІДКА

Видана _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

у тому, що він (вона) з _____ до _____ 20__ року
пройшов(ла) навчання (стажування) за _____

_____
(назва програми, видекспертної спеціальності)

Довідка видана для пред'явлення до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України.

Директор _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(Додаток 6 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ЗРАЗОК ТА ОПИС

Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ	МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
СВІДОЦТВО № _____	СВІДОЦТВО № _____
Видано _____	Дійсне до _____ 20 року
_____	_____
про те, що йому (їй) рішенням _____	Продовжено до _____ 20 року
(назва комісії)	_____
від «__» _____ р.	М.П.
присвоєно (підтверджено) кваліфікацію судового експерта з правом проведення _____	Голова _____ Секретар _____
_____	_____
експертиз за спеціальністю _____	Продовжено до _____ 20 р.
_____	_____
Фото _____	М.П.
М.П. _____	М.П. _____
Голова _____	Голова _____
(підпис) _____	(підпис) _____
Секретар _____	Секретар _____
(підпис) _____	(підпис) _____

Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, видане ЦЕКК Мін'юсту України, друкується в обкладинці червоного кольору, а видане ЕКК науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України — синього кольору розміром 90х240 мм. Лицевий бік обкладинки має зображення Державного Герба України і напис «Свідоцтво».

(Додаток 7 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від 07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

ЗРАЗОК

Доповнення до Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта
Герб України
Міністерство юстиції України

_____ (назва комісії)

Доповнення до свідоцтва № _____
про присвоєння кваліфікації судового експерта

| _____
| (прізвище, ім'я та по батькові)

| рішенням

| від «__» _____ 20__ року № _____

| додатково надано право проведення _____ експертиз
| за спеціальністю |

| Доповнення до свідоцтва дійсне до «__» _____ 20__ року

| Голова _____
| (підпис)

| М.П.
| Секретар _____
| (підпис)

| Продовжено до «__» _____ 20__ року

| Голова ЕКК _____
| (підпис)

| М.П.
| Секретар _____
| (підпис)

(Додаток 8 в редакції Наказу Міністерства юстиції № 1054/5 від
07.11.2007)

Начальник управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

Затверджено
Наказ Міністерства юстиції
України від 09.07.2008
№ 1163/5

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України 10 липня
2008 року
за № 627/15318

**Положення про кваліфікаційні класи судових експертів
працівників науково-дослідних установ судових експертів
Міністерства юстиції України**

1. Це Положення визначає порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України (далі — НДУСЕ).

2. Присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта працівнику НДУСЕ є підставою для присвоєння йому рангу державного службовця та виплати доплат за ранг згідно з чинним законодавством.

3. Кваліфікаційні класи судових експертів присвоюються працівникам НДУСЕ залежно від посади, стажу, досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації судового експерта.

4. Ранги державних службовців у межах відповідної категорії посад державних службовців працівникам НДУСЕ присвоюються згідно з установленними кваліфікаційними класами судових експертів та відповідно до вимог Закону України «Про державну службу» і постанови Кабінету Міністрів України від 19.06.96 № 658 «Про затвердження Положення про ранги державних службовців».

5. Працівникам, які вперше прийняті на роботу або переведені на вищу посаду, присвоюється найнижчий кваліфікаційний клас, передбачений для відповідних посад працівників НДУСЕ згідно з додатком 1.

6. Черговий кваліфікаційний клас судового експерта в межах займаної посади може бути присвоєний працівникові, який успішно відпрацював у раніше присвоєному кваліфікаційному класі не менше ніж 4 роки.

Питання про присвоєння чергового кваліфікаційного класу розглядається за поданням безпосереднього керівника.

Строки перебування у присвоєних кваліфікаційних класах працівників НДУСЕ не обмежуються.

7. Якщо працівник перейшов на посаду, якій відповідає нижчий кваліфікаційний клас, або залишив роботу, на яку потім повернувся, за ним зберігається присвоєний кваліфікаційний клас.

8. Кваліфікаційні класи судових експертів директору та заступникам директора НДУСЕ присвоюються наказом Міністерства юстиції України за поданням керівника відповідного структурного підрозділу Мін'юсту.

9. Іншим працівникам НДУСЕ кваліфікаційний клас судового експерта присвоюється наказом директора НДУСЕ за результатами атестації.

10. Атестацію з метою присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів проводять експертно-кваліфікаційні комісії відповідних НДУСЕ (далі — ЕКК), які діють відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 № 86/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.08.2005 за № 882/11162.

11. На кожного працівника, який підлягає атестації, складаються характеристика і подання, підписані його безпосереднім керівником, які подаються до ЕКК до початку проведення її засідання.

Працівник має бути попередньо ознайомлений із складеною на нього характеристикою. У разі, коли він не згоден з відомостями, що відображені в характеристиці, керівник виносить її на обговорення колективу відповідного підрозділу, пропозиції якого разом з характеристикою подаються до комісії.

12. Характеристика працівника має містити розгорнуту оцінку професійних знань, компетентності, виконання посадових обов'язків та інформацію про результати діяльності за період після останнього присвоєння кваліфікаційного класу.

Під час атестації ЕКК розглядає подані матеріали та заслуховує працівника.

13. На підставі всебічної оцінки професійного рівня працівників, які атестуються, ЕКК приймає одне з таких рішень:

- присвоїти працівнику відповідний кваліфікаційний клас;
- залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас без змін.

14. Якщо ЕКК прийнято рішення залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас без змін, повторно питання про присвоєння чергового кваліфікаційного класу може бути розглянуто не раніше ніж через шість місяців.

15. Результати атестації заносяться до протоколу засідання ЕКК та атестаційного листа, складеного за зразком згідно з додатком 2. Результати атестації повідомляються працівнику, який атестувався, протягом 10 днів.

Начальник Управління експертного забезпечення
правосуддя

Л. М. Головченко

до Положення про кваліфікаційні класи судових експертів працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України

Посади працівників НДУСЕ

Кваліфікаційний клас судового експерта

Категорія державної служби

Ранг державного службовця

Директор, заступник директора, завідувач структурного підрозділу, учений секретар, головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник вищий третя

Директор, заступник директора, завідувач структурного підрозділу, учений секретар головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник перший

Заступник директора, завідувач структурного підрозділу, учений секретар головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник другий

Старший науковий співробітник, науковий співробітник третій, четверта

Науковий співробітник, молодший науковий співробітник четвертий, п'ята

Молодший науковий співробітник п'ятий, шоста

Додаток 2

до Положення про кваліфікаційні класи судових експертів працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України

АТЕСТАЦІЙНИЙ ЛИСТ № ____

1. Загальні дані

Прізвище, ім'я, по батькові _____
Рік народження _____
Посада, яку займає фахівець, і стаж роботи за нею (на момент атестації) _____
Освіта _____
Спеціальність за освітою _____
Науковий ступінь, учене звання _____
Загальний трудовий стаж, у тому числі в установі судової експертизи _____

---

2. Результати атестації

За підсумками голосування експертно-кваліфікаційної комісії:
Присвоїти ____ клас судового експерта (за ____ проти ____)
Залишити ____ клас судового експерта без змін (за ____ проти ____)
Понизити ____ клас судового експерта
Голова експертно-кваліфікаційної комісії _____

(підпис)

Секретар комісії _____

(підпис)

Дата атестації _____
З результатами атестації ознайомлений _____

(підпис фахівця, який атестувався)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Н А К А З

№ 149/7 від 15.04.97

Київ

Про затвердження Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
6 травня 1997 року за
№ 166/1970

Відповідно до статті 9 Закону України «Про судову експертизу» та з метою впорядкування реєстрації атестованих судових експертів для користування юридичними і фізичними особами, в інтересах суспільства, прав і свобод громадян

Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян (додається).
2. Управлінню експертного забезпечення правосуддя забезпечити розгляд поданих на реєстрацію документів та своєчасне прийняття рішення щодо внесення до Реєстру даних про атестованих судових експертів.
3. Покласти на управління інформаційного забезпечення обов'язки з ведення Реєстру, розроблення організаційних заходів та впровадження методологічних принципів, створення автоматизованої бази даних Реєстру та підтримання її у контрольному стані, з надання інформації з використанням фонду Реєстру.

Затверджено
наказом Міністра юстиції
України від 15.04.97
№ 149/7

Положення
про Державний реєстр атестованих судових експертів
державних і підприємницьких структур та громадян

1. Загальна частина

1.1. Це Положення регулює порядок створення і ведення Міністерством юстиції України Державного реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян (далі — Реєстр).

1.2. Реєстр є офіційною автоматизованою системою обліку фахівців, яким органи дізнання, попереднього слідства і суди зобов'язані переважно доручати проведення судової експертизи.

1.3. Реєстр створюється і ведеться з метою:

а) здійснення обліку атестованих судових експертів та створення інформаційного фонду про осіб, які одержали в установленому порядку дозвіл на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

б) забезпечення в установленому порядку органів дізнання, попереднього слідства та судів, інших зацікавлених юридичних та фізичних осіб необхідною інформацією з фонду Реєстру.

1.4. До Реєстру вносяться відомості про фахівців, які одержали в установленому порядку дозвіл на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю.

1.5. Фонд Реєстру складається:

а) з державного фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

б) з державного страхового фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

в) робочого фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

г) з довідково-пошукового апарату.

1.6. До Реєстру вносяться такі дані:

а) реєстраційний номер;

б) прізвище, ім'я, по батькові судового експерта;

в) дата включення до Реєстру;

г) вид експертизи, експертна спеціальність;

д) адреса, телефон, факс судового експерта державної, підприємницької структури або судового експерта — громадянина;

е) найменування експертно-кваліфікаційної комісії (далі — ЕКК), дата і номер її рішення;

є) номер і термін дії свідоцтва;

ж) кваліфікаційний клас судового експерта.

1.7. Міністерство юстиції згідно з покладеними на нього завданнями щодо ведення Реєстру:

- а) здійснює державну реєстрацію атестованих судових експертів;
- б) здійснює розроблення організаційних і методологічних принципів ведення Реєстру;
- в) забезпечує своєчасне внесення відомостей про атестованих судових експертів до фонду Реєстру та підтримує їх в контрольному стані;
- г) здійснює розробку і вдосконалення технології та програмних засобів ведення Реєстру;
- д) виконує в повному обсязі функції адміністратора бази даних Реєстру (накопичення та опрацювання інформації щодо атестованих судових експертів, актуалізація даних, їх зберігання, захист, контроль доступу тощо);
- е) зберігає документи, на підставі яких проводиться реєстрація судових експертів;
- є) надає інформаційні послуги з використанням інформаційних фондів Реєстру;
- ж) організовує регулярне публікування Реєстру, змін та доповнень до нього.

2. Порядок ведення і використання Реєстру

2.1. Атестовані судові експерти державних структур, а також їх позаштатні співробітники включаються до Реєстру за поданням керівників цих структур (додаток № 1 до цього Положення).

2.2. Атестовані судові експерти підприємницьких структур, а також громадяни, які проводять експертизи за разовими договорами, включаються до Реєстру на підставі їх особистої заяви, що подається до Міністерства юстиції (додаток № 2 до цього Положення).

2.3. До заяви або подання додаються:

- а) копія виданого ЕКК державної структури свідоцтва про кваліфікацію судового експерта з дозволом на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;
- б) документ про присвоєння кваліфікаційного класу (для судових експертів державних структур);
- в) копія ліцензії на судово-експертну підприємницьку діяльність (для судових експертів підприємницьких структур).

2.4. Документи, що надходять від установ і окремих експертів, становлять фонд Реєстру.

2.5. Міністерство юстиції протягом десяти робочих днів з дня надходження перевіряє правильність оформлення поданих документів та приймає рішення щодо внесення даних до Реєстру.

2.6. Кожному судовому експерту в Реєстрі надається особистий реєстраційний номер, який складається з:

- а) літери Д — для судових експертів державних структур;
- б) літери П — для судових експертів підприємницьких структур;
- в) літери Г — для судових експертів — громадян;
- г) порядкового номера державної реєстрації;
- д) року реєстрації.

3. Порядок внесення змін та доповнень до Реєстру

3.1. У процесі ведення Реєстру до нього вносяться зміни та доповнення за поданням керівників державних структур і особистою заявою судових експертів підприємницьких структур та громадян.

3.2. До заяви чи подання про внесення змін до Реєстру додаються копії відповідних документів про:

- а) надання права проведення іншого виду судової експертизи або з іншої експертної спеціальності;
- б) присвоєння чергового кваліфікаційного класу або його пониження;
- в) продовження терміну дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;
- г) звільнення з державної установи чи підприємницької структури, яка провадить судову експертизу;
- д) продовження терміну дії ліцензії, виданої підприємцю.

4. Виключення із Реєстру

4.1. Підставою для виключення із Реєстру є рішення ЕКК державної структури про:

- а) позбавлення кваліфікації судового експерта та кваліфікаційного класу;
- б) скасування свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта внаслідок визнання судового експерта недієздатним або його засудження.

4.2. Підлягає також виключенню із Реєстру судовий експерт у разі:

- а) позбавлення підприємця ліцензії на судово-експертну діяльність;
- б) виїзду на постійне місце проживання за межі України, а також за власним бажанням.

Додаток № 1

до Положення про Державний реєстр
атестованих судових експертів державних і підприємницьких
структур та громадян

Міністерству юстиції України

Подання
про включення до Державного
реєстру атестованих
судових експертів державних
і підприємницьких
структур та громадян

Прошу включити до Державного реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян таких працівників

(назва державної експертної структури)

№ п/п, прізвище, ім'я, по батькові Вид експертизи, експертна спеціальність, назва ЕКК, дата і номер рішення, термін дії свідоцтва, кваліфікаційний клас судового експерта

1 2 3 4 5

(посада)

(підпис)

(Дата)

до Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян

Міністерству юстиції України

Заява
про включення до Державного реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян (далі — Реєстр)

Прошу включити мене до Реєстру.

Заявник _____
(прізвище, ім'я, по батькові атестованого судового

експерта підприємницької структури

або судового експерта — громадянина)

Вид експертизи, експертна спеціальність, за якими атестовано судового експерта _____

Поштова адреса _____

Телефон _____

Назва експертно-кваліфікаційної комісії, що видала свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта _____

Дата і номер її рішення _____

та термін дії свідоцтва _____

Номер ліцензії _____ кому видана _____

та термін її дії _____

Документи, необхідні для включення до Реєстру, додаються:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

_____
(Дата)

(підпис заявника)

Проект висновку № 1313
судово-економічної експертизи
по справі № 248/09

8 липня 2009 року в Вінницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз надійшла Ухвала судді Господарського суду м. Вінниці про призначення судово-бухгалтерської експертизи за позовом ТОВ «Іванівський комбінат хлібопродуктів» до Вінницької державної податкової інспекції.

На вирішення експертизи поставлені наступні питання:

1. Чи підтверджується документально зазначене в актах Вінницької державної податкової інспекції (акт № 168/23-III від 19.II.08 р., акт № 182/III від 13.12.08 р., акт № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р.) заниження прибутку та ПДВ ТОВ «Іванівський комбінат хлібопродуктів» за період з 01.07.07 р. по 30.09.08 р.?

2. Якщо підтверджується то чи правильно вирахований розмір додаткових податків, які ТОВ «Іванівський КХП» має внести до бюджету?

П. 10.4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 року № 53/5, передбачено, що експерт має право вказувати у висновку експертизи на факти, які мають значення для справи, про які йому не були поставлені питання. Тому експертом редакція першого питання викладена в наступній редакції:

1. Чи підтверджується документально зазначене в актах Вінницької об'єднаної державної податкової інспекції (акт № 168/23-III від 19.II.08 р., акт № 182/III від 13.12.08 р., акт № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р.) заниження прибутку та податку на додану вартість ТОВ «Іванівський комбінат хлібопродуктів» за період з 01.07.07 р. по 30.09.08 р.

Заключна частина другого питання носить правовий характер і не відноситься до завдань судово-бухгалтерської експертизи.

На експертизу надані наступні документи за 2007-2008 роки:

- головні книги;
- реєстри податкових накладних;
- податкові декларації з податку на додану вартість та про прибуток підприємства;
- первісні документи касових та банківських операцій;
- податкові накладні;
- акти виконаних робіт;
- оборотно-сальдові відомості;
- накладні, рахунки-фактури, товарно-транспортні накладні, накази, доручення;
- договори;
- журнали-ордера;

— інші матеріали справи: акти перевірки № 168/23-III від 19.II.08 р., акт № 182/III від 13.12.08 р., акт № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р., копія рішення господарського суду Вінниці від 24.09.2009 р. та інші.

15.07.09 р., 06.08.09 р., 11.08.09 р., 14.10.09 р. були направлені клопотання про надання додаткових документів. 05.08.09 р., 21.08.09 р., 27.08.09 р., 22.10.09 р. в Вінницьке відділення КНДІ судових експертиз надійшли додаткові документи, які вказані в загальному переліку.

Експертиза проведена старшим науковим співробітником Вінницького відділення КНДІ судових експертиз Сидорчук Валентиною Миколаївною, яка має 3 клас судового експерта, освіта вища економічна, свідоцтво № 633 від 15.09.2000 р. про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення судово-економічних експертиз по спеціальності: 11.1 — дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності; 11.2 — дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; 11.3 — дослідження документів фінансово-кредитних операцій. Експерт попереджений про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України

Експерт попереджений про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

_____ Сидорчук В. М.

Дослідження

В зв'язку з тим, що питання пов'язані між собою, дослідження наданих документів для їх вирішення об'єднано.

В процесі проведеного дослідження були використані методи документальної перевірки та співставлення. Перевірені повнота та правильність заповнення реквізитів документів, відповідність записів в документах вимогам чинних законодавчих і нормативних актів України, правильність арифметичних підрахунків, перевірена відповідність проведених в обліку операцій чинним законодавчим та нормативним документам. Співставлялись дані первинних документів з даними документів податкового обліку.

Податковими ревізорами ДПП м. Вінниці проведена перевірка дотримання вимог податкового законодавства ТОВ «Іванівський комбінат хлібопродуктів» за період з 01.07.2007 р. по 30.09.2008 року (акт № 168/23-111 від 19.11.2008 р., акт № 182/23-111 від 13.12.2008 р., акт № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р. дод. док.). За результатами перевірки по акту № 168/23-111 від 19.11.2009 р. встановлено завищення збитків в сумі 122,8 тис. грн та заниження підприємством податку на додану вартість в сумі 15269 грн, за результатами перевірки по акту № 182/23-111 від 13.12.2009 р. встановлено заниження зобов'язання по податку на додану вартість в сумі 69428,47 грн за січень 2008 року, по акту № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р. зменшено від'ємне значення об'єкта оподаткування на суму 122,8 тис. грн та занижено податок на додану вартість на суму 104459 грн.

В результаті дослідження наданих документів експертом встановлено наступне:

Між товариством з обмеженою відповідальністю «Іванівський комбінат хлібопродуктів» (далі — ТОВ «Іванівський КХП») та приватним підприємцем Мартинюком С.Т. (далі — ПП Мартинюк) значаться укладеними договори:

№ б/н від 31 травня 2008 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю пшеницю 4 класу на загальну суму 50000,00 грн (а.с. 121—122);

№ б/н від 21.06.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю пшеницю 3 класу на загальну суму 220000,00 грн;

№ 14 від 23.07.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю пшеницю 2 класу на загальну суму 135000,00 грн;

№ 19 від 02.08.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю пшеницю 2 класу на загальну суму 700000,00 грн;

№ 88 від 21.08.08 року, відповідно до предмета договору, виконавець зобов'язується виконати переробку 500 т. зерна продовольчої пшениці;

№ б/н від 31.08.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю запчастини на загальну суму 1042300,00 грн;

№ б/н від 18.09.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити покупцю мазут М-100 на загальну суму 63000,00 грн;

№ 51/1 від 28.09.08 року, відповідно до предмета договору, продавець зобов'язується поставити пшеницю 3 класу на загальну суму 20000,00 грн
Договори підписані та скріплені відбитками печаток.

На виконання вимог договорів про продаж ПП Мартинюком продовольчого зерна (№ б/н від 31.05.2008 р., № б/н від 21.06.08 р., № 14 від 23.07.08 р., № 19 від 02.08.08 р. № 51/1 від 28.09.08 р.) ТОВ «Іванівський КХП» було проведено передоплату в сумі 1125000,00 грн (додаток 1 до висновку експертизи, далі — додаток 1), в тому числі ПДВ 187500,00 грн, а саме:

платіжним дорученням № 202 від 31.05.08 р. 50000,00 грн;

платіжним дорученням № 244 від 21.06.08 р. 220000,00 грн;

платіжним дорученням № 298 від 23.07.08 р. 135000,00 грн;

платіжним дорученням № 252 від 08.08.08 р. 700000,00 грн;

платіжним дорученням № 250 від 28.09.08 р. 20000,00 грн.

ТОВ «Іванівський КХП» у відповідні звітні періоди включив до складу валових витрат підприємства суму попередньої оплати за зерно ПП Мартинюку у сумі 937500,00 грн (додаток 1), а саме:

31.05.08 р. суму 41666,67 грн;

21.06.08 р. суму 183333,33 грн;

23.07.08 р. суму 112500,00 грн;

08.08.08 р. суму 583333,33 грн;

28.09.08 р. суму 16666,67 грн,

що відповідає вимогам п. 5.2.1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 334/94 від 28.12.1994 року із змінами та доповненнями.

Також, відповідно до вимог п.п. 7.5.1 ст. 7 Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97 із змінами та доповненнями (далі — Закон України про ПДВ), отримавши податкові накладні ТОВ «Іванівський КХП» включив до складу податкового кредиту суму 187500,00 грн (додаток 1).

ПП Мартинюком С. Т. зобов'язання по договорам на поставку зерна (№ б/н від 31.05.2008 р., № б/н від 21.06.08 р., № 14 від 23.07.08 р., № 19 від 02.08.08 р., № 51/1 від 28.09.08 р.) виконані частково, а саме:

по договору № б/н від 31.05.2008 р. зобов'язання виконані в повному об'ємі. Зерно пшениці 4 класу поставлено по накладним № б/н від 30.11.08 р. та № б/н від 29.12.08 р.;

по договору № б/н від 21.06.08 р. на загальну суму 220000,00 грн зобов'язання виконані частково. ПП Мартинюком було поставлено пшеницю 3 класу по накладній № б/н від 29.12.08 р. на загальну суму 17006,00 грн;

по договору № 14 від 23.07.08 р. на загальну суму 135000,00 грн зобов'язання по поставці пшениці 2 класу ПП Мартинюком не виконані;

по договору № 19 від 02.08.08 р. на загальну суму 700000,00 грн зобов'язання по поставці пшениці 2 класу ПП Мартинюком не виконані;

— по договору № 51/1 від 28.09.08 р. на загальну суму 20000,00 грн зобов'язання по поставці пшениці 3 класу ПП Мартинюком не виконані. В договорі не передбачено внесення змін до договору тільки в письмовій формі. Тому включення підприємством поставки пшениці 4 класу по накладній № б/н від 28.12.07 року на загальну суму 14624,00 грн в розрахунки по даному договору не суперечить вимогам договору та нормам цивільного законодавства.

Відповідно до умов договору № 88 від 21.08.2007 року, в вересні 2007 року ПП Ярошевським було проведено попередню оплату за послуги переробки на загальну суму 22002,00 грн (платіжні доручення № 48 від 25.09.2008 р., № 51 від 28.09.2008 р.) та вніс в касу підприємства 16.10.08 р. 2000,00 грн ТОВ «Іванівський КХП» по даному договору надав послуг по переробці зерна пшениці ПП Мартинюку на загальну суму 30544,66 грн (акти виконаних робіт) і включив у відповідні звітні періоди до складу валових доходів підприємства 25453,87 грн та до зобов'язань з податку на додану вартість 5090,77 грн (податкові накладні № 808 від 25.09.08 р., № 839 від 29.09.08 р., № 929 від 16.10.08 р., № 1138 від 30.11.08 р.), що відповідає вимогам чинного законодавства України (додаток 1).

Відповідно до предмету наявного в справі договору купівлі-продажу № б/н від 31.08.07 року, ПП Мартинюк (продавець) поставив покупцю — ТОВ «Іванівський КХП» запасні частини на загальну суму 1042770,23 грн по накладним:

№ 1 від 09.01.2008 року на суму 616715,04 грн, у т.ч. ПДВ — 102785,84 грн;

№ 3 від 11.01.2008 року на суму 283585,19 грн, у т.ч. ПДВ — 47264,20 грн;

№ 5 від 14.01.2008 року на суму 142470,00 грн, у т.ч. ПДВ — 23745,00 грн та по договору № б/н від 18.09.2007 року мазут М-100 на суму 8454,60 грн в т.ч. ПДВ 1409,10 грн (накладна № 156).

Відповідний прихід запасних частин та мазуту М-100 підприємство оприбуткувало у реєстрах бухгалтерського та податкового обліку.

Слід зазначити, що в актах документальних перевірок № 182/23-111 від 13.12.2009 р. та № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р. вказано, що «враховуючи факт укладено договір купівлі-продажу № 7/П від 31.08.2008 р., де ТОВ «Іванівський КХП» — покупець, ПП Мартиноук С.Т. — продавець. На підставі даного договору продавець зобов'язався продати товарно-матеріальні цінності згідно специфікації № 1 на суму 1042300 грн» Даний договір в матеріалах справи відсутній.

Податковими ревізорами в актах документальних перевірок № 182/П від 13.12.09 року та № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.09 року вказано, що «враховуючи факт скасування державної реєстрації Мартиноуком С.Т. та враховуючи те, що ТОВ «Іванівський КХП» самостійно закрити заборгованість по договорам на поставку та придбання товарно-матеріальних цінностей по взаєморозрахунках з ПП Мартиноуком С.Т., та враховуючи те що товариство не включило до валових витрат вартість придбаних запчастин ТОВ «Іванівський КХП» в порушення підпунктів 7.4.1. та 7.5.1 пунктів 7.4. та 7.5 ст. 7 Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р № 168/97-ВР із змінами та доповненнями зайво включено до податкового кредиту ПДВ в сумі 69428,47 грн».

Законом України про ПДВ передбачено, що датою виникнення права платника податку на податковий кредит вважається дата здійснення першої з подій (п.п. 7.5.1 ст. 7):

або дата списання коштів з банківського рахунку платника податку в оплату товарів (робіт, послуг), дата виписки відповідного рахунку (товарного чека) — в разі розрахунків з використанням кредитних дебетових карток або комерційних чеків;

або дата отримання податкової накладної, що засвідчує факт придбання платником податку товарів (робіт, послуг).

П.п. 7.4.5 п. 7.4 ст. 7 Закону України про ПДВ не дозволяється включення до податкового кредиту будь-яких витрат по сплаті податку, що не підтверджені податковими накладними чи митними деклараціями.

Відповідно до п.п. 7.2.3 п. 7.2 ст. 7 Закону України про ПДВ, податкова накладна складається у момент виникнення податкових зобов'язань продавця у двох примірниках. Оригінал податкової накладної надається покупцю, копія залишається у продавця товарів (робіт, послуг).

Податкова накладна є звітним податковим документом і одночасно розрахунковим документом.

В ТОВ «Іванівський КХП» відповідно до вищеназаних вимог Закону України про ПДВ значаться виписаними ПП Ярошевським податкові накладні про продаж запасних частин згідно специфікації до договору № б/н від 31.08.2008 р.

Надані на дослідження податкові накладні оформлені у відповідності до вимог п.п. 7.2.1 п. 7.2 ст. 7 Закону України про ПДВ і мають всі необхідні реквізити.

Тому, відповідно до діючого законодавства України, ТОВ «Іванівський КХП» мало підстави для відображення в січні 2008 року в складі податкового кредиту сум ПДВ, які вказані в податкових накладних, виписаних ПП Мартинюком, а саме:

податкова накладна № 01 від 09.01.08 р. на загальну суму 616715,04 грн в т.ч. ПДВ 102785,84 грн;

податкова накладна № 03 від 11.01.08 р. на загальну суму 283585,19 грн в т.ч. ПДВ 47264,20 грн;

податкова накладна № 05 від 14.01.08 р. на загальну суму 142470,00 грн в т.ч. ПДВ 23745,00 грн.

Згідно п.п. 7.4.1 п. 7.4 ст. 7 Закону України про ПДВ, податковий кредит звітного періоду складається із сум податків, сплачених (нарахованих) платником податку у звітному періоді у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг), вартість яких відноситься до складу валових витрат виробництва (обігу) та основних фондів чи нематеріальних активів, що підлягають амортизації.

Тому, скасування державної реєстрації ПП Мартинюка в березні 2008 р. не може вплинути на результати господарських операцій та податкові зобов'язання ТОВ «Іванівський КХП» в січні 2008 року.

Відповідно до «Стандартів бухгалтерського обліку в Україні», затверджених наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87 та зареєстрованих в Міністерстві юстиції України від 21.06.1999 р. за № 391/3684; «Інструкції по бухгалтерському обліку податку на додану вартість», затвердженої Міністерством фінансів України від 01.07.97 р. № 141 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 04.08.97 р. під № 284/2088; Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 року № 168/97-ВР та Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 р. № 334/94-ВР, податковий і бухгалтерський облік базується на даних первинних документів, які підтверджують здійснення господарських операцій.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-ХІУ, із змінами і доповненнями, первинний документ — документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення.

В статті 9 вищенаведеного Закону зазначено, що підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції, а якщо це неможливо — безпосередньо після її здійснення. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть складатися зведені облікові документи.

Первинні документи для надання їм юридичної сили і доказовості повинні мати такі обов'язкові реквізити: назва підприємства, установи, від імені яких складений документ, назва документа (форми), код форми, дата

і місце складання; зміст господарської операції, вимірювачі господарської операції (у натуральному і вартісному виразі), посади, прізвища і підписи осіб, відповідальних за дозвіл та здійснення господарської операції і складання первинного документа.

В п. 10.2 розділу 10 договору купівлі-продажу № б/н від 31.08.2008 р. на поставку запчастин оговорено, що «зміни і доповнення до договору вважаються дійсними лише в тому випадку, якщо вони вчинені у письмовій формі і підписані уповноваженими представниками двох сторін». В наданих на дослідження матеріалах цивільної справи відсутні будь-які доповнення та зміни до розділу 4 «Умови проведення розрахунків» до даного договору. Пояснення головного бухгалтера та бухгалтера по розрахункам ТОВ «Іванівський КХП» відсутні також. В податкових накладних, складених ПП Мартинюком на продаж запчастин, вказана умова продажу — договір, а не взаєморозрахунки.

Таким чином, ТОВ «Іванівський КХП» не мало ніяких підстав для проведення згортання дебіторської і кредиторської заборгованості по ПП Мартинюку в січні 2008 року та зменшення валових витрат підприємства за 1 квартал 2008 р. на 876041,46 грн.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-ХІУ від 16.07.1999 року в жовтні 2008 року операція по згортання дебіторської та кредиторської заборгованості по ПП Мартинюку в бухгалтерському обліку підприємства ТОВ «Іванівський КХП» була відкоригована (бухгалтерська довідка за жовтень 2008 р., оборотно-сальдові відомості по рахунку № 631-1 та по рахунку № 371 за жовтень 2008 року) та включено 876041,46 грн до валових витрат підприємства (декларація про прибуток підприємства), що також відповідає вимогам Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» № 2181-III від 21.12.2000 р.

Визнання угод та операцій за угодами, документів, якими оформлені операції, дійсними, чи не дійсними не відноситься до компетенції ДПА, в тому числі і ревизорів-інспекторів, а відноситься до компетенції господарського суду (Розділ III, стаття 12 ГПК України, введеного в дію Постановою ВР № 1999-ХІІ від 06.11.91 ВВР 1992 з подальшими змінами і доповненнями). Податкові зобов'язання і податковий кредит з ПДВ, валові доходи та валові витрати визначаються ревізорами на підставі даних первинних документів, так як відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-ХХУ, «Інструкції по бухгалтерському обліку податку на додану вартість», затверджені Міністерством фінансів України від 01.07.97 р. № 141 та зареєстровані в Міністерстві юстиції України 04.08.97 р. під № 284/2088, Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 р. № 334/94-ВР, Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 року № 168/97-ВР, бухгалтерський та податковий облік базується на даних первинних документів, які підтверджують здійснення господарських операцій. Вказане підтверджується і нормативними актами ДПА, зокрема, Наказом Державної подат-

кової адміністрації України від 16 вересня 2002 року № 429 «Про затвердження Порядку оформлення результатів документальних перевірок щодо дотримання податкового та валютного законодавства суб'єктами підприємницької діяльності — юридичними особами, їх філіями, відділеннями та іншими відокремленими підрозділами, який зареєстрований в міністерстві юстиції України 29 грудня 2002 р. за № 1023/7311. В пунктах 1.7.-1.8. розділу II Порядку вказано: «Факти виявлених порушень податкового та валютного законодавства викладаються в акті документальної перевірки чітко, об'єктивно та в повній мірі, із посиланням на первинні або інші документи, які зафіксовані в бухгалтерському та податковому обліку, що підтверджують наявність зазначених фактів. У разі відсутності первинних документів, що підтверджують факт порушення, до акта перевірки додаються пояснення посадових осіб або інших працівників підприємства (в межах їх компетенції), що перевіряється. ... Не допускається в акті перевірки необґрунтованих даних, а також суб'єктивних припущень перевіряючими, які не мають підтверджених доказів, та різного роду висновків щодо дій посадових осіб підприємства».

В актах перевірки № 182/23-111 від 13.12.2009 року та № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р. відсутні будь-які посилання ревізорів-інспекторів на пояснення посадових осіб чи первинні документи, на підставі чого було проведено згорання дебіторської та кредиторської заборгованості по розрахункам з ПП Мартиноком в січні 2008 року.

Виходячи з вищевикладеного, висновки ревізорів в актах перевірки № 182/23-111 від 13.12.2009 року та № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.2009 р. про те, що підприємством ТОВ «Іванівський КХП» занижено зобов'язання по податку на додану вартість в сумі 69428,47 грн по операціях купівлі запасних частин згідно договору № б/н від 31.08.2008 р. в січні 2008 року (в актах вказаний договір № 7/П від 31.08.2008 р.) на підставі скасування державної реєстрації ПП Мартинока в березні 2008 року та не включення до складу валових витрат підприємства, документально та нормативно не підтверджуються.

В актах документальних перевірок № 168/23-III від 19.ІІ.09 р., № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.09 р. вказано, що в порушення вимог п.п. 5.3.9 п. 5.3 ст. 5 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 р. № 334/94-ВР із змінами та доповненнями, підприємством ТОВ «Іванівський КХП» в рядок 17 Декларації про прибуток підприємства за ІІ півріччя 2009 року включено 104,2 тис. грн суми безнадійної заборгованості, стосовно яких закінчився строк позовної давності, без підтверджуючих документів, а саме:

ІІІ квартал — 34,9 тис. грн (ВАТ «Райагрохім» — 2,6 тис. грн, СП «Комбінат кооперативної промисловості — 32,3 тис. грн);

ІУ квартал — 69,3 тис. грн — СТОВ «Україна» — 65 тис. грн, ВАТ «Вінницький цукровий завод» — 2,8 тис. грн, Санаторій «Гірський» — 1,5 тис. грн)

За результатами дослідження наданих документів (додаток № 2 до висновку експертизи) експертом встановлено, що підприємство ТОВ «Іва-

нівський КХП» мало всі підстави для включення до валових витрат підприємства 104,2 тис. грн суми безнадійної заборгованості, відповідно до вимог пп. 5.2.8 ст. 5 Закону про прибуток.

Відповідно до норм Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 334/94-ВР від 28 грудня 1994 р. та Закону України «Про податок на додану вартість» № 168/97-ВР від 03.04.1997 року, оподаткування податком на додану вартість та податком на прибуток здійснюється не за окремими господарськими операціями, а в цілому по результатах всієї господарської діяльності підприємства за відповідні звітні періоди.

Слід зазначити, що в актах документальних перевірок не знайшли свого відображення господарські операції ТОВ «Іванівський КХП» проведені в жовтні 2008 року та в листопаді 2008 року по відвантаженню зерна на Корпорацію «Інвест». Так по договору купівлі-продажу № б/н від 28.10.2008 р. було відвантажено зерно пшениці на 257597,76 грн в т.ч. ПДВ 42932,96 грн (податкова накладна № 968 від 29.10.2008 р.). По даній господарській операції була нарахована звичайна ціна у розмірі 78738,24 грн в т.ч. ПДВ 13123,04 грн (податкова накладна № 968 від 29.10.2008 р.) В листопаді по договору купівлі-продажу № 19/11/2008 р. підприємством ТОВ «Іванівський КХП» було відвантажено зерно пшениці на Корпорацію «Інвест» на 229998,00 грн в т.ч. ПДВ 38333,00 грн (податкова накладна № 1071 від 19.11.2008 р.). По даній господарській операції також була донарахована звичайна ціна в розмірі 49662,00 грн в т.ч. ПДВ 8277,00 грн (податкова накладна № 1069 від 19.11.2008 р.).

Згідно з п. 4.1 ст. 4 Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР, із змінами і доповненнями, база оподаткування операцій з продажу товарів (робіт, послуг) визначається виходячи з їх договірної вартості, визначеної за вільними або регульованими цінами (тарифами) з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших податків та зборів (обов'язкових платежів), за винятком податку на додану вартість, що включаються в ціну товарів (робіт, послуг) згідно із законами України з питань оподаткування.

Дані господарські операції були проведені по договорам купівлі-продажу. Також, відповідно до рішення господарського суду Вінницької області від 24.09.2008 р., ТОВ «Іванівський КХП» та Корпорація «Інвест» не є пов'язаними особами.

Таким чином, підприємством ТОВ «Іванівський КХП» по операціях продажу зерна корпорації «Інвест» в жовтні та листопаді 2008 року було зайво включено до податкових зобов'язань з податку на додану вартість 21400,04 грн (13123,04+8277,00) та збільшено валові доходи на 107000,00 грн.

Виходячи з вищевикладеного, висновки Актів ДПІ м. Вінниці № 168/23-III від 19.II.02 р. 09 р., № 182/III від 13.12.09 р., № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.09 р. «Про результати перевірки дотримання вимог податкового законодавства ТОВ «Іванівський КХП» за період з 01.07.2007 р. по 30.09.2008 р.» щодо до заниження прибутку та податку на додану вартість документально та нормативно не підтверджуються.

Висновок **По першому питанню**

Висновки Актів ДПП м. Вінниці № 168/23-III від 19.II.02 р. 08 р., № 182/III від 13.12.08 р., № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.09 р. «Про результати перевірки дотримання вимог податкового законодавства ТОВ «Іванівський КХП» за період з 01.07.2007 р. по 30.09.2008 р» щодо до зниження прибутку та податку на додану вартість документально та нормативно не підтверджуються. Розбіжності у висновках перевіряючих і експерта пояснені в дослідницькій частині.

По другому питанню

Висновки Актів ДПП м. Вінниці № 168/23-III від 19.II. 02 р. 08 р., № 182/III від 13.12.08 р., № 8/26-20/07/00953220 від 15.05.09 р. «Про результати перевірки дотримання вимог податкового законодавства ТОВ «Іванівський КХП» за період з 01.07.2007 р. по 30.09.2008 р» щодо до зниження прибутку та податку на додану вартість документально та нормативно не підтверджуються. Розбіжності у висновках перевіряючих і експерта пояснені в дослідницькій частині.

Експерт-бухгалтер

Сидорчук В. М.

Довідка: надані матеріали повертаються.

**Проект висновку № 55
судово-економічної експертизи
по справі № 12/167-09**

м. Вінниця Складено

30 червня 2010 року

13 січня 2010 року в Вінницьке відділення КНДІ судових експертиз надійшла Ухвала від 21.12.2009 р. судді Господарського суду Вінницької області Іванової М.С. про призначення судово-бухгалтерської експертизи по справі № 12/167-09 за позовом ВАТ КБ «Надра» в особі філії Вінницького регіонального управління до приватного підприємства «АВС» про стягнення 321886,78 грн.

Для проведення дослідження надана справа № 12/167-09 в одному томі на 137 арк. в т.ч. наступні документи в ксерокопіях:

- Статут ПП «АВС»;
- Статут ВАТ КБ «Надра»;
- Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи ВАТ КБ «Надра»;
- Положення про філію ВАТ КБ «Надра»;
- довідка з єдиного державного реєстру ПП «АВС»;
- довідка з ЄДРПОУ ВАТ КБ «Надра»;
- Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи ПП «АВС»;
- довідка про взяття на облік платника податків ПП «АВС»;
- рішення засновника ПП «АВС»;
- кредитний договір № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р.;
- меморіальний ордер № 547 від 25.12.07 р.;
- договір застави;
- розрахунок заборгованості ПП «АВС» по кредитному договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. станом на 24.08.09 р.,
- квитанції,
- виписки з особових рахунків,
- інші документи в т.ч. позовна заява, претензія, відзив на позовну заяву.

На вирішення експертизи поставлені запитання:

1. Чи підтверджується документально визначена позивачем заборгованість відповідача за кредитним договором № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р., в сумі 254 622,54 грн боргу з повернення кредиту та 49 240,07 грн боргу зі сплати відсотків.

2. Виходячи з суми кредиту та встановленої кредитним договором процентної ставки визначити суму з повернення кредиту та суму відсотків у щомісячних платежах, передбачених Додатком № 1 до Кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р., відобразити їх у формі таблиці.

3. Відобразити порядок проведення відповідачем розрахунків за Кредитним договором № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р., та графіком погашення заборгованості, в т.ч. по відсоткам за користування кредитом та по погашенню тіла кредиту, у формі таблиці.

4. Визначити заборгованість відповідача з повернення кредиту та сплати відсотків окремо станом на кожну передбачену Додатком № 1 до Кредитного договору дату сплати платежів та відобразити таке визначення у формі таблиці.

5. Перевірити надані позивачем розрахунки пені та штрафу на предмет відповідності їх правилам математичних дій.

20.01.2010 р. було направлено лист — клопотання за № 18/11/55/46/5-б про оплату попередньої вартості експертних послуг та про уточнення редакції питання з проханням вказати період дослідження. Станом на 04.03.10 р. оплата та відповідь в ВВ КНДІ СЕ не надійшли, термін очікування згідно наказу МЮ України за № 53/5 від 08.10.1998 р. (п. 4.8, в редакції від 30.12.2004 р. № 144/5) закінчився, тому матеріали справи № 12/167-09 було повернуто. 18.03.10 р. в ВВ КНДІ СЕ повторно надійшли матеріали справи № 12/167-09 з супровідним листом з проханням провести судово-бухгалтерську експертизу. 30.03.2010 р. було заявлено клопотання про уточнення редакції питання. 15.04.2010 р. в ВВ КНДІ СЕ надійшла відповідь, що дослідження повинно здійснюватися відповідно до позовних вимог та за наявними у справі матеріалами.

Проведення дослідження доручено старшому науковому співробітнику Вінницького відділення КНДІ судових експертиз Сидорчук Валентині Миколаївні, яка має 3 клас судового експерта, освіта вища економічна, свідоцтво № 633 від 15.09.2000 р. про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення судово-економічних експертиз по спеціальності: 11.1 — дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності; 11.2 — дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; 11.3 — дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Експерт попереджений про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

Сидорчук В. М.

При проведенні дослідження використані наступні законодавчі та нормативні акти:

1. Господарський кодекс України від 01.01.2004 р.
2. Цивільний Кодекс України від 01.01.2004 р.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-111 від 07.12.2000 р.;
4. Закон України «Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР;
5. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 05.06.2003 р. № 906-IV;

6. Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року № 898-IV;

7. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затвердженого постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 01.02.99 за № 56/3349;

8. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 22 від 21.01.2004 р.

Дослідження

В зв'язку з тим, що питання поставлені на проведення експертизи, пов'язані між собою, потребують дослідження одних і тих же документів, дослідження по них об'єднано.

Дослідження проведено методом математичних підрахунків. Перевірялась відповідність розрахунків з погашення кредиту та відсотків за користуванням кредитом умовам кредитного договору та графіку погашення заборгованості згідно додатку № 1 до кредитного договору. В процесі проведеного дослідження були використані методи документальної перевірки. Перевірені повнота та правильність заповнення реквізитів документів, відповідність записів в документах вимогам чинних законодавчих і нормативних актів України.

В результаті дослідження наданих документів та виходячи з вимог нормативних актів, які регулюють організацію бухгалтерського обліку в банках експертами встановлено наступне:

В матеріалах справи наявний кредитний договір № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. укладений між ВАТ КБ «Надра» та ПП «АВС» в особі директора Павлова Павла Павловича, як позичальника. Предметом договору є надання кредиту в сумі 300 000 тисяч грн строком по 25 грудня 2011 року включно, зі сплатою за користування кредитом відсотків з розрахунку 18,9 % річних, що обчислюються виходячи з 360 днів у році, строк користування кредитом починається з моменту надання кредиту (а.с. 19—20, т. 1).

Відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. банком можуть надаватись такі види кредитів:

1) кредити юридичним та фізичним особам у національній та іноземній валютах;

2) міжбанківські кредити.

Кредитом називається будь-яка угода між банком та контрагентом (клієнтом або іншим банком), згідно з якою банк за винагороду надає кошти у розпорядження контрагента на умовах строковості та повернення.

Банківський кредит надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах передбачених кредитним договором.

Кредити позичальникові надаються з позичкового рахунка, як правило, у безготівковому порядку перерахуванням на поточний рахунок позичаль-

ника або шляхом прямої оплати розрахунково-грошових документів за товарно-матеріальні цінності, роботи і послуги, придбані (надані) на умовах договорів і контрактів з постачальниками.

Позичкові кошти можуть бути перераховані на розрахунковий рахунок позичальника для використання на цілі, передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту.

Видача кредиту проводиться одноразово, щоденно або в інші строки, визначені в кредитному договорі, виходячи з потреби в кредиті.

Протягом терміну дії кредитного договору за ініціативою будь-якої із сторін кредитного договору може ставитись питання про зміни умов кредитування. Зміни умов кредитного договору з боку позичальника здійснюються на підставі обґрунтованого листа — клопотання (з додатком розрахунків, документів). Фахівець оцінює обґрунтованість та доцільність внесення змін в умови кредитного договору та надає свої висновки для розгляду в Кредитний комітет. Зміни умов кредитування фахівець оформлює додатковою угодою до кредитного договору.

У відповідності до п. 2.1 договору надання кредиту проводиться шляхом видачі позичальнику готівки через касу банку, шляхом перерахування коштів за реквізитами вказаними позичальником або шляхом оплати платіжних документів, які виписані на позичальника.

На виконання умов договору філією ВАТ КБ «Надра» Вінницьким регіональним управлінням 25.12.07 р. надано кредит ПП «АВС» в сумі 300 000 грн шляхом перерахування коштів на розрахунковий рахунок (меморіальний ордер № 547 а.с. 21, т. 1).

Повернення кредиту та сплата відсотків здійснюється на рахунок № 29092800007013 в ВАТ КБ «Надра» Вінницьке РУ згідно з графіком повернення кредиту та сплати відсотків (додаток № 1 (а.с. 20, т. 1)) п. 4.1.1 договору. Відсотки за користування кредитом нараховуються банком у відповідності до п. 4.2 кредитного договору починаючи з дати надання кредиту, відсотки за користування кредитом встановлюються у розмірі 18,9 % річних виходячи з фактичної кількості днів у розрахунковому місяці, рік дорівнює 360 дням. У випадку прострочення виконання зобов'язання у відношенні повернення кредиту у строк обумовлений п. 4.1.1 позичальник сплачує банку відсотки за користування кредитом або його частини у розмірі 37,8 % річних виходячи з фактичної кількості днів у розрахунковому місяці, рік дорівнює 360 дням.

Повернення кредиту та сплата відсотків здійснюється позичальником шляхом внесення готівки в касу банку, або шляхом безготівкового переказу.

Згідно п. 6.1.3 договору позичальник зобов'язаний кошти для погашення заборгованості в першу чергу направляти на сплату:

- 1) прострочених відсотків за користування кредитом (якщо таке прострочення буде мати місце);
- 2) поточних відсотків за користування кредитом;
- 3) штрафних санкцій за не сплачені у строк відсотки (якщо таке прострочення буде мати місце);

4) простроченої основної суми боргу — сума кредиту (якщо таке прострочення буде мати місце);

5) неустойки за неповернення в строк кредиту (якщо таке прострочення буде мати місце);

6) суми кредиту.

Умови передачі майна в заставу, звернення стягнення на заставлене майно та інші питання стосовно заставленого майна згідно п. 3.2 кредитного договору узгоджуються в договорі застави (а.с. 23-24, т. 1).

У випадку виникнення у позичальника прострочення сплати відсотків за користування кредитом згідно з графіком за будь-який період, а також у випадку порушення заставодавцем будь-якої умови договору застави (п. 3 цього договору), банк має право достроково витребувати наданий позичальнику кредит, в тому числі звернути стягнення на заставлене майно. У відповідності до п. 4.1.4 кредитного договору про дострокове витребування кредиту банк письмово сповіщає позичальника.

Розрахунок суми з повернення кредиту та суми відсотків у щомісячних платежах експертами здійснено у відповідності до умов передбачених Кредитним договором № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. та Додатком № 1 до нього (а.с. 19-20, т. 1), наведено у таблиці № 1 до експертизи.

Таблиця № 1

РОЗРАХУНОК СУМИ З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ ТА СУМИ ВІДСОТКІВ У ШОМІСЯЧНИХ ПЛАТЕЖАХ ВІДПОВІДНО ДО УМОВ ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ № 524/МК/2007/ЦВ-980 ВІД 25.12.2007 Р. ТА ДОДАТКОМ № 1 ДО НЬОГО

Період нарахування		Залишок кредиту	Кількість днів у розрах. періоді	Тіло кредиту	%	Сума внеску разом
з	по					
25.12.2007	21.01.2008	300000,00	27	4747,50	4252,50	9000
22.01.2008	20.02.2008	295252,50	30	4349,77	4650,23	9000
21.02.2008	20.03.2008	290902,73	29	4571,01	4428,99	9000
21.03.2008	21.04.2008	286331,72	32	4189,63	4810,37	9000
22.04.2008	20.05.2008	282142,09	29	4704,39	4295,61	9000
21.05.2008	20.06.2008	277437,71	31	4484,70	4515,30	9000
21.06.2008	21.07.2008	272953,01	31	4557,69	4442,31	9000
22.07.2008	20.08.2008	268395,32	30	4772,77	4227,23	9000
21.08.2008	22.09.2008	263622,54	33	4432,74	4567,26	9000
23.09.2008	20.10.2008	259189,80	28	5189,91	3810,09	9000
21.10.2008	20.11.2008	253999,89	31	4866,15	4133,85	9000
21.11.2008	22.12.2008	249133,74	32	4814,55	4185,45	9000
23.12.2008	20.01.2009	244319,19	29	5280,24	3719,76	9000
21.01.2009	20.02.2009	239038,95	31	5109,64	3890,36	9000
21.02.2009	20.03.2009	233929,31	28	5561,24	3438,76	9000

21.03.2009	20.04.2009	228368,07	31	5283,31	3716,69	9000
21.04.2009	20.05.2009	223084,76	30	5486,42	3513,58	9000
21.05.2009	22.06.2009	217598,34	33	5230,11	3769,89	9000
23.06.2009	20.07.2009	212368,23	28	5878,19	3121,81	9000
21.07.2009	20.08.2009	206490,05	31	5639,37	3360,63	9000
21.08.2009	21.09.2009	200850,67	32	5625,71	3374,29	9000
22.09.2009	20.10.2009	195224,96	29	6027,70	2972,30	9000
21.10.2009	20.11.2009	189197,26	31	5920,81	3079,19	9000
21.11.2009	21.12.2009	183276,45	31	6017,18	2982,82	9000
22.12.2009	20.01.2010	177259,27	30	6208,17	2791,83	9000
21.01.2010	22.02.2010	171051,11	33	6036,54	2963,46	9000
23.02.2010	22.03.2010	165014,57	28	6574,29	2425,71	9000
23.03.2010	20.04.2010	158440,28	29	6587,75	2412,25	9000
21.04.2010	20.05.2010	151852,53	30	6608,32	2391,68	9000
21.05.2010	21.06.2010	145244,21	32	6559,90	2440,10	9000
22.06.2010	20.07.2010	138684,32	29	6888,53	2111,47	9000
21.07.2010	20.08.2010	131795,78	31	6855,02	2144,98	9000
21.08.2010	20.09.2010	124940,76	31	6966,59	2033,41	9000

Закінчення табл. № 1

Період нарахування	Залишок кредиту	Кількість днів у розрах. періоді	Тіло кредиту	%	Сума внеску разом
21.09.2010	117974,17	30	7141,91	1858,09	9000
21.10.2010	110832,26	33	7079,83	1920,17	9000
23.11.2010	103752,43	28	7474,84	1525,16	9000
21.12.2010	96277,59	31	7433,08	1566,92	9000
21.01.2011	88844,51	32	7507,41	1492,59	9000
22.02.2011	81337,10	28	7804,34	1195,66	9000
22.03.2011	73532,75	30	7841,86	1158,14	9000
21.04.2011	65690,90	30	7965,37	1034,63	9000
21.05.2011	57725,53	31	8060,52	939,48	9000
21.06.2011	49665,01	30	8217,78	782,22	9000
21.07.2011	41447,23	33	8281,93	718,07	9000
23.08.2011	33165,31	29	8495,06	504,94	9000
21.09.2011	24670,25	30	8611,44	388,56	9000
21.10.2011	16058,81	32	8730,21	269,79	9000
22.11.2011	7328,59	34	7328,62	134,65	7463,24
Разом		1461	300000	130463,24	430463,24

На дослідження не надано вищезазначеної вимоги ВАТ КБ «Надра» Вінницьке РУ до ПП «АВС» про дострокове повернення кредиту, тому експертами розрахована загальна сума заборгованості ПП «АВС» по поверненню тіла кредиту та відсотків за користування кредитом станом на 24.08.2009 р. (дата зазначена в позовній заяві).

У випадку прострочення строків виконання зобов'язань щодо сплати відсотків та внесення платежу по кредиту в розмірах передбачених кредитним договором (графіком), банк набуває право, а позичальник цим доручає банку самостійно списувати нараховані відсотки та платежі по кредиту з рахунку позичальника № 26009017014001, відкрито в ВАТ КБ «Надра» 302355 у валюті кредиту та направляти ці кошти на погашення боргових зобов'язань в порядку передбаченому цим договором (п. 7.1.4 договору).

Згідно наданих на дослідження банківських виписок ПП «АВС» в погашення заборгованості за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. перераховано 76 262,58 грн, а саме:

- 28.01.2008 р. 1205 грн (а.с. 56, 89, т. 1);
- 14.03.2008 р. 9000 грн (а.с. 60, т. 1);
- 06.08.2008 р. 10 000 грн (а.с. 61, 92, т. 1);
- 10.09.2008 р. 47 057,58 грн (а.с. 62, 93, т. 1);
- 22.09.2008 р. 9000 грн (а.с. 55, 88, т. 1).

Виходячи з наданого на дослідження розрахунку заборгованості за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. станом на 24.08.2009 р. (а.с. 37, т. 1) ВАТ КБ «Надра» Вінницьким РУ помилково зараховано кошти в рахунок погашення заборгованості за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. перераховані ПП «АВС» 28.01.2008 року в погашення заборгованості по договору кредитної лінії № 525/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. в сумі 7795 грн.

В наданій на дослідження ВАТ КБ «Надра» Вінницьким РУ «Розшифровці суми заборгованості по кредиту та процентах за користування кредитом» (а.с. 37, т. 1) в підтвердження своїх позовних вимог, процентна ставка визначена тільки в розмірі 18,9 % річних без врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р.

Тому, порядок проведення відповідачем розрахунків за Кредитним договором № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р., та графіком погашення заборгованості, в т.ч. по відсоткам за користування кредитом та по погашенню тіла кредиту експертами при дослідженні документів відображено у формі 2-х таблиць № 2 та № 3 без врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. (як зазначено позивачем у наданій Розшифровці суми заборгованості по кредиту та процентах за користуванням кредитом (а.с. 33) в підтвердження своїх позовних вимог) та із врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р.

Таблиця № 2

**ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВІДПОВІДАЧЕМ РОЗРАХУНКІВ ЗА КРЕДИТНИМ
ДОГОВОРМ № 524/МК/2007/ПВ-980 ВІД 25.12.2007 Р. БЕЗ ВРАХУВАННЯ ВИМОГ
П. 4.1.2.2 ЗАЗНАЧЕНОГО ВИЩЕ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ (СТАВКА 18,9 % РІЧНИХ)**

Залишок тіла кредиту, грн	Період нарахування		К-ть днів	Сума нарахованих відсотків, грн	Погашено, грн		Сплачено коштів	
	з	по			відсотки	тіло	дата	сума, грн
300000	25.12.07	31.12.07	7	1102,50				
300000	01.01.08	21.01.08	21	3307,50				
300000	22.01.08	27.01.08	6	945,00				
300000	28.01.08	31.01.08	4	630,00	1205,00		28.01.08	1205
300000	01.02.08	20.02.08	20	3150,00				
300000	21.02.08	29.02.08	9	1417,50				
300000	01.03.08	13.03.08	13	2047,50				
300000	14.03.08	20.03.08	7	1102,50	7930,00	1070,00	14.03.08	9000
298930	21.03.08	31.03.08	11	1726,32				
298930	01.04.08	21.04.08	21	3295,70				
298930	22.04.08	30.04.08	9	1412,44				
298930	01.05.08	20.05.08	20	3138,77				
298930	21.05.08	31.05.08	11	1726,32				
298930	01.06.08	20.06.08	20	3138,77				

298930	21.06.08	30.06.08	10	1569,38					
298930	01.07.08	21.07.08	21	3295,70					
298930	22.07.08	31.07.08	10	1569,38					
298930	01.08.08	05.08.08	5	784,69					
298930	06.08.08	20.08.08	15	2354,07	10000,00			06.08.08	10000
298930	21.08.08	31.08.08	11	1726,32					
298930	01.09.08	09.09.08	8	1255,51					
270451,47	10.09.08	21.09.08	13	1845,83	18579,05	28478,53		10.09.08	47057,58
266279,13	22.09.08	30.09.08	9	1258,17	4827,66	4172,34		22.09.08	9000,00
266279,13	01.10.08	20.10.08	20	2795,93					
266279,13	21.10.08	20.11.08	31	4333,69					
266279,13	21.11.08	22.12.08	32	4473,49					
266279,13	23.12.08	20.01.09	29	4054,10					
266279,13	21.01.09	20.02.09	31	4333,69					
266279,13	21.02.09	20.03.09	28	3914,30					
266279,13	21.03.09	20.04.09	31	4333,69					
266279,13	21.04.09	20.05.09	30	4193,90					
266279,13	21.05.09	22.06.09	33	4613,29					
266279,13	23.06.09	20.07.09	28	3914,30					
266279,13	21.07.09	20.08.09	31	4333,69					
266279,13	21.08.09	24.08.09	4	559,19					

**ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВІДПОВІДАЧЕМ РОЗРАХУНКІВ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ № 524/МК/2007/ПВ-980
ВІД 25.12.2007 Р. ІЗ ВРАХУВАННЯМ ВИМОГ П. 4.1.2.2 ВИЩЕЗАНАЧЕНОГО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ**

Залишок тіла кредиту фактично		Період нарахування		Сума на- рахованих відсотків, ставка 18,9 %	Сума на- рахованих відсотків, ставка 37,8 %	Погашено, грн		Сплачено коштів				
						з	по	відсотки	тіло кредиту	дата	сума, грн	
разом	сума не- погашеної частини											
300000		25.12.07	31.12.07	1102,5								
300000		01.01.08	21.01.08	3307,5								
300000	4747,5	22.01.08	27.01.08	945	29,91							
300000	4747,5	28.01.08	31.01.08	630	19,94	1205			28.01.08	1205		
300000	4747,5	01.02.08	20.02.08	3150	99,7							
300000	9097,27	21.02.08	29.02.08	1417,5	85,97							
300000	9097,27	01.03.08	13.03.08	2047,5	124,18							
300000	9097,27	14.03.08	20.03.08	1102,5	66,86	8079,55	920,5		14.03.08	9000		
299080	12598	21.03.08	31.03.08	1727,18	145,51							
299080	12598	01.04.08	21.04.08	3297,35	277,79							
299080	16788	22.04.08	30.04.08	1413,15	158,65							
299080	16788	01.05.08	20.05.08	3140,34	352,55							
299080	21492	21.05.08	31.05.08	1727,18	248,24							
299080	21492	01.06.08	20.06.08	3140,34	451,34							

299080	25977	21.06.08	30.06.08	1570,17	272,76				
299080	25977	01.07.08	21.07.08	3297,35	572,79				
299080	30535	22.07.08	31.07.08	1570,17	320,61				
299080	30535	01.08.08	05.08.08	785,08	160,31				
299080	30535	06.08.08	20.08.08	2355,25	480,92	10000		06.08.08	10000
299080	35307	21.08.08	31.08.08	1727,18	407,8				
299080	35307	01.09.08	09.09.08	1256,13	296,58				
274331,5	35307	10.09.08	21.09.08	1872,31	481,95	22309,54	24748	10.09.08	47057,58
271373,5	7089,33	22.09.08	30.09.08	1282,24	66,99	6041,96	2958	22.09.08	9000
271373,5	7089,33	01.10.08	20.10.08	2849,42	148,88				
271373,5	12279,2	21.10.08	20.11.08	4416,6	399,69				
271373,5	17145,4	21.11.08	22.12.08	4559,07	576,09				
271373,5	21959,9	23.12.08	20.01.09	4131,66	668,68				
271373,5	27240,2	21.01.09	20.02.09	4416,6	886,67				
271373,5	32349,8	21.02.09	20.03.09	3989,19	951,08				
271373,5	37911,1	21.03.09	20.04.09	4416,6	1234,01				
271373,5	43194,4	21.04.09	20.05.09	4274,13	1360,62				
271373,5	48680,8	21.05.09	22.06.09	4701,55	1686,79				
271373,5	53910,9	23.06.09	20.07.09	3989,19	1584,98				
271373,5	59789,1	21.07.09	20.08.09	4416,6	1946,13				
271373,5	65428,5	21.08.09	24.08.09	569,88	274,8				

Заборгованість відповідача з повернення кредиту та сплати відсотків визначено окремо станом на кожну передбачену Додатком № 1 до Кредитного договору дату сплати платежів (а.с. 20, т. 1) та відображено таке визначення у формі 2-х таблиць № 4 та № 5 без врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. (як зазначено позивачем у наданій Розшифровці суми заборгованості по кредиту та процентах за користуванням кредитом (а.с. 37) в підтвердження позовних вимог) та із врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р.

Таблиця № 4

**ВИЗНАЧЕННЯ ЗАБОРГОВАНОСТІ ВІДПОВІДАЧА ПШ «АВС» З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ
ТА СПЛАТИ ВІДСОТКІВ ОКРЕМО СТАНОМ НА КОЖНУ ПЕРЕДБАЧЕНУ ДОДАТКОМ № 1
ДО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ ДАТУ СПЛАТИ ПЛАТЕЖІВ БЕЗ ВРАХУВАННЯ ВИМОГ П. 4.1.2.2 КРЕДИТНО-
ГО ДОГОВОРУ № 524/МК/2007/ЦВ-980 ВІД 25.12.2007 Р.**

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення заборгованості	Період, за який утворилась заборгованість по відсоткам		Сума заборгованості по відсоткам, грн	Сума заборгованості по тілу кредиту, грн
		з	по		
21.01.08	22.01.08	25.12.07	21.01.08	4410,00	4747,50
20.02.08	21.02.08	25.12.07	20.02.08	7930,00	9097,27
20.03.08	21.03.08	21.02.08	20.03.08	4567,50	12598,28
21.04.08	22.04.08	21.02.08	21.04.08	9589,52	16787,91
20.05.08	21.05.08	21.02.08	20.05.08	14140,73	21492,29

20.06.08	21.06.08	21.02.08	20.06.08	19005,82	25976,99
21.07.08	22.07.08	21.02.08	21.07.08	23870,90	30534,68
20.08.08	21.08.08	21.02.08	20.08.08	18579,05	35307,46
22.09.08	23.09.08			0,00	7089,33
20.10.08	21.10.08	22.09.08	20.10.08	4054,10	12279,24
20.11.08	21.11.08	22.09.08	20.11.08	8387,79	17145,39
22.12.08	23.12.08	22.09.08	22.12.08	12861,28	21959,94
20.01.09	21.01.09	22.09.08	20.01.09	16915,38	27240,18
20.02.09	21.02.09	22.09.08	20.02.09	21249,07	32349,82
20.03.09	21.03.09	22.09.08	20.03.09	25163,38	37911,06
20.04.09	21.04.09	22.09.08	20.04.09	29497,07	43194,37
20.05.09	21.05.09	22.09.08	20.05.09	33690,97	48680,79
22.06.09	23.06.09	22.09.08	22.06.09	38304,25	53910,90
20.07.09	21.07.09	22.09.08	20.07.09	42218,56	59789,08
20.08.09	21.08.09	22.09.08	20.08.09	46552,25	65428,46

Таблиця № 5

**ВИЗНАЧЕННЯ ЗАБОРГОВАНOSTI ВІДПОВІДАЧА ПП «АВС» З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ
ТА СПЛАТИ ВІДСОТКІВ ОКРЕМО СТАНОМ НА КОЖНУ ПЕРЕДБАЧЕНУ ДОДАТКОМ № 1 ДО КРЕДИТНОГО
ДОГОВОРУ ДАТУ СПЛАТИ ПЛАТЕЖІВ ІЗ ВРАХУВАННЯМ ВИМОГ П. 4.1.2.2 КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ
№ 524/МК/2007/ЦВ-980 ВІД 25.12.2007 Р.**

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення заборгованості	Період за який утворилась заборгованість по відсоткам		Сума заборгованості по відсоткам, грн	Сума заборгованості по тілу кредиту, грн
		з	по		
21.01.08	22.01.08	25.12.07	21.01.08	4410	4747,5
20.02.08	21.02.08	25.12.07	20.02.08	8079,55	9097,27
20.03.08	21.03.08	21.02.08	20.03.08	4844,51	12747,83
21.04.08	22.04.08	21.02.08	21.04.08	10292,35	16937,46
20.05.08	21.05.08	21.02.08	20.05.08	15357,03	21641,84
20.06.08	21.06.08	21.02.08	20.06.08	20924,12	26126,54
21.07.08	22.07.08	21.02.08	21.07.08	26637,19	30684,23
20.08.08	21.08.08	21.02.08	20.08.08	22309,54	35457

22.09.08	23.09.08				0	12183,66
20.10.08	21.10.08	22.09.08	20.10.08		4347,53	17373,57
20.11.08	21.11.08	22.09.08	20.11.08		9163,82	22239,72
22.12.08	23.12.08	22.09.08	22.12.08		14298,98	27054,28
20.01.09	21.01.09	22.09.08	20.01.09		19099,32	32334,52
20.02.09	21.02.09	22.09.08	20.02.09		24402,6	37444,16
20.03.09	21.03.09	22.09.08	20.03.09		29342,87	43005,4
20.04.09	21.04.09	22.09.08	20.04.09		34993,48	48288,71
20.05.09	21.05.09	22.09.08	20.05.09		40628,23	53775,12
22.06.09	23.06.09	22.09.08	22.06.09		47016,57	59005,23
20.07.09	21.07.09	22.09.08	20.07.09		52590,74	64883,42
20.08.09	21.08.09	22.09.08	20.08.09		58953,48	70522,79

У відповідності до п. 6 ст. 230 глави 26 ГКУ штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Облікова ставка Національного банку України — виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу з них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Облікова ставка Національного банку — один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період і є основною процентною ставкою яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово — кредитному ринку. Облікова ставка НБУ може змінюва тися на протязі усього періоду нарахування пені. Тому необхідно виділяти усі ці періоди для кожної ставки окремо і окремо вираховувати по кожному періоду.

Нараховуючи пеню необхідно мати на увазі, що згідно п. 6 ст. 232 глави 26 ГКУ нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

Платники грошових коштів, які не дотримуються встановлених строків платежів за прострочення платежу, згідно із Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР сплачують на користь одержувачі пеню у розмірі, що встановлюється за угодою сторін, але не вище подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який стягується пеня.

Платники самостійно нараховують пеню за несвоєчасно сплачені ними суми, за правильність нарахування якої несуть відповідальність, і подають банку платіжні доручення на перерахування сум пені, як правило, одночасно із сплатою основного боргу. У платіжному дорученні сума пені, у разі сплати її разом із сумою основного боргу, вказується окремо. В рядку «Призначення платежу» поряд із зазначенням виду та суми платежу за основним боргом наводиться розрахунок суми пені та обов'язково робиться посилання на угоду, якою встановлений розмір пені та на статті 1 і 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР.

У разі, якщо сплата пені здійснюється за окремим платіжним дорученням, у рядку «Призначення платежу» має бути вказано: «Пеня за прострочення ... (вид платежу)», номер, дата і сума документа, за прострочення якого нараховано пеню. Наводиться її розрахунок. А також робиться посилання на угоду, якою встановлений розмір пені, та на статті 1 і 3 вищезазначеного Закону.

Розрахунок суми пені, нарахованої платником грошових коштів за несвоєчасно сплачені ним суми, відповідно до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР, який має наводитися в рядку «Призначення платежу» платіжного доручення на перерахування суми основного боргу та пені (або тільки пені), може здійснюватися за таким прикладом:

Формула розрахунку суми пені:

$$C \times P : 100 \% \times D = \Pi,$$

де Π — сума пені за прострочення платежу;

C — сума простроченого платежу;

P — розмір пені за один день прострочення платежу у відсотках;

D — кількість днів прострочення платежу.

П. 9.1 договору передбачено, що у разі порушення позичальником строків сплати відсотків за користування кредитом позичальник зобов'язаний сплатити на користь банку пеню у розмірі 0,5 % від суми прострочених зобов'язань за кожен день прострочення, але не більше подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня.

У разі порушення позичальником строків повернення кредиту позичальник зобов'язаний сплатити на користь банку пеню у розмірі 0,5 % від суми прострочених зобов'язань за кожен день прострочення, але не більше подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня (п. 9.2 договору).

За порушення строків повернення кредиту та/чи сплати відсотків за користування кредитом позичальник сплачує банку штраф у розмірі 5 % від суми заборгованості по поверненню кредиту та/чи сплати відсотків, вказаних у графіку, визначених на дату прострочення (п. 9.3 договору).

Як уже зазначалось вище, згідно наданих на дослідження банківських виписок та розшифровці розрахунку суми заборгованості по кредиту та процентах за користування кредитом ВАТ КБ «Надра» Вінницьким РУ помилково зараховано кошти в рахунок погашення заборгованості за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. перераховані ПП «АВС» 28.01.2008 року в погашення заборгованості по договору кредитної лінії № 525/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. в сумі 7795 грн. Відповідно надані на дослідження позивачем по справі ВАТ КБ «Надра» Вінницьким РУ розрахунки пені та штрафу не відповідають на предмет відповідності їх правилам математичних дій, так як не вірно була визначена сума заборгованості по тілу кредиту та відсоткам.

Висновки

По першому питанню

За результатами дослідження заборгованість відповідача ПП «АВС» за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. станом на 24.08.2009 р. без врахування вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. (як зазначено позивачем у Розшифровці суми заборгованості по кредиту та процентах за користуванням кредитом (а.с. 37) в підтвердження своїх позовних вимог) документально підтверджується в сумі 65428,46 грн боргу з повернення кредиту та 46552,25 грн боргу зі сплати відсотків.

Із врахуванням вимог п. 4.1.2.2 кредитного договору № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. заборгованість відповідача ПП «АВС» за договором кредитної лінії № 524/МК/2007/ЦВ-980 від 25.12.2007 р. станом на 24.08.2009 р. документально підтверджується в сумі 70522,79 грн боргу з повернення кредиту та 58953,48 грн боргу зі сплати відсотків. Обґрунтування наведено в дослідницькій частині.

По другому питанню

РОЗРАХУНОК СУМИ З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ ТА СУМИ ВІДСОТКІВ У ЩОМІСЯЧНИХ ПЛАТЕЖАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ДОДАТКОМ № 1 ДО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ № 524/МК/2007/ЛІВ-980 ВІД 25.12.2007 Р., УКЛАДЕНОГО МІЖ ВАТ КБ «НАДРА» ТА ІП «АВС», ВИХОДЯЧИ З СУМИ КРЕДИТУ ТА ВСТАНОВЛЕНОЇ КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ

Період нарахування		Залишок кредиту	Кількість днів у розрах. періоді	Тіло кредиту	%	Сума внеску разом
з	по					
25.12.2007	21.01.2008	300000,00	27	4747,50	4252,50	9000
22.01.2008	20.02.2008	295252,50	30	4349,77	4650,23	9000
21.02.2008	20.03.2008	290902,73	29	4571,01	4428,99	9000
21.03.2008	21.04.2008	286331,72	32	4189,63	4810,37	9000
22.04.2008	20.05.2008	282142,09	29	4704,39	4295,61	9000
21.05.2008	20.06.2008	277437,71	31	4484,70	4515,30	9000
21.06.2008	21.07.2008	272953,01	31	4557,69	4442,31	9000
22.07.2008	20.08.2008	268395,32	30	4772,77	4227,23	9000
21.08.2008	22.09.2008	263622,54	33	4432,74	4567,26	9000
23.09.2008	20.10.2008	259189,80	28	5189,91	3810,09	9000
21.10.2008	20.11.2008	253999,89	31	4866,15	4133,85	9000
21.11.2008	22.12.2008	249133,74	32	4814,55	4185,45	9000
23.12.2008	20.01.2009	244319,19	29	5280,24	3719,76	9000
21.01.2009	20.02.2009	239038,95	31	5109,64	3890,36	9000

21.02.2009	20.03.2009	233929,31	28	5561,24	3438,76	9000
21.03.2009	20.04.2009	228368,07	31	5283,31	3716,69	9000
21.04.2009	20.05.2009	223084,76	30	5486,42	3513,58	9000
21.05.2009	22.06.2009	217598,34	33	5230,11	3769,89	9000
23.06.2009	20.07.2009	212368,23	28	5878,19	3121,81	9000
21.07.2009	20.08.2009	206490,05	31	5639,37	3360,63	9000
21.08.2009	21.09.2009	200850,67	32	5625,71	3374,29	9000
22.09.2009	20.10.2009	195224,96	29	6027,70	2972,30	9000
21.10.2009	20.11.2009	189197,26	31	5920,81	3079,19	9000
21.11.2009	21.12.2009	183276,45	31	6017,18	2982,82	9000
22.12.2009	20.01.2010	177259,27	30	6208,17	2791,83	9000
21.01.2010	22.02.2010	171051,11	33	6036,54	2963,46	9000
23.02.2010	22.03.2010	165014,57	28	6574,29	2425,71	9000
23.03.2010	20.04.2010	158440,28	29	6587,75	2412,25	9000
21.04.2010	20.05.2010	151852,53	30	6608,32	2391,68	9000
21.05.2010	21.06.2010	145244,21	32	6559,90	2440,10	9000
22.06.2010	20.07.2010	138684,32	29	6888,53	2111,47	9000
21.07.2010	20.08.2010	131795,78	31	6855,02	2144,98	9000

Період нарахування		Залишок кредиту	Кількість днів у розрах. періоді	Тіло кредиту	%	Сума внеску разом
3	по					
21.08.2010	20.09.2010	124940,76	31	6966,59	2033,41	9000
21.09.2010	20.10.2010	117974,17	30	7141,91	1858,09	9000
21.10.2010	22.11.2010	110832,26	33	7079,83	1920,17	9000
23.11.2010	20.12.2010	103752,43	28	7474,84	1525,16	9000
21.12.2010	20.01.2011	96277,59	31	7433,08	1566,92	9000
21.01.2011	21.02.2011	88844,51	32	7507,41	1492,59	9000
22.02.2011	21.03.2011	81337,10	28	7804,34	1195,66	9000
22.03.2011	20.04.2011	73532,75	30	7841,86	1158,14	9000
21.04.2011	20.05.2011	65690,90	30	7965,37	1034,63	9000
21.05.2011	20.06.2011	57725,53	31	8060,52	939,48	9000
21.06.2011	20.07.2011	49665,01	30	8217,78	782,22	9000
21.07.2011	22.08.2011	41447,23	33	8281,93	718,07	9000
23.08.2011	20.09.2011	33165,31	29	8495,06	504,94	9000
21.09.2011	20.10.2011	24670,25	30	8611,44	388,56	9000
21.10.2011	21.11.2011	16058,81	32	8730,21	269,79	9000
22.11.2011	25.12.2011	7328,59	34	7328,62	134,65	7463,24
Разом			1461	300000	130463,24	430463,24

По третьому питанню

**ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВІДПОВІДАЧЕМ РОЗРАХУНКІВ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ
№ 524/МК/2007/ІВ-980 ВІД 25.12.2007 Р. БЕЗ ВРАХУВАННЯ ВИМОГ П. 4.1.2.2. ЗАЗНАЧЕНОГО
ВИЩЕ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ (СТАВКА 18,9 % РІЧНИХ)**

Залишок тіла кредиту, грн	Період нарахування		К-ть днів	Сума нарахованих відсотків, грн	Погашено, грн		Сплачено коштів	
	з	по			відсотки	тіло	дата	сума, грн
300000	25.12.07	31.12.07	7	1102,50				
300000	01.01.08	21.01.08	21	3307,50				
300000	22.01.08	27.01.08	6	945,00				
300000	28.01.08	31.01.08	4	630,00	1205,00		28.01.08	1205
300000	01.02.08	20.02.08	20	3150,00				
300000	21.02.08	29.02.08	9	1417,50				
300000	01.03.08	13.03.08	13	2047,50				
300000	14.03.08	20.03.08	7	1102,50	7930,00	1070,00	14.03.08	9000
298930	21.03.08	31.03.08	11	1726,32				
298930	01.04.08	21.04.08	21	3295,70				
298930	22.04.08	30.04.08	9	1412,44				
298930	01.05.08	20.05.08	20	3138,77				
298930	21.05.08	31.05.08	11	1726,32				
298930	01.06.08	20.06.08	20	3138,77				
298930	21.06.08	30.06.08	10	1569,38				
298930	01.07.08	21.07.08	21	3295,70				

Залишок тіла кредиту, грн	Період нарахування		К-ть днів	Сума нарахованих відсотків, грн	Погашено, грн		Сплачено коштів	
	з	по			відсотки	тіло	дата	сума, грн
298930	22.07.08	31.07.08	10	1569,38				
298930	01.08.08	05.08.08	5	784,69				
298930	06.08.08	20.08.08	15	2354,07	10000,00		06.08.08	10000
298930	21.08.08	31.08.08	11	1726,32				
298930	01.09.08	09.09.08	8	1255,51				
270451,47	10.09.08	21.09.08	13	1845,83	18579,05	28478,53	10.09.08	47057,58
266279,13	22.09.08	30.09.08	9	1258,17	4827,66	4172,34	22.09.08	9000,00
266279,13	01.10.08	20.10.08	20	2795,93				
266279,13	21.10.08	20.11.08	31	4333,69				
266279,13	21.11.08	22.12.08	32	4473,49				
266279,13	23.12.08	20.01.09	29	4054,10				
266279,13	21.01.09	20.02.09	31	4333,69				
266279,13	21.02.09	20.03.09	28	3914,30				
266279,13	21.03.09	20.04.09	31	4333,69				
266279,13	21.04.09	20.05.09	30	4193,90				
266279,13	21.05.09	22.06.09	33	4613,29				
266279,13	23.06.09	20.07.09	28	3914,30				
266279,13	21.07.09	20.08.09	31	4333,69				
266279,13	21.08.09	24.08.09	4	559,19				

**ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВІДПОВІДАЧЕМ РОЗРАХУНКІВ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ № 524/МК/2007/ПВ-980
ВІД 25.12.2007 Р. ІЗ ВРАХУВАННЯМ ВИМОГ П. 4.1.2.2 ЗАЗНАЧЕНОГО ВИЩЕ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ**

Залишок тіла кредиту фактично		Період нарахування		Сума нарахованих відсотків, ставка 18,9 %	Сума нарахованих відсотків, ставка 37,8 %	Погашено, грн		Сплачено коштів	
						з	по	відсотки	тіло кредиту
всього	сума непогашеної частини								
300000		25.12.07	31.12.07	1102,5					
300000		01.01.08	21.01.08	3307,5					
300000	4747,5	22.01.08	27.01.08	945	29,91				
300000	4747,5	28.01.08	31.01.08	630	19,94	1205		28.01.08	1205
300000	4747,5	01.02.08	20.02.08	3150	99,7				
300000	9097,27	21.02.08	29.02.08	1417,5	85,97				
300000	9097,27	01.03.08	13.03.08	2047,5	124,18				
300000	9097,27	14.03.08	20.03.08	1102,5	66,86	8079,55	920,5	14.03.08	9000
299080	12598	21.03.08	31.03.08	1727,18	145,51				
299080	12598	01.04.08	21.04.08	3297,35	277,79				
299080	16788	22.04.08	30.04.08	1413,15	158,65				
299080	16788	01.05.08	20.05.08	3140,34	352,55				
299080	21492	21.05.08	31.05.08	1727,18	248,24				
299080	21492	01.06.08	20.06.08	3140,34	451,34				
299080	25977	21.06.08	30.06.08	1570,17	272,76				
299080	25977	01.07.08	21.07.08	3297,35	572,79				
299080	30535	22.07.08	31.07.08	1570,17	320,61				

Залишок тіла кредиту фактично		Період нарахування		Сума нарахованих відсотків, ставка 18,9 %	Сума нарахованих відсотків, ставка 37,8 %	Погашено, грн		Сплачено коштів	
		з	по			відсотки	тіло кредиту	дата	сума, грн
всього	сума непогашеної частини								
299080	30535	01.08.08	05.08.08	785,08	160,31				
299080	30535	06.08.08	20.08.08	2355,25	480,92	10000		06.08.08	10000
299080	35307	21.08.08	31.08.08	1727,18	407,8				
299080	35307	01.09.08	09.09.08	1256,13	296,58				
274331,5	35307	10.09.08	21.09.08	1872,31	481,95	22309,54	24748	10.09.08	47057,58
271373,5	7089,33	22.09.08	30.09.08	1282,24	66,99	6041,96	2958	22.09.08	9000
271373,5	7089,33	01.10.08	20.10.08	2849,42	148,88				
271373,5	12279,2	21.10.08	20.11.08	4416,6	399,69				
271373,5	17145,4	21.11.08	22.12.08	4559,07	576,09				
271373,5	21959,9	23.12.08	20.01.09	4131,66	668,68				
271373,5	27240,2	21.01.09	20.02.09	4416,6	886,67				
271373,5	32349,8	21.02.09	20.03.09	3989,19	951,08				
271373,5	37911,1	21.03.09	20.04.09	4416,6	1234,01				
271373,5	43194,4	21.04.09	20.05.09	4274,13	1360,62				
271373,5	48680,8	21.05.09	22.06.09	4701,55	1686,79				
271373,5	53910,9	23.06.09	20.07.09	3989,19	1584,98				
271373,5	59789,1	21.07.09	20.08.09	4416,6	1946,13				
271373,5	65428,5	21.08.09	24.08.09	569,88	274,8				

По четвертому питанню

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАБОРГОВАНОСТІ ВІДПОВІДАЧА ПП «АВС» З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ ТА СПЛАТИ ВІДСОТКІВ ОКРЕМО СТАНОМ НА КОЖНУ ПЕРЕЛІБАЧЕНУ ДОДАТКОМ №1 ДО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ ДАТУ СПЛАТИ ПЛАТЕЖІВ БЕЗ ВРАХУВАННЯ ВИМОГ П. 4.1.2.2 КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ № 524/МК/2007/ЦВ-980 ВІД 25.12.2007 Р.

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення заборгованості	Період за який утворилась заборгованість по відсоткам		Сума заборгованості по відсоткам, грн	Сума заборгованості по телу кредиту, грн
		з	по		
21.01.08	22.01.08	25.12.07	21.01.08	4410,00	4747,50
20.02.08	21.02.08	25.12.07	20.02.08	7930,00	9097,27
20.03.08	21.03.08	21.02.08	20.03.08	4567,50	12598,28
21.04.08	22.04.08	21.02.08	21.04.08	9589,52	16787,91
20.05.08	21.05.08	21.02.08	20.05.08	14140,73	21492,29
20.06.08	21.06.08	21.02.08	20.06.08	19005,82	25976,99
21.07.08	22.07.08	21.02.08	21.07.08	23870,90	30534,68
20.08.08	21.08.08	21.02.08	20.08.08	18579,05	35307,46

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення зобованості	Період за який утворилась зобованість по відсоткам		Сума зобованості по відсоткам, грн	Сума зобованості по тілу кредиту, грн
		з	по		
22.09.08	23.09.08			0,00	7089,33
20.10.08	21.10.08	22.09.08	20.10.08	4054,10	12279,24
20.11.08	21.11.08	22.09.08	20.11.08	8387,79	17145,39
22.12.08	23.12.08	22.09.08	22.12.08	12861,28	21959,94
20.01.09	21.01.09	22.09.08	20.01.09	16915,38	27240,18
20.02.09	21.02.09	22.09.08	20.02.09	21249,07	32349,82
20.03.09	21.03.09	22.09.08	20.03.09	25163,38	37911,06
20.04.09	21.04.09	22.09.08	20.04.09	29497,07	43194,37
20.05.09	21.05.09	22.09.08	20.05.09	33690,97	48680,79
22.06.09	23.06.09	22.09.08	22.06.09	38304,25	53910,90
20.07.09	21.07.09	22.09.08	20.07.09	42218,56	59789,08
20.08.09	21.08.09	22.09.08	20.08.09	46552,25	65428,46

**ВИЗНАЧЕННЯ ЗАБОРГОВАНOSTI ВДПОВІДАЧА ПП «АВС» З ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ
ТА СПЛАТИ ВІДСОТКІВ ОКРЕМО СТАНОМ НА КОЖНУ ПЕРЕДБАЧЕНУ ДОДАТКОМ №1
ДО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ ДАТУ СПЛАТИ ПЛАТЕЖІВ ІЗ ВРАХУВАННЯМ ВИМОГ
П. 4.1.2.2 КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ № 524/МК/2007/ЦВ-980 ВІД 25.12.2007 Р.**

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення заборгованості	Період за який утворилась заборгованість по відсоткам		Сума заборгованос- ті по відсоткам, грн	Сума заборгованості по тілу кредиту, грн
		з	по		
21.01.08	22.01.08	25.12.07	21.01.08	4410	4747,5
20.02.08	21.02.08	25.12.07	20.02.08	8079,55	9097,27
20.03.08	21.03.08	21.02.08	20.03.08	4844,51	12747,83
21.04.08	22.04.08	21.02.08	21.04.08	10292,35	16937,46
20.05.08	21.05.08	21.02.08	20.05.08	15357,03	21641,84
20.06.08	21.06.08	21.02.08	20.06.08	20924,12	26126,54
21.07.08	22.07.08	21.02.08	21.07.08	26637,19	30684,23
20.08.08	21.08.08	21.02.08	20.08.08	22309,54	35457
22.09.08	23.09.08			0	12183,66
20.10.08	21.10.08	22.09.08	20.10.08	4347,53	17373,57
20.11.08	21.11.08	22.09.08	20.11.08	9163,82	22239,72

Дата сплати платежів передбачена дод. 1 до кред. дог.	Дата виникнення заборгованості	Період за який утворилась заборгованість по відсоткам		Сума заборгованості по відсоткам, грн	Сума заборгованості по тілу кредиту, грн
		з	по		
22.12.08	23.12.08	22.09.08	22.12.08	14298,98	27054,28
20.01.09	21.01.09	22.09.08	20.01.09	19099,32	32334,52
20.02.09	21.02.09	22.09.08	20.02.09	24402,6	37444,16
20.03.09	21.03.09	22.09.08	20.03.09	29342,87	43005,4
20.04.09	21.04.09	22.09.08	20.04.09	34993,48	48288,71
20.05.09	21.05.09	22.09.08	20.05.09	40628,23	53775,12
22.06.09	23.06.09	22.09.08	22.06.09	47016,57	59005,23
20.07.09	21.07.09	22.09.08	20.07.09	52590,74	64883,42
20.08.09	21.08.09	22.09.08	20.08.09	58953,48	70522,79

По п'ятому питанню

Розрахунки пені та штрафу надані на дослідження позивачем по справі ВАТ КБ «Надра» Вінницьким РУ не відповідають на предмет відповідності їх правилам математичних дій, так як не вірно була визначена сума заборгованості по тілу кредиту та відсоткам.

Експерт ВВ КНДІСЕ Сидорчук В. М.

Довідка: матеріали справи № 12/167-09 в 1-му томі повертаються.

**Проект висновку № 99А
судово-економічної експертизи
по кримінальній справі № 02059003**

м. Вінниця Складений

27 червня 2009 року.

16 січня 2009 року в Інститут судових експертиз надійшла постанова старшого СВ ПМ ДПА у Вінницькій області майора податкової міліції В. В. Іванова від 12 січня 2009 року про призначення судово-економічної експертизи по кримінальній справі № 02059003 по обвинуваченню Петренка А. П., у вчиненні злочинів, передбачених ст. 218 та ч. 2 ст. 366 КК України.

На вирішення експертизи поставлені запитання:

1. Чи було спроможним чи неспроможним СТОВ «Колос» виконати вимоги з боку кредиторів і зобов'язання перед бюджетом до подання офіційної заяви до Господарського суду Вінницької області 01.10.2005 року, в якій було вказано про фінансову неспроможність виконати вищевказані вимоги з боку кредиторів та зобов'язання перед бюджетом?

2. Які були економічні показники поточної платоспроможності вказаного підприємства при наявності кредиторської заборгованості та фінансовий стан підприємства 01.10.2007 року?

Для проведення дослідження надані наступні документи:

- копія договору поставки обладнання від 10.08.2006 р.;
- копія податкової накладної № 2 від 13.08.2006 р.
- копія накладної № 2 від 13.08.2006 р.;
- копія акту передачі обладнання від 13.08.2006 р.

19.01.2009 р. та 13.02.2009 р. повторно було направлено клопотання про уточнення редакції поставлених питань. 04.04.2007 р. в ВВ КНДІСЕ надійшла відповідь, в якій уточнена редакція поставлених питань.

При проведенні дослідження використанні наступні законодавчі та нормативні акти:

- Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV-ВР;
- Положення бухгалтерського обліку «Баланс», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87;
- Положення бухгалтерського обліку «Звіт про фінансові результати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87;
- Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до

банкрутства, затвердженого наказом Міністерства економіки України № 10 від 17.01.2001 р.;

— Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженого наказом Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р.

Експертиза проведена старшим науковим співробітником Вінницького відділення КНДІ судових експертиз Сидорчук Валентиною Миколаївною, яка має 3 клас судового експерта, освіта вища економічна, свідоцтво № 633 від 15.09.2000 р. про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення судово-економічних експертиз по спеціальності: 11.1 — дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності; 11.2 — дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; 11.3 — дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Експерт попереджений про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

Сидорчук В. М.

Дослідження

В зв'язку з тим, що питання, поставлені на проведення експертизи, пов'язанні між собою, потребують дослідження одних і тих же документів, дослідження по них об'єднано.

В процесі проведеного дослідження були використані методи документальної перевірки та співставлення. Перевірені повнота та правильність заповнення реквізитів документів, відповідність записів в документах вимогам чинних законодавчих і нормативних актів України, правильність арифметичних підрахунків, перевірена відповідність проведених в обліку операцій чинним законодавчим та нормативним документам. Співставлялись дані первинних документів з даними фінансової звітності підприємства.

Платоспроможність (ліквідність) — один з основних якісних показників діяльності підприємства, що визначає спроможність підприємства здійснювати платежі, розраховува тися з боргами в необхідному обсязі та в зазначений термін наявними у нього коштами або такими, які безперервно поповнюються за рахунок його діяльності.

Джерелами інформації для проведення розрахунків економічних показників і виявлення ознак неплатоспроможності чи банкрутства є вибіркові показники з документів фінансової звітності підприємства, які відображаються у таблиці № 1.

**ПЕРЕЛІК ПОКАЗНИКІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ
АНАЛІЗУ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОГО СТАНУ «КОЛОС»**

Найменування показників	Код рядка стандарту	Актив балансу						Станом на 01.10.07 р.
		Станом на 01.07.06 р.	Станом на 01.10.06 р.	Станом на 01.01.07 р.	Станом на 01.04.07 р.	Станом на 01.10.07 р.		
1. Необоротні активи	080	4627,7	4549,7	4465,0	4334,0	4685,4		
Незавершене будівництво	020	162,0	166,3	166,3	166,3	666,5		
Первісна вартість основних засобів	031	6493,1	6496,8	6494,1	6494,1	6494,1		
Залишкова вартість основних засобів	030	4465,7	4383,4	4298,7	4167,7	4018,9		
Знос основних засобів	032	2027,4	2113,4	2195,9	2326,4	2475,6		
Довгострокові фінансові інвестиції у капіталі інших підприємств	040							
Інші фінансові інвестиції	045							
Довгострокова дебіторська заборгованість	050							
Інші необоротні активи	070							
2. Оборотні активи	260	484,6	484,7	470,4	471,1	381,3		
Запаси, у тому числі виробничі	100	2,7	3,0	4,8	4,8	0,1		

Найменування показників	Код рядка стандарту	Станом на 01.07.06 р.	Станом на 01.10.06 р.	Станом на 01.01.07 р.	Станом на 01.04.07 р.	Станом на 01.10.07 р.
Незавершене виробництво	120					
Готова продукція	130	404,5	404,5	363,3	363,3	164,9
Товари	140					
Дебіторська заборгов. за товари, роботи, послуги	160					
Дебіторська заборгов. за роз. з бюджетом	170	19,2	18,9	18,2	19,9	128,8
Інша поточна заборгованість	180 + 190 + + 200 + 210	43,3	43,3	61,6	60,6	72,8
Поточні фінансові інвестиції	220					
Грошові кошти та їх еквіваленти в національній валюті	230					
Інші оборотні активи	250	14,9	15,2	22,5	22,5	17,7
3. Витрати майбутніх періодів	270	167,7	294,7	397,6	541,0	669,1
Баланс	280	5280,0	5329,1	5333,0	5346,1	5735,5

Пасив балансу							
I. Власний капітал	380	4884,4	4883,8	4842,5	4840,8	4589,5	
Статутний капітал	300	816,2	816,2	816,2	816,2	816,2	
Додатковий вкладений капітал	320	4455,5	4455,5	4459,2	4459,2	4459,2	
Резервний капітал	340						
Нерозподілений прибуток	350	387,3	387,9	432,9	434,6	685,9	
II. Забезпечення майбутніх витрат і платежів	430						
Цільове фінансування	420						
Довгострокові зобов'язання	480	5,3	5,3	5,3	5,3		
Довгострокові кредити банків	440						
Довгострокові фінансові зобов'язання	450						
IV. Поточні зобов'язання	620	323,4	378,4	418,3	433,1	1079,4	

Найменування показників	Код рядка стандарту	Станом на 01.07.06 р.	Станом на 01.10.06 р.	Станом на 01.01.07 р.	Станом на 01.04.07 р.	Станом на 01.10.07 р.
Короткострокові кредити банків	500					
Векселі видані	520					
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530	126,3	159,4	191,2	195,0	797,8
Поточні зобов'язання за розрахунками: з одержаних авансів	540					
З бюджетом	550	103,5	102,9	102,6	105,7	125,5
З оплати праці	580	66,5	78,4	88,1	93,7	110,2
Зі страхування	570	27,1	32,4	36,4	38,7	45,9
З учасниками	590					
V. Доходи майбутніх періодів	630	66,9	66,9	66,9	66,9	66,9
Баланс	640	5280,0	5329,1	5333,0	5346,1	5735,8

**СИСТЕМУ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО
СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА НАВЕДЕНО В ТАБЛИЦІ № 2.**

Аспекти діяльності, що відстежуються	Основні показники, які характеризують аспекти діяльності, що відстежуються, одиниця виміру	Порядок розрахунку аналітичних показників	Висновки
Показники оцінки стану основних засобів	Частка основних засобів в активах підприємства, %	$\frac{\text{ВОЗ} \times 100}{\text{Б}}$ Станом на: 01.07.06 р. — 84,58 01.10.06 р. — 82,25 01.01.07 р. — 80,61 01.04.07 р. — 77,96 01.10.07 р. — 70,07	Показує, скільки в балансі підприємства становлять основні засоби
Показники оцінки фінансового стану підприємства	Коефіцієнт зносу основних засобів, %	$\frac{\text{ЗОЗ} \times 100}{\text{ПВФЗ}}$ Станом на: 01.07.06 р. — 31,22 01.10.06 р. — 32,53 01.01.07 р. — 33,81 01.04.07 р. — 35,82 01.10.07 р. — 38,12	Характеризує стан основних засобів
Оцінка ліквідності	Маневреність власних оборотних засобів	$\frac{\text{ОА}}{\text{ВОА}}$ Станом на: 01.07.06 р. — 1,89 01.10.06 р. — 1,45 01.01.07 р. — 1,25 01.04.07 р. — 2,15 01.10.07 р. — 0,25	Для нормального функціонування підприємства цей показник змінюється в межах від 0 до 1

	Коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності	$\frac{OA + BMBI}{PI}$ <p>Станом на: 01.07.06 р. — 2,02 01.10.06 р. — 2,06 01.01.07 р. — 2,075 01.04.07 р. — 2,336 01.10.07 р. — 0,97</p>	Значення показника залежить від галузей та видів діяльності, його зростання розцінюється як сприятлива тенденція, граничне значення — 1,5
	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності)	$\frac{PK + PFI}{PI}$ <p>Станом на: 01.07.06 р. — 0 01.10.06 р. — 0 01.01.07 р. — 0 01.04.07 р. — 0 01.10.07 р. — 0</p>	Показує, яка частина короткострокових зобов'язань може бути погашена негайно, найбільш жорсткий критерій ліквідності, граничне значення — 01 — 0,2
	Частка оборотних коштів в активах, %	$\frac{OA \times 100}{B}$ <p>Станом на: 01.07.06 р. — 0,09 01.10.06 р. — 0,09 01.01.07 р. — 0,088 01.04.07 р. — 0,088 01.10.07 р. — 0,066</p>	Показує, яку частину в активах підприємства становлять оборотні кошти
	Коефіцієнт покриття	$\frac{OA}{PK}$ <p>Станом на: 01.07.06 р. — 1,47 01.10.06 р. — 1,26 01.01.07 р. — 1,11 01.04.07 р. — 1,074 01.10.07 р. — 0,35</p>	Нормативне значення повинно перевищувати 1

Аспекти діяльності, що відстежуються	Основні показники, які характеризують аспекти діяльності, що відстежуються, одиниця виміру	Порядок розрахунку аналітичних показників	Висновки
	Коефіцієнт фінансової автономії	$\frac{ВК}{Б}$ Станом на: 01.07.06 р. — 0,93 01.10.06 р. — 0,92 01.01.07 р. — 0,91 01.04.07 р. — 0,91 01.10.07 р. — 0,80	Критичне значення — 0,5; збільшення значення цього показника або зростання показника свідчить про припинення фінансової залежності підприємства від позикових коштів
	Коефіцієнт забезпечення власними засобами	$\frac{ВОА}{ОА}$ Станом на: 01.07.06 р. — 0,53 01.10.06 р. — 0,69 01.01.07 р. — 0,80 01.04.07 р. — 1,075 01.10.07 р. — -0,25	Характеризує наявність власних оборотних коштів у підприємства, необхідних для його фінансової сталості, нормативне значення 0,1

де Б — Баланс (рядок 280 ф. № 1);

ВК — власний капітал (рядок 380 ф. № 1);

ПК — позиковий капітал (рядок 480 + рядок 620 ф. № 1);

ОА — оборотні активи (рядок 260 ф. № 1);

ВОА — власні оборотні кошти (рядок 380 — рядок 080 ф. № 1);

ВОЗ — вартість основних засобів (залишкова) (рядок 030 ф. № 1);

ГК — грошові кошти та їх еквіваленти в національній та іноземній валюті, поточні фінансові інвестиції (рядок 230+ рядок 240 ф. № 1);

ЗОЗ — знос основних засобів (рядок 032 ф. № 1);

ПФІ — поточні фінансові інвестиції (рядок 220 ф. № 1);

ПЗ — поточні зобов'язання (рядок 620 ф. № 1);

ВМП — витрати майбутніх періодів (рядок 270 ф. № 1);

ПВФЗ — первісна вартість основних засобів (рядок 031 ф. № 1)

Економічним показником ознак поточної платоспроможності (Пп) за наявності простроченої кредиторської заборгованості є різниця між сумою наявних у підприємства грошових коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань, що визначається за формулою:

$$\text{Пп} = \text{А} + \text{А} + \text{А} + \text{А} + \text{А} - \text{П}$$

040 045 220 230 240 620

де А, А, А, А, А — відповідні рядки активу балансу;

040 045 220 230 240

П — підсумок IV розділу пасиву балансу.

620

Поточна платоспроможність СТОВ «Колос» буде становити станом на:

01.07.2006 р. — -323,4;

01.10.2006 р. — -378,4;

01.01.2007 р. — -418,3;

01.04.2007 р. — -433,1;

01.10.2007 р. — -1079,4.

Таким чином, від'ємний результат суми зазначених статей балансу свідчить про поточну неплатоспроможність СТОВ «Колос».

Фінансовий стан підприємства СТОВ «Колос», у якого на початку і в кінці досліджуваного періоду мають місце ознаки поточної неплатоспроможності, відповідає законодавчому визначенню боржника, який неспроможний виконати своє грошове зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Наведені в таблиці № 2 показники свідчать, що підприємство СТОВ «Колос», до 01.10.2007 р. не мало ознак надкритичної неплатоспроможності.

Висновки

По першому питанню

Фінансовий стан підприємства СТОВ «Колос», у якого на початку і в кінці досліджуваного періоду (01.07.2006 р. — 01.10.2007 р.) мають місце ознаки поточної неплатоспроможності, відповідає законодавчому визначенню боржника, який неспроможний виконати своє грошове зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Наведені в таблиці № 2 показники свідчать, що підприємство СТОВ «Колос», до 01.10.2001 р. не мало ознак надкритичної неплатоспроможності.

По другому питанню

Економічний показник поточної платоспроможності підприємства СТОВ «Колос» буде становити станом на:

01.07.2006 р. — -323,4;

01.10.2006 р. — -378,4;

01.01.2007 р. — -418,3;

01.04.2007 р. — -433,1;

01.10.2007 р. — -1079,4.

Від'ємний результат свідчить про поточну неплатоспроможність СТОВ «Колос».

Експерт ВВ КНДІСЕ

Сидорчук В. М.

Довідка: матеріали кримінальної справи № 02059003 в 2-х томах та додаткові документи в 1 підшивці повертаються.

ПРОЕКТ ВИСНОВКУ № 1358
експертного економічного дослідження
за листом керуючого процедурою санації Петренка С. В.

м. Вінниця Складений 30 серпня 2010 року
У Інститут судових експертиз 17.08.2010 р. надійшов лист керуючого процедурою санації Петренка С. В. від 17.08.2010 р. № 31 з проханням провести економічне експертне дослідження стосовно аналізу фінансового стану ТОВ-фірми «Юнона» за даними бухгалтерської та фінансової звітності 2008—2010 рр. на предмет наявності ознак фіктивного банкрутства та ознак доведення до банкрутства станом на 30.06.2009 р.

Для проведення дослідження надані у копіях наступні документи:

1. Статут ТОВ «Юнона» із змінами.
2. Свідоцтво про державну реєстрацію підприємства ТОВ-фірми «Юнона».
3. Довідка про внесення ТОВ-фірми «Юнона» до Реєстру підприємств.
4. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 02.07.2009 р. про порушення провадження у справі про банкрутство ТОВ-фірми «Юнона».
5. Кредитний договір № 22/69/07-КЛТ від 17.10.2007 р. з додатковими угодами до нього.
6. Договір поруки № 22/69/П01/07-ПКЛТ від 17.10.2007 р.
7. Іпотечний договір № 22/69/101/07-ІЛТ із змінами.
8. Договір № 70-2/09Б купівлі-продажу цінних паперів від 29.04.2009 р.
9. Договір № 70-4/09Б купівлі-продажу цінних паперів від 29.04.2009 р.
10. Договір № 70-6/09Б купівлі-продажу цінних паперів від 29.04.2009 р.
11. Договір № 4450-Д про відкриття та обслуговування рахунку в цінних паперах від 29.4.2009 р.
12. Договір № 70-5/09Б доручення на купівлю цінних паперів від 29.04.2009 р.
13. Договір № 70-3/09Б доручення на купівлю цінних паперів від 29.04.2009 р.
14. Договір № 70-1/09Б доручення на купівлю цінних паперів від 29.04.2009 р.
15. Договір застави від 04.05.2009 р. укладений ТОВ-фірми «Юнона» з ТОВ «Інтер».
16. Договір застави від 04.05.2009 р. укладений ТОВ-фірми «Юнона» з ТОВ «Бізнес».
17. Договір застави від 04.05.2009 р. укладений ТОВ-фірми «Юнона» з ТОВ «Дім».
18. Виписка про стан рахунку у цінних паперах № 004450 станом на 30.04.2009 р., на 19.05.2009 р., на 25.05.2009 р., на 29.05.2009 р., на 01.10.2009 р.
19. Договір № 89-1/09Д купівлі-продажу цінних паперів від 15.05.2009 р.

20. Акт приймання-передачі цінних паперів до Договору № 89-1/09Д купівлі-продажу цінних паперів від 15.05.2009 р. від 15.05.2009 р.
21. Розпорядження на виконання облікової операції від 15.05.2009 р.
22. Платіжне доручення № 1 від 15.05.2009 р.
23. Фінансова звітність станом на 31.12.2008 р., 30.06.2009 р., 31.12.2009 р., 30.06.2010 р.:
  - баланс — форма № 1-м;
  - звіт про фінансові результати — форма № 2-м.
24. Декларації з податку на прибуток підприємства.
25. Розшифровка дебіторської та кредиторської заборгованості в розрізі контрагентів та періодів утворення.
26. Оборотно-сальдові відомості з первинними документами до них за 2008 р. — 2010 р.

Проведення дослідження доручено старшому науковому співробітнику Вінницького відділення КНДІ судових експертиз, судовому експерту 3 класу Сидорчук Валентині Миколаївні, освіта вища економічна, стаж експертної роботи 10 років, кваліфікація судового експерта зі спеціальностей: 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій» (свідоцтво № 633).

При проведенні дослідження використані такі нормативні документи та інші джерела:

- ✓ Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-ХІУ.
- ✓ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27.04.00 р.
- ✓ «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства», затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14.
- ✓ Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій», затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій» від 27.06.1997 р. № 81.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Надані на дослідження документи досліджувались методами документальної перевірки, співставлення та економічного аналізу.

ТОВ — фірма «Юнона» зареєстрована 07.10.1994 р. рішенням виконкому Староміської районної ради народних депутатів м. Вінниці. Свідоцтво про державну реєстрацію від 24.06.2003 р. серія А ОО № 131313.

Статутний капітал ТОВ — фірми «Юнона» відповідно до установчих документів на момент його створення складав 20,0 тис. грн, станом на 30.06.2010 р. — 25000,0 тис. грн.

— відповідно змін до Статуту, зареєстрованих Реєстраційною палатою 17.12.2008 р., № 11741050009003228, статутний капітал збільшено до 25000,0 тис. грн.

— відповідно змін до Статуту, зареєстрованих Реєстраційною палатою 02.04.2009 р., № 11741050010003228, внесено зміни до складу засновників.

— відповідно змін до Статуту, зареєстрованих Реєстраційною палатою 20.05.2009 р., № 117410500120003228, внесено зміни до складу засновників.

ТОВ — фірма «Юнона» не є засновником (учасником, акціонером) інших суб'єктів господарювання, не має філій, дочірніх підприємств, відокремлених структурних підрозділів.

Згідно даних Довідки про включення до ЄДРПОУ, основний вид діяльності ТОВ — фірма «Юнона» 70.20.0 — здавання в оренду власного нерухомого майна.

Ухвалою господарського суду Вінницької області від 02.07.2009 р. порушено провадження у справі № 5/145-09 про банкрутство ТОВ — фірми «Юнона» за Заявою ТОВ — фірми «Юнона».

За результатами дослідження наданих документів експертом встановлено наступне:

При оцінці фінансово-господарського стану підприємств на предмет наявності ознак приховуваного, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства; своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для здійснення випереджувальних заходів щодо запобігання банкрутству; здійснення аналізу для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств шляхом їх санації, використовуються «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства», затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 (далі — Методичні рекомендації № 14) та Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій», затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій» від 27.06.1997 р. № 81 (далі — Методика № 81).

Аналіз фінансового стану за вищезазначеними методичними рекомендаціями передбачає, передусім, розрахунок основних груп показників: платоспроможності (ліквідності); фінансової стійкості; рентабельності.

За основу для розрахунку показників використовуються дані балансу, звіту про фінансові результати.

Платоспроможність є одним із головних показників фінансового стану підприємства. Оцінка платоспроможності провадиться за даними балансу і звіту про фінансові результати на основі характеристики ліквідності оборотних активів або ступеня і часу перетворення їх у готівку.

Найбільш рухливою частиною оборотних засобів є кошти і короткострокові фінансові вкладення в цінні папери.

Грошові оборотні кошти готові до платежу і розрахунку без будь-яких проміжних операцій, тому їхнє відношення до короткострокових зобов'язань підприємства називають коефіцієнтом абсолютної ліквідності, що визначається за формулою:

$$Kл = (A220 + A230 + A240) : П620,$$

де A220, A230, A240 — рядки активу балансу; П620 — підсумок IV розділу пасиву балансу.

Найбільш узагальнюючим показником платоспроможності є загальний коефіцієнт покриття, який характеризує достатність оборотних коштів підприємства для погашення своїх боргів і визначається, як відношення суми оборотних коштів до загальної суми поточних зобов'язань за кредитами банку, інших позикових коштів і розрахунків з кредиторами.

Коефіцієнт покриття визначається за формулою: $Kп = A260 : П620$, де: П620 — підсумок II розділу активу балансу.

У світовій практиці вважається достатнім, якщо коефіцієнт покриття більший 1.

Згідно п. 3 «Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства», затверджених наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 визначено, що поточною неплатоспроможністю може характеризуватися стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент через випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що відповідає законодавчому визначенню, як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед кредиторами після настання встановленого строку їх сплати, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше, як через відновлення платоспроможності.

1. Аналіз платоспроможності (ліквідності)

Ліквідність поточних активів є головним фактором, який визначає ступінь ризику вкладень в оборотні активи. Результати аналізу показників платоспроможності (ліквідності) ТОВ-фірма «Юнона» згруповано у таблиці 1 на підставі показників відповідних рядків про фактичне значення станом на відповідні дати Балансів (форма 1 за ДКУД).

Результати аналізу свідчать, що фактичні значення коефіцієнтів ліквідності у 2008—2010 рр. значно менші за нормативні. Тобто, Товариство не в змозі погасити поточні зобов'язання за рахунок всіх своїх поточних активів. При цьому, як свідчить коефіцієнт абсолютної ліквідності, за рахунок найбільш ліквідних активів (грошових коштів та поточних фінансових інвестицій) Товариство станом на 30.06.2010 р. може негайно погасити лише 0,012 % короткострокових зобов'язань. Як свідчить коефіцієнт швидкої ліквідності 0,244 станом на 30.06.2010 р., який зріс порівняно з коефіцієнт швидкої ліквідності станом на 30.06.2009 р. на 0,045 (Ухвалою господарського суду Вінницької області від 02.07.2009 р. порушено провадження у справі № 5/145-09 про банкрутство ТОВ — фірми «Юно-

на» за Заявою ТОВ — фірми «Юнона»), за рахунок швидко реалізованих активів Товариство може погасити лише 24,4 % короткострокових зобов'язань, що порівняно з 30.06.2009 р. більше на 4,5 %.

Таблиця № 1

№	Показники	Формула розрахунку	Фактичне значення станом на:				Нормативне значення
			31.12.08 р.	30.06.09 р.	31.12.09 р.	30.06.10 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	ряд. 230 + 240 + 220 Ф.1/ ряд. 620Ф.1	0,01 114/ 11397,7	0,000185 20,1/ 108466,8	0,00002 2,3/ 108958,8	0,00012 13,6/1090 82,2	0,1-0,2
2	Коефіцієнт швидкої ліквідності	(ряд. 260Ф.1 - ряд. 100-140 Ф.1 -ряд. 270 Ф1)/ рял. 620 Ф. 1	0,99 11314,4/ 11397,7	0,1989 21583,2/ 108466,8	0,2182 23775 /108958,8	0,244 26619,2 /109082,2	0,6-0,8
3	Коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності	(ряд. 260 + ряд. 270 Ф. 1)/ ряд. 620 Ф. 1	0,995 11342,4 /11397,7	0,2008 21789,1/ 108466,8	0,2185 23803,4 /108958,8	0,244 26619,2 /109082,2	>1,5
4	Коефіцієнт покриття	(ряд. 260 Ф.1)/ Уряд. 480 + 620 Ф.1	0,134 11342,4 /(73080,0+ 11397,7)	0,1141 21789,1/ 82407,2+ 108466,8	0,124 23803,4 /(82407,2+ 108958,8	0,139 26619,2 /(82407,2+ 109082,2)	> 1

Не зважаючи на те, що платіжні можливості підприємства на перспективу покращуються (порівняно зі станом на 30.06.2009 р. коефіцієнт швидкої ліквідності збільшився на 0,0451 (0,244-0,1989), а коефіцієнт поточної ліквідності — на 0,036(0,244-0,2008), у складі швидко реалізованих активів станом на 30.06.2010 р. дебіторська заборгованість складає 67,6 %, за якою існує суттєвий ризик несвоєчасності її повернення.

Протягом періоду, що аналізується, короткострокові та довгострокові зобов'язання Товариства забезпечені його оборотними активами станом на 31.12.2009 р. лише на 12,4 %, на 30.06.2010 р. — на 13,9 %. За даними балансу станом на 30.06.2010 р. значиться заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями у розмірі 82407,2 тис. грн за рахунок кредитів банку. За наданими документами, товариством банківський кредит по кредитному договору № 22/69/07-КЛТ від 17.10.2007 р. був отриманий в іноземній валюті (долари США) для будівництва торгівельно-сервісного центру, оплати товарів, робіт, послуг. Планування фінансово-господарської діяльності підприємства відбувалося у докризовий період без врахування ризиків, які суттєво вплинули на економічні показники товариства, а саме: зміна економічної ситуації в країні (курс долара на час отримання кредиту -жовтень

2007 р., складав 5,05 грн, станом на 30.06.2009 р. складав 7,63 грн за 1 долар США).

Як слідує із таблиці 1, на підприємстві коефіцієнт покриття не перевищував одиницю, але це при негативній рентабельності (буде проаналізовано нижче), а згідно з Методичними рекомендаціями № 14 (п. 3.2.2.1) про наявність ознак фіктивного банкрутства на підприємстві може свідчити негативний коефіцієнт покриття при нульовій або позитивній рентабельності.

2. Аналіз фінансової стійкості

Фінансова стійкість характеризується станом фінансових ресурсів, їх розподілом та використанням, що забезпечують розвиток підприємства на підставі росту прибутку та капіталу при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах припустимого рівня ризику. Результати аналізу показників фінансової стійкості Товариства представлено в табл. 2:

Таблиця № 2

№	Показники	Формула розрахунку	Фактичне значення станом на:				Нормативне значення
			31.12.08 р.	30.06.2009 р.	31.12.09 р.	30.06.10 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Коефіцієнт фінансової автономії	ряд. 380 Ф.1/ ряд. 640Ф.1	-0,17 (-12311,6/ 72166,1)	-0,0531 -9634,4/ 181239,6	-0,0491 -8960,7/ 182405,3	-0,04729 -8648,3/ 182841,1	>0,5
2	Коефіцієнт концентрації позичкового капіталу	ряд. 480 + 620 Ф. 1/ряд. 640 Ф. 1	1,17 (73080+11 397,7)/ 72166,1	1,053 (82407,2+ 108466,8)/ 181239,6	1,0491 (82407,2+ 108958,8)/ 182405,3	1,05 (82407,2+ 109082,2)/ 182841,1	
3	Коефіцієнт структури довгострокових вкладень	ряд. 480Ф.1/ ряд. 080Ф.1	1,2015 73080/ 60823,7	0,5168 82407,2/ 159450,5	0,5198 82407,2/ 158601,9	0,5275 82407,2/ 156221,9	
4	Коефіцієнт структури позикового капіталу	ряд. 480Ф.1/ ряд. 480 + 620 Ф.1	0,865 73080/ (73080+11 397,7)	0,4317 82407,2/ (82407,2+ 108466,8)	0,4306 82407,2/ (82407,2+ 108958,8)	0,4303 82407,2/ (82407,2+ 109082,2)	

Розрахункове значення коефіцієнта автономії за період, що досліджується, нижче нормативного та свідчить про значну фінансову залежність Товариства від зовнішніх джерел фінансування. Негативне значення коефіцієнтів фінансової автономії відбулося через отримання Товариством

непокритого збитку, відповідно, станом на 31.12.2008 р. 29999,5 тис. грн, станом на 30.06.2009 р. 33973,9 тис. грн, станом на 31.12.2009 р. 33300,2 тис. грн, станом на 30.06.2010 р. 32987,8 тис. грн. Джерелами фінансування придбання основних засобів та інших необоротних активів є зовнішні залучені кошти.

Довгострокові пасиви в позичковому капіталі Товариства протягом періоду, за який здійснюється аналіз, знаходяться приблизно на одному рівні — 43 %, найбільша питома вага їх у 2008 році — 86,5 % Станом на 30.06.2010 р. у балансі Товариства довгострокові зобов'язання (пасиви) повністю складаються із банківських кредитів (82407,2 тис. грн).

3. Аналіз рентабельності (збитковості)

Рентабельність — один із головних вартісних показників ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі активів і ступінь використання капіталу у процесі виробництва. Для аналізу використовуються відповідні коефіцієнти рентабельності — система показників, які характеризують здатність підприємства створювати необхідний прибуток в процесі своєї господарської діяльності. Коефіцієнти рентабельності визначають загальну ефективність використовуваних активів і вкладеного капіталу. Зазвичай використовують такі показники:

- рентабельність продажів;
- рентабельність активів;
- рентабельність власного капіталу;
- рентабельність інвестицій; рентабельність діяльності;
- рентабельність продукції.

Показники рентабельності розраховуються на основі Балансу ф.1 та Звіту про фінансові результати підприємства ф.2. В основу розрахунку показників рентабельності можуть бути покладені різні величини прибутку підприємства: валовий прибуток, операційний прибуток, прибуток до виплати процентів і податку на прибуток, прибуток до виплати податку на прибуток, чистий прибуток. Найчастіше для розрахунку коефіцієнтів рентабельності використовується чистий прибуток.

Стосовно економічного аналізу рентабельності ТОВ-фірми «Юнона», то зважаючи на те, що за даними звітності підприємство мало чистий прибуток лише за перше півріччя 2010 року. у розмірі 312,4 тис. грн, а саме цей показник є визначальним при розрахунку коефіцієнтів, розраховувати коефіцієнти, що зазначені вище, за 2008-2009 рр. не доцільно. Нормативного значення для коефіцієнтів рентабельності не існує, але є загальне правило — чим вище значення коефіцієнту, тим краще. Збільшення коефіцієнту протягом звітного періоду свідчить про покращання результатів діяльності підприємства, зменшення — про погіршення.

Протягом аналізованого періоду Товариством отримано фінансовий результат у вигляді чистого збитку: за 2008 р. — 30296,3 тис. грн; станом на 30.06.2009 р. — 3974,4 тис. грн; за 2009 р. — -3300,7 тис. грн. Тобто показники рентабельності будуть негативними. Основною причиною цього є курсова різниця по кредитному договору № 22/69/07-КЛТ від 17.10.2007 р., який був отриманий підприємством для будівництва торговельно-сервісного центру, оплати товарів, робіт, послуг.

За положеннями Методичних рекомендацій № 14, фіктивним може бути визнано банкрутство у разі, якщо підприємство-боржник (за наявності у нього на це можливості) не задовольнило вимоги кредиторів та зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

Із даних фінансової звітності та інших наданих документів не вбачається, що у ТОВ-фірми «Юнона» були фінансові можливості задовольнити вимоги кредиторів та зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

Таким чином, за результатами аналізу фінансового стану Товариства, за досліджуваний період показники платоспроможності (ліквідності), фінансової стійкості, збитковості є значно меншими нормативних та мали негативну тенденцію до погіршення на час подання Заяви ТОВ — фірми «Юнона» до господарського суду Вінницької області про банкрутство ТОВ — фірми «Юнона». Станом на 30.06.2009 р. ймовірність банкрутства Товариства оцінюється як висока.

Поглиблений аналіз стану дебіторської заборгованості (аналіз структури, тенденцій та розрахунок аналітичних показників) за Методичними рекомендаціями № 14 дозволяє зробити висновок, що заборгованість контрагентів перед ТОВ — фірми «Юнона» є нормальною, тому її не можна віднести до невиправданої. На фінансовий стан підприємства впливає не наявність дебіторської заборгованості як такої, а її розмір, рух і форма, тобто причини, у зв'язку з якими вона виникла.

Відповідно до Методичних рекомендацій № 14, невиправдана заборгованість — заборгованість щодо претензій, відшкодування матеріальної шкоди. Ця заборгованість являє собою форми незаконного відволікання оборотних коштів і порушення фінансової дисципліни. За наданими документами відволікання оборотних коштів і порушення фінансової дисципліни не вбачається. У товариства існує імовірність погашення дебіторської заборгованості. У рядку 160 балансу станом на 30.06.2009 р. дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги складала 958,5 тис. грн. У рядку 170 балансу станом на 30.06.2009 р. дебіторська заборгованість з бюджетом становить 11601,5 тис. грн.

Як зазначалося вище, станом на 30.06.2009 р. основна сума кредиторської заборгованості складається із кредитів та заборгованості за товари, роботи послуги в т.ч. по контрагентах:

— за валютний кредит ФВ ВАТ «Кредитпромбанк» — 82407,24 тис. грн;

— за інвестиційні сертифікати іменні ТОВ Автомобільний дім» — 15003,65 тис. грн;

— за інвестиційні сертифікати іменні ТОВ «Будбізнесефект» — 37999,53 тис. грн;

— за інвестиційні сертифікати іменні ТОВ «Інтербудбізнес» — 45000,4 тис. грн.

За даними бухгалтерського обліку та балансу ТОВ — фірми «Юнона» станом на 30.06.2010 р., основні засоби обліковуються по первісній вартості (рядок 031Балансу) і складають — 64915,8 тис. грн, знос (рядок 032 Балансу) — 7163,8 тис. грн, залишкова вартість (рядок 030) 57752,0 тис. грн.

У періоді, що досліджується, придбання (створення) основних засобів товариством та збільшення їх вартості здійснювалося тільки у зв'язку з веденням основної господарської діяльності — здавання під найм власної нерухомості.

Придбані (створені) основні засоби зараховувалися на баланс Товариства за первісною вартістю на підставі наказів про введення в експлуатацію з відповідним оформленням актів приймання — передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів типової форми ОЗ-1. Тобто, визнання, оцінка та облік основних засобів в цілому відповідає вимогам Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV та Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27.04.00 р.

Розраховані за результатами аналізу показники фінансового стану підприємства свідчать про ознаки боржника, який не має можливості виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. За період з 2008 р. по 30.06.2009 р. показники платоспроможності (ліквідності), фінансової стійкості, є значно меншими нормативних та мають негативну тенденцію до погіршення. Діяльність підприємства є збитковою та в значній мірі залежить від зовнішніх джерел фінансування, тобто станом на 30.06.2009 р. ймовірність банкрутства Товариства оцінюється як висока. Однак, на розраховані коефіцієнти мали вплив обставини, що супроводжували фінансово-господарську діяльність ТОВ — фірми «Юнона» в умовах світової фінансово-економічної кризи, й специфіка діяльності підприємства — здавання в оренду власного нерухомого майна (в кризовий період знизилась орендні ставки).

Таким чином, хоча розрахункові показники фінансового стану підприємства свідчать про ознаки боржника, який не має можливості виконувати свої зобов'язання перед кредиторами, ознак фіктивного банкрутства та ознак доведення до банкрутства, а саме дій відповідних осіб Товариства, які б призвели до погіршення платоспроможності підприємства, за результатами аналізу діяльності підприємства станом на 30.06.2009 р. не встановлено.

Стосовно визначення ознак приховуваного банкрутства (пункт 3.2.2.3. Методичних рекомендацій № 14), то за результатами дослідження встановлено, що боржником не подавалися недостовірні відомості про своє майно в фінансовій звітності або в інших документах, що свідчать про його фінансове та майнове становище; розміри кредиторської та дебіторської заборгованості документально підтверджені та утворилися в результаті звичайної господарської діяльності, тому збільшення їх розміру не можна вважати штучним; інвестиції спрямовувалися на основну діяльність тому ознаки щодо приховування банкрутства у ТОВ — фірми «Юнона» відсутні.

Висновки

За результатами аналізу фінансового стану ТОВ — фірми «Юнона» за даними бухгалтерської та фінансової звітності 2008 — 2009 рр. розрахункові показники фінансового стану підприємства свідчать про ознаки боржника, який не має можливості виконувати свої зобов'язання перед кредиторами, проте ознак фіктивного банкрутства та ознак доведення до банкрутства, а саме дій відповідних осіб Товариства, які б призвели до погіршення платоспроможності підприємства, не встановлено.

Починаючи з 2010 р. розрахункові показники фінансового стану підприємства свідчать про поступове відновлення платоспроможності підприємства.

Експерт

Сидорчук В. М.

Довідка: надані на дослідження документи в 3-х папках повертаються.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Базась М. Ф.* Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2007. — 488 с.
2. *Гуцаленко Л. В.* Державний фінансовий контроль: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дераїй, М. М. Коцупатрий — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 424 с.
3. *Дондик Н. Я.* Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів: монографія / Н. Я. Дондик. — К.: Атіка, 2007. — 144 с.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 № 53/5 (із змінами і доповненнями).
5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
6. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків. Затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.1994 р. № 69. Зареєстрована в Міністерстві юстиції України 6.08.1994 р. за № 202/412 (зі змінами і доповненнями).
7. *Камлик М. І.* Судова бухгалтерія. — К.: Експерт, 2003. — 592 с.
8. *Ківалов С. В., Харитонова О. І., Пасенюк О. М. та ін.* Кодекс адміністративного судочинства України. Науково-практичний коментар. Харків: «Одісей», 2005. — 550 с.
9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001 р. № 2341-III.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X.
13. *Мумінова-Савіна Г. Г.* Судово-бухгалтерська експертиза: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисцип. — К.: КНЕУ, 2004. — 268 с.
14. *Мумінова-Савіна Г. Г.* Судово-бухгалтерська експертиза: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 202 с.

15. Національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку.
16. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
17. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 09.08.05 р. № 86/5 та зареєстроване 11 серпня 2005 р. за № 882/11162.
18. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Мінфіну України від 24.05.1995 р. № 88 (зі змінами і доповненнями).
19. *Поникаров В. Д., Ялдин И. В., Стаматина М. В., Андрейченко Ж. О.* Судебно-бухгалтерская экспертиза. — Харьков: «РИФ ЛТД», 2002. — 239 с.
20. *Поникаров В. Д.* Судебно-учетная экспертиза. — Харьков: ХГЭУ, 1998. — 112 с.
21. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (із змінами і доповненнями).
22. Про аудиторську діяльність: Закон України № 3125-ХІІ від 22.04.1993 р. (зі змінами та доповненнями).
23. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-ІН (зі змінами і доповненнями).
24. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-ХІУ.
25. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-ХІУ (зі змінами і доповненнями).
26. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-ХІІ (зі змінами і доповненнями).
27. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 р. № 2181-111.
28. Про деякі питання практики призначення судової експертизи: Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України від 11.11.1998 р. № 02-5/424.
29. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 травня 1997 р. № 8.
30. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова Кабінету міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595.
31. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 (зі змінами і доповненнями).

32. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України № 1666/5 від 02.10.08 р.

33. Про кваліфікаційні класи судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України № 1163/5 від 09.07.2008 р.

34. *Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я.* Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорні конспекти): Навчальний посібник. — К.: ВД «Професіонал», 2004. — 304 с.

35. *Савченко Л. І.* Судово-бухгалтерська експертиза: Опорний конспект лекцій. — К.: КНТЕУ, 2001. — 166 с.

36. Судова бухгалтерія: Підручник / В. М. Глібко, О. П. Бушан. — К.: Юринком Інтер, 2006. — 224 с.

37. Судово-експертна діяльність. Довідник для суддів. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — 908 с.

38. *Усач Б. Ф. та ін.* Аудит і судово-бухгалтерська експертиза. — Львів. Каменяр, 1998. — 134 с.

39. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. 316-18-ІУ.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ГУЦАЛЕНКО Любов Василівна
МИХАЛЬЧИШИНА Лариса Гаврилівна
СИДОРЧУК Валентина Миколаївна
ПЕНТЮК Ірина Костянтинівна

СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник видавничих проєктів – Сладкевич Б. А.

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 17.11.2010. Формат 60x84^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Умовн. друк. арк. 19,8. Наклад – 800 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006